

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**ESKİ UYGURCA MAİTRİSİMİT'TE İYİLİĞİ VE
KÖTÜLÜĞÜ TEMSİL EDEN KAVRAMLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Gülşah YUVACI

İstanbul, 2024

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**ESKİ UYGURCA MAİTRİSİMİT'TE İYİLİĞİ VE
KÖTÜLÜĞÜ TEMSİL EDEN KAVRAMLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Gülşah YUVACI

Öğrenci No
2120060012

ORCID ID
0000-0003-3861-2865

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mağfiret YUNUSOĞLU

İstanbul, 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Eski Uygurca Maitrisimit’te İyiliği ve Kötülüğü Temsil Eden Kavramlar**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 04. 10. 2024

Gülşah YUVACI

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

04.../10/...24

Enstitümüz *Türk Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı *Türk Dili ve Edebiyatı* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 2120060012 numaralı **Gülşah YUVACI** nın “*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*”nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği “*Eski Uygurca Maitrisimit’te İyiliği ve Kötülüğü Temsil Eden Kavramlar*” konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 03/09/2024 tarih ve 2024/38 sayılı toplantısında seçilen ve On-Line toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince Zoom programı aracılığıyla on-line olarak aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında “**OYBİRLİĞİ**” ile “**KABUL**” kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü’ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ma*** YU***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Al*** ŞE***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Er*** AY***
(Milli Savunma Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Gülşah YUVACI
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mağfiret YUNUSOĞLU
Derecesi ve Tarihi : Yüksek Lisans (Tezli), 2024
Alanı : Türk Dili ve Edebiyatı
Anahtar Kelimeler : Eski Uygurca, Maitrisimit, Budizm, İyilik, Kötülük

ÖZ

ESKİ UYGURCA MAİTRİSİMİT’TE İYİLİĞİ VE KÖTÜLĞÜ TEMSİL EDEN KAVRAMLAR

Maitrisimit, Budizm inancı açısından önemli olan *Maitreya Buda*’nın efsanevi hayatını anlatan tercüme bir eserdir. Eski Uygur Türkçesi döneminde önce Sanskritçeden Toharcaya sonra da Toharcadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser hem Budizm inancına ait kavramları içermesi, bu inanç hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi açısından hem de Eski Uygur Edebiyatı eserleri içinde *körünç* “tiyatro, sergilenecek şey” olarak nitelendirilen bir eser olması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple bugüne kadar hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle araştırmacılar, eserde geçen sözcükleri türlerine, aldıkları eklere ya da tematik özelliklerine göre sınıflandırmışlar ve bu çalışmalarının sonuna tespit ettikleri sözcükleri listeleyip bir dizin eklemişlerdir.

Çalışmanın amacı, Eski Uygur Türkçesi Dönemi’nin önemli eserlerinden biri olan *Maitrisimit*’teki Budizm inancı çevresindeki kavramları tespit etmek ve bunları yine Budizm inancında karşıladıkları anlamlar bakımından “iyilik” ve “kötülük” çerçevesinde kategorize etmektir. Bu bağlamda, çalışmamızda tespit edilen kavramlar Türkçe kökenli veya yabancı kökenli olmaları bakımından sınıflandırılmış, Budizm inancı açısından yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda tespit edilen kavramlarla ilgili bir dizin oluşturulmuştur.

Name and Surname : Gülşah YUVACI
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Mağfiret YUNUSOĞLU
Degree and Date : Master's (Thesis), 2024
Major : Turkish Language and Literature
Keywords : Old Uyghur, Maitrisimit, Buddhism, Goodness, Evil,

ABSTRACT

CONCEPTS REPRESENTING GOODNESS AND EVIL IN THE OLD UYGHUR MAITRISIMIT

Maitrisimit is a translated work that recounts the legendary life of Maitreya Buddha, which holds significant importance in terms of Buddhist belief. Originally translated from Sanskrit to Tocharian during the era of Old Uyghur Turkic, and subsequently from Tocharian to Turkic, the text is notable for its inclusion of Buddhist concepts and detailed information about this belief system. It also holds great importance within the corpus of Old Uyghur Literature, often categorized as a “theater, something to be exhibited”. Consequently, numerous studies have been conducted on it over the years. Researchers typically classify the words in the text according to their types, affixes, or thematic features, and compile these findings into an index appended to their studies.

The aim of the study is to identify the concepts related to the Buddhist belief found in one of the important works of the Old Uighur Turkish Period, *Maitrisimit*, and to categorize them within the framework of “goodness” and “evil” based on the meanings they hold within the Buddhist belief. In this context, the concepts identified in our study have been classified according to whether they are of Turkish origin or foreign origin and have been interpreted from the perspective of Buddhist belief. At the end of the study, an index of the identified concepts has been created.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

KISALTMALAR x

SÖZLÜK..... xiii

GİRİŞ 1

1. BUDİZM VE UYGURLARDAKİ BUDİZM ÜZERİNE

1.1. Budizm İnancı 3

1.2. Uygurların Budizm ile Tanışması 7

2. MAİTRİSİMİT İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

2.1. Budist Uygurca Eserler 11

2.2. Maitrisimit'in İçeriği 12

2.3. Maitrisimit'in Bulunuşu ve Nüshaları 16

2.4. Maitrisimit Hakkında Yapılan Çalışmalar 17

3. MAİTRİSİMİT'TE İYİLİĞİ VE KÖTÜLÜĞÜ TEMSİL EDEN

KAVRAMLAR

3.1. Budizmde İyilik ve Kötülük Ölçütleri..... 21

3.2. Maitrisimit'te İyiliği Temsil Eden Yabancı Kökenli Kavramlar 28

3.2.1. Budalar ve Bodisatvalarla İlgili Kavramlar 29

3.2.1.1. Lakşan 29

3.2.1.2. Nayrağ 30

3.2.2. Önemli Varlıklar ve Mekânlar İçin Kullanılan Kavramlar 30

3.2.2.1. Gantarvı 30

3.2.2.2. Tiva arji 31

3.2.2.3. Burhan 31

3.2.2.4. Bodisavat 31

3.2.2.5. Hīnayāna Öğretisindeki Dört Kutsal Kişi 32

3.2.2.6. Şudavas..... 34

3.2.2.7. Señrem..... 34

3.2.2.8. Virhar.....	35
3.2.3. Rahipler, Rahibeler ve Budistler İçin Kullanılan Kavramlar.....	35
3.2.3.1. Braman	35
3.2.3.2. Baḥṣī.....	35
3.2.3.3. Toyin	36
3.2.3.4. Şamnanç	36
3.2.3.5. Bursoñ	36
3.2.3.6. Purohid	36
3.2.3.7. Pañçaki	36
3.2.3.8. Dentar	37
3.2.3.9. Upasī.....	37
3.2.3.10. Upasañç	37
3.2.3.11. Açarı	37
3.2.4. Tanrılar, Yarı Tanrılar ve Diğer Kutsal Varlıklar	38
3.2.4.1. Ezrua.....	38
3.2.4.2. Viṣṇu	38
3.2.4.3. Maheṣvri.....	39
3.2.4.4. Hormuzta.....	39
3.2.4.5. Çaturmaharaç.....	40
3.2.4.6. Sarasvati	40
3.2.4.7. Briḥasvati.....	41
3.2.4.8. Viṣvarkarmi	41
3.2.4.9. Santuṣiti	41
3.2.4.10. Vaçarpan.....	42
3.2.4.11. Timburi, Pañçaşiki, Çitrasini, Nataraçe ve Açita	42
3.2.4.12. Naga.....	42
3.2.4.13. Manibatri	43
3.2.4.14. Purnabatri	43
3.2.4.15. Sadagiri, Haymavati ve Purnaki	43
3.2.5. Budalar, Bodisatvalar, Arhantlar ve Brahmanlar	44
3.2.5.1. Yedi Eski Buda.....	44
3.2.5.2. Maitri	46

3.2.5.3. Şuri, Aşvagoşa, Matraçiti, Gotiki ve Sakantili	47
3.2.5.4. Vasumaitri ve Singi	47
3.2.5.5. Nanta ve Nantapala	48
3.2.5.6. Ajita	48
3.2.5.7. Suntari	48
3.2.5.8. Gavanpati, Purnı, Vimali, Yaşı ve Subaḥu.....	49
3.2.5.9. Atnakaudani, Aşivaçit, Badirik, Mahanmı ve Kaşpi.....	49
3.2.5.10. Sinayani	49
3.2.5.11. Badari	49
3.2.5.12. Niridani.....	50
3.2.5.13. Gunaprabi	50
3.2.5.14. Sangabtari	50
3.2.5.15. Şanki.....	51
3.2.6. Buda'nın Müritleri	51
3.2.6.1. Anirutı	51
3.2.6.2. Ananta	52
3.2.6.3. Maḥakaşip	52
3.2.6.4. Maḥamotgalyin.....	52
3.2.6.5. Şariputri	52
3.2.6.6. Urubılvaşip	53
3.2.6.7. Arşidati	53
3.2.7. Hükümdarlar, Önemli Şahsiyetler ve Yazarlar	53
3.2.7.1. Manorati	54
3.2.7.2. Yaşovati.....	54
3.2.7.3. Şudotan.....	54
3.2.7.4. Braḥmayu	54
3.2.7.5. Braḥmavati	55
3.2.7.6. Maḥamay	55
3.2.7.7. Gaudami	55
3.2.7.8. Kaṛunagrivi.....	55
3.2.7.9. Aryaçintri.....	56
3.2.7.10. Buddharakşit, Sarvarakşiti ve Ajokrakkişiti.....	56

3.2.7.11. Pratnayarakṣit	56
3.2.7.12. Śaripayi.....	56
3.2.7.13. Anāpintik	57
3.2.7.14. Sudani.....	57
3.2.8. Kutsal Mekânlar	57
3.2.8.1. Brahmalok	58
3.2.8.2. Śudavas.....	58
3.2.8.3. Tujit	58
3.2.8.4. Akaniṣṭabavan	58
3.2.8.5. Strayastriṣ	59
3.2.8.6. Uçadivaç	59
3.2.8.7. Çambudvip	60
3.2.8.8. Samantavrkaş.....	60
3.2.8.9. Kapilavastu	60
3.2.8.10. Çapali.....	61
3.2.8.11. Barnas	61
3.2.8.12. Magat.....	61
3.2.8.13. Ketumati	62
3.2.8.14. Tapavan	62
3.2.8.15. Kukkuṭapat	62
3.2.8.16. Samantapuṣup.....	62
3.2.8.17. Lumbani.....	63
3.2.9. Kutsal Bitkiler ve Nesneler	63
3.2.9.1. Pariçarta.....	63
3.2.9.2. Udumbar	63
3.2.9.3. Bodi	64
3.2.9.4. Şiriş.....	64
3.2.9.5. Aşok.....	65
3.2.9.6. Pariçatir	65
3.2.9.7. Patal	65
3.2.9.8. Çambu	65
3.2.9.9. Lenhwa	66

3.2.9.10. Suduram.....	66
3.2.9.11. Vijir	66
3.2.9.12. Kirit	66
3.2.9.13. Dıdım Pasak	67
3.2.9.14. Saprir	67
3.2.9.15. Vayturi.....	67
3.2.9.16. Suryakant.....	68
3.2.10. Budizm Öğretisi İle İlgili Kavramlar	68
3.2.10.1. Nirvan.....	68
3.2.10.2. Şazın	69
3.2.10.3. Erdini	69
3.2.10.4. Paramit.....	71
3.2.10.5. Çahşapat	71
3.2.11. İbadetle İlgili Kavramlar	71
3.2.11.1. Buyan.....	72
3.2.11.2. Kuzalavaks	72
3.2.11.3. Buşı.....	72
3.2.11.4. Tijit	73
3.2.11.5. Kşanti.....	73
3.2.11.6. Duşkaçar	73
3.2.11.7. Dyan	74
3.2.11.8. Apramani	74
3.2.11.9. Samar.....	75
3.2.11.10. Yam	75
3.2.11.11. Anapana.....	76
3.2.12. İyilikle İlgili Diğer Kavramlar	76
3.2.12.1. Gaudam	76
3.2.12.2. Şaki	76
3.2.12.3. Vaybaş	77
3.2.12.4. Şasatar	77
3.2.12.5. Sudur	77
3.3. Maitrisimit'te Kötülüğü Temsil Eden Yabancı Kökenli Kavramlar	77

3.3.1. Kötü Kişiler ve Varlıklar.....	78
3.3.1.1. Şımnı.....	78
3.3.1.2. Yek	79
3.3.1.3. Kumbanti	79
3.3.1.4. Piret	79
3.3.1.5. Divdat	80
3.3.1.6. Kokaliya	80
3.3.1.7. Şrigupti	80
3.3.1.8. Angulimali.....	80
3.3.1.9. Açataşatru	81
3.3.1.10. Şıvngı.....	81
3.3.1.11. Tirti.....	81
3.3.2. Cehennem İçin Kullanılan Kavramlar	82
3.3.2.1. Tamu.....	82
3.3.2.2. Nara	82
3.3.2.3. Pratikaranak.....	83
3.3.3. Cehennemler ve Kötü Mekânlar	83
3.3.3.1. Aviş	84
3.3.3.2. Sançip	84
3.3.3.3. Sañat	84
3.3.3.4. Raurap	85
3.3.3.5. Maharaurap.....	85
3.3.3.6. Tapan	86
3.3.3.7. Pratapan	86
3.3.3.8. Kasadur.....	86
3.3.3.9. Vıdar.....	87
3.3.4. Günah İçin Kullanılan Kavramlar ve Kötülükle İlgili Diğer Kavramlar	87
3.3.4.1. Tsuy	87
3.3.4.2. Karmaput	87
3.3.4.3. Anantris	88
3.3.4.4. Sansar	88
3.3.4.5. Nızvanı	89

3.3.4.6. Nidan	89
3.3.4.7. Çantal.....	90
3.3.4.8. Puranı.....	90
3.4. Maitrisimit'te İyiliği Temsil Eden Türkçe Kökenli Kavramlar	90
3.4.1. Tanrılar ve Tanrıların Yaşadığı Mekânlar.....	91
3.4.1.1. Kut Teñrisi.....	91
3.4.1.2. Yir Teñrisi	91
3.4.1.3. Teñri Yiri.....	91
3.4.2. Budaların ve Bodisatvaların Sahip Olduğu Özellikler.....	93
3.4.2.1. Sekiz Yigirmi Törlüg Eñeyük Tengeşisiz Edgüler.....	93
3.4.2.2. İrü Belgü.....	95
3.4.2.3. Beş Uluğ Bilge Bilig	103
3.4.2.4. Kü Kelig Erdem.....	103
3.4.2.5. Teñridem Kut	104
3.4.2.6. Nomluğ Et'öz	105
3.4.2.7. Tükel Bilge Bilig.....	105
3.4.3. Buda'nın Ünvanları.....	106
3.4.3.1. Ay Teñri	106
3.4.3.2. Kün Teñri	106
3.4.3.3. Teñri Teñrisi	107
3.4.3.4. Teñrilerniñ Yalañuklarınıñ Bañşısı	107
3.4.3.5. Ayağka Tegimlig.....	107
3.4.4. Budizm Öğretisi İle İlgili Kavramlar	108
3.4.4.1. Üç Inağ	108
3.4.4.2. Tört Törlüg Köni Kirtü Nomluğ.....	109
3.4.4.3. Sekiz törlüg tözün yol.....	110
3.4.4.4. Kutrulmağ Yol.....	112
3.4.4.5. Uluğ Edgü.....	112
3.4.4.6. Nomluğ Tilgen	113
3.4.4.7. Nomluğ Sav	113
3.4.4.8. Edgü Törü.....	114
3.4.5. İbadetle İlgili Kavramlar	114

3.4.5.1. Asağ Tusu Kılmak.....	114
3.4.5.2. Tapınmak / Udunmak.....	114
3.4.5.3. Yükünmek	115
3.4.5.4. Saçığ	115
3.4.5.5. Baçağ	116
3.4.6. İyi Gönüller / İyi Yürekler / İyi Kalpler.....	116
3.4.6.1. İliksiz Tutuksuz Köñül	116
3.4.6.2. Yumşak Köñül.....	117
3.4.6.3. Açsız Suksuz Köni Köñül	117
3.4.6.4. Süzük Köñül	117
3.4.6.5. Beg Katığ Köñüllüg.....	117
3.4.6.6. Esirgençsiz Köñül.....	118
3.4.7. İyilikle İlgili Olan Diğer Kavramlar	118
3.4.7.1. Teñridem Kövrüg Üni	118
3.4.7.2. Alp Erdemlig	118
3.4.7.3. Boşgutsuz Tınlığ.....	119
3.4.7.4. Edgü Töz Yıltız	119
3.4.7.5. Tört Törlüg Tirin Kuvrağ	119
3.4.7.6. Tokuzunç Kay Törüsi	120
3.4.7.7. On Edgü Kılınç.....	120
3.4.7.8. Yiti Kut Bolmak Bölüklüg Erdinilig.....	120
3.5. Kötülüğü Temsil Eden Türkçe Kökenli Kavramlar.....	121
3.5.1. İki Yigirmi Bölük Ulağ Sapağ Nom	121
3.5.1.1. Biligsiz Bilig.....	121
3.5.1.2. Tavranmak.....	122
3.5.1.3. Bilig Köñül	122
3.5.1.4. At Öñ	122
3.5.1.5. Altı Kaçığ Orunlar	123
3.5.1.6. Börtmek	123
3.5.1.7. Teginmek.....	123
3.5.1.8. Azlanmak.....	124
3.5.1.9. Tutyağ.....	125

3.5.1.10. Bolmak	125
3.5.1.11. Dört Türlü Izdırap	126
3.5.2. Günah İçin Kullanılan Kavramlar	127
3.5.2.1. Yavaz Kılınç	128
3.5.2.2. Yazuk	128
3.5.2.3. Ayığ Yavlağ Körksüz Kılınç	128
3.5.3. On Günah	128
3.5.3.1. Öldürmek	129
3.5.3.2. Añanmak / Oğurlamak	129
3.5.3.3. Övke	129
3.5.3.4. Ezük Sav Sözlemek	130
3.5.3.5. Küni Kıvrıkanmak Köñül	130
3.5.3.6. Yala Yañku Urmak/ Çaşut	130
3.5.3.7. Sarsıg Sav Sözlemek	130
3.5.3.8. Adın Amrağın Amranmak	131
3.5.3.9. Askançu Tağon Sav Sözlemek	131
3.5.3.10. Ters Tetrü Körüm Turğurmak	131
3.5.4. Kötü Mekânlar	131
3.5.4.1. Üç Tamu	132
3.5.4.2. Kiçig Tamu	132
3.5.4. Kötülükle İlgili Diğer Kavramlar	132
3.5.4.1. Ajunluğ Taluy Ögüz	132
3.5.4.2. Biş Çöbik Bulğanyuk Yaş	133
3.5.4.3. Yarlıkançsız Köñül	133
3.5.4.4. Ölüteçi	134
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	137
EKLER	
Ek-1: Dizin	146

KISALTMALAR

AoF	: Altorientalische Forschungen (Eski Doğu Araştırmaları)
AY	: Altun Yaruk
AY III	: Altun Yaruk III. Kitap 5. Bölüm
bkz.	: Bakınız
BudApo.	: Buddhistische Apokalypse, Die Höllenskapitel (20-25), und die Schlußkapitel (26-27) der Hami Handschrift der alttürkischen Maitrisimit, Geng, Klimkeit ve Laut (Budist Kıyameti, Cehennem Bölümleri (20-25) ve Eski Türkçe Maitrisimit'in Hami Yazması'nın Kapanış Bölümleri (26-27), Geng, Klimkeit ve Laut
Çev.	: Çeviren
Çin.	: Çince
ed.	: Editör
Edg	: Buddhist Hybrid Sanskrit. Grammar and Dictionary, Edgerton (Budist Hibrit Sanskrit Dili. Dilbilgisi ve Sözlük), Edgerton
EDPT	: An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Clauson (On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçenin Etimolojik Sözlüğü), Clauson
ER	: The Encyclopedia of Religion, Volume 10, Eliade (Din Ansiklopedisi, Cilt 10), Eliade
ETibetan	: The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs, Beer (Tibet Sembolleri ve Motifleri Ansiklopedisi), Beer
EUES	: Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch, Wilkens (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe), Wilkens
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Caferoğlu

- Haz.** : Hazırlayan
- İTH** : Budacı İyi Kalpli ve Kötü kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara Hikâyesi, Hamilton
- LTD** : Limited Şirket
- Maitr.V.** : Das 5. Kapitel des Maitrisimit Nom Bitig Prophezeiung über die Macht des König Śaṅkha (und) über die Würde von Buddha Maitreya, Semet ve İsrail (Maitrisimit Nom Bitig'in 5. Bölümü: Kral Śaṅkha'nın Gücü (ve) Buddha Maitreya'nın Şerefi Üzerine Kehanet), Semet ve İsrail
- Maitr.X.** : Der Herabstieg des Bodhisattva Maitreya vom Tuṣita Götterland zur Erde. Das 10. Kapitel der Hami Handschrift der Maitrisimit, Geng, Klimkeit ve Laut (Bodisattva Maitreya'nın Tuṣita Tanrılar Ülkesi'nden Yeryüzüne İnişi. Maitrisimit'in Hami Yazması'nın 10. Bölümü), Geng, Klimkeit ve Laut
- Maitr.XI.** : Das Erscheinen des Bodhisattva. Das 11. Kapitel der Hami Handschrift der Maitrisimit, Geng, Klimkeit ve Laut (Bodisattva'nın Görünüşü. Maitrisimit'in Hami Yazması'nın 11. Bölümü), Geng, Klimkeit ve Laut
- Maitr.XIII.** : Die Weltflucht des Bodhisattva. Das 13. Kapitel der Hami Handschrift der Maitrisimit, Geng, Klimkeit ve Laut (Bodisattva'nın Dünyadan Kaçışı. Maitrisimit'in Hami Yazması'nın 13. Bölümü), Geng, Klimkeit ve Laut
- Maitr.XV.** : Das Erlangen der unvergleichlichen Buddhawürde. Das 15. Kapitel der Hami Handschrift der Maitrisimit, Geng, Klimkeit ve Laut (Eşsiz Buddha Şerefi'nin Elde Edilmesi. Maitrisimit'in Hami Yazması'nın 15. Bölümü), Geng, Klimkeit ve Laut
- Maitri.XVI.** : Das 16. Kapitel der Hami Handschrift der Maitrisimit, Geng ve Klimkeit (Maitrisimit'in Hami Yazması'nın 16. Bölümü), Geng ve Klimkeit

Maitr.XVII.	: Nachtrag zum Erlangen der unvergleichlichen Buddhawürde, Geng, Klimkeit ve Laut (Eşsiz Buddha Şerefi'nin Elde Edilmesine Ek), Geng, Klimkeit ve Laut
Man. Soğd.	: Manihaist Soğdca
MÖ	: Milattan önce
s.	: Sayfa
SH	: A Dictionary of Chinese Buddhist Terms, Soothill ve Hodous (Çin Budist Terimleri Sözlüğü), Soothill ve Hodous
Skr.	: Sanskritçe
Soğd.	: Soğdca
TekinKuan	: Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh), Tekin
TekinMaitr	: Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancıların Mehdisi ile Buluşma Uygurca İbtidai Bir Dram, Tekin
TDK	: Türk Dil Kurumu
TohA.	: Toharca A
TohB.	: Toharca B
TohA/B.	: Toharca A veya B
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve başkaları
yy.	: Yüzyıl

SÖZLÜK

Bodisatva: Bir kişinin Buda olmadan yani aydınlanmaya ulaşmadan önceki seviyesini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

Buda: Budizm inanışına göre yaşamın gerçekliğini kavramış ve aydınlanmaya ulaşarak dünyadaki ızdıraplardan kurtulmuş kişidir.

Budizm: MÖ 5-6 yüzyıllarda Hindistan'da Siddhartha Gautama tarafından oluşturulan inanç sistemidir.

Etimoloji: Kelimelerin köklerini, hangi dile ya da lehçeye ait olduklarını, ne zaman ortaya çıktıklarını, zaman içerisinde ses ve anlam bakımından geçirdikleri değişimleri inceleyen bilim dalıdır.

Maitreya: Budistlerin inanışına göre gelecekte dünyaya inecek ve insanlara doğru yolu göstererek onları kurtuluşa ulaştıracak Buda'dır.

Maitrisimit: Budizm'in Hīnayāna mezhebine ait bir eserdir. Budistlerin gelecekteki Budaları Maitreya ile karşılaşmaları ve devamında gelişen olayları anlatmaktadır.

GİRİŞ

Türkler, özellikle Eski Uygur Türkleri arasında Budizm inancının yaygınlaşmasıyla beraber Budist edebiyata ait farklı eserler Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercüme edilen eserlerden biri de *Maitrisimit*'tir. *Maitrisimit* gerek Budizm'e ait içerdiği bilgilerle gerek geleceğin *Budası* olarak nitelendirilen *Maitreya* hakkında verdiği bilgilerle Eski Uygur Edebiyatı'nda büyük öneme sahiptir. Taşıdığı bu önem sebebiyle eser hakkında geçmişten günümüze kadar birçok farklı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın yapılan diğer çalışmalardan farkı, *Maitrisimit*'te geçen kavramları Budizm inancı açısından değerlendirmek ve bu kavramları "iyilik" ile "kötülük" başlıkları altında kategorize etmektir.

İyilik ve kötülükle ilgili Budist kavramlar Budizm inanç kültürü çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Bu incelemeye özel isimler, ünvanlar, Budizm öğretisiyle ilgili kavramlar, ibadetle ilgili kavramlar, mekân isimleri, bitki isimleri ve nesne isimleri dâhil edilmiştir.

Yapılan çalışmaya kaynaklık eden eserler, Şinasi Tekin'in 1960 yılında doktora tezi olarak sunduğu ve sonrasında 1976 yılında basılan "*Uygurca Metinler II, Maytrisimit: Burkancıların mehdîsi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram: Burkancılığın Vaibhāṣika tarikatine âit: bir eserin Uygurcası*" başta olmak üzere, daha sonra yapılmış olan Shimin Geng, Hans-Joachim Klimkeit ve Jens Peter Laut'un yapmış olduğu çalışmalardır. Bununla birlikte konuyla ilgili diğer makaleler, etimolojik çalışmalar ve sözlüksel çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Şinasi Tekin'den alınan örneklerin imlasında çoğunlukla Tekin'e sadık kalınmıştır. Fakat gerekli yerlerde günümüz transkripsiyonuna uygun düzeltmeler yapılmıştır.

Tez Giriş, Budizm ve Uygurlardaki Budizm Üzerine, *Maitrisimit* ile İlgili Genel Bilgiler, *Maitrisimit*'te İyiliği ve Kötülüğü Temsil Eden Kavramlar, Sonuç, Kaynakça ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, çalışma sırasında uygulanan yöntem ve imla açıklanmış; tezin bölümleri hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Budizm inancı, Budizm'in ortaya çıkış süreci ve öğretileri açıklanmış; Uygurların Budizm ile tanışmasıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Budist Uygurca literatürü üzerine kısa bilgiler verildikten sonra çalışmanın konusu olan *Maitrisimit* üzerinde durulmuş, *Maitrisimit* ile ilgili genel bilgilere yer verilmiş; eserin içeriğine, bölümlerinde işlenen konulara, eserin nüshalarına ve eser hakkında yapılan çalışmalara değinilmiştir.

Üçüncü bölüm, tezin inceleme kısmıdır. Bu bölümde Budizm'deki iyilik ve kötülük ölçütleri açıklanmış; eserde geçen iyiliği ve kötülüğü temsil eden kavramlar belirlenmiş, bu kavramlar Türkçe kökenli ve yabancı kökenli olmaları bakımından ele alınmıştır. Kavramların anlamları Budizm inancı açısından incelenmiş ve ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Sonuç kısmında tezde tespit edilen iyiliği ve kötülüğü temsil eden kavramların Eski Uygur Türkçesine nasıl yansıdığı ele alınmış; bulunan kavramların sayısal değerlerine yer verilmiştir. Çalışmanın sonuna tespit edilen kavramlarla ilgili bir dizin eklenmiştir.

1. BUDİZM VE UYGURLARDAKİ BUDİZM ÜZERİNE

Bu bölümde Budizm inancı, Budizm inancını oluşturan ve geliştiren *Siddhartha Gautama*'nın kısaca hayatı verildikten sonra Budizm'in temel öğretileri olan dört asil gerçek ve sekiz dilimli yol, Budizm'in iki büyük mezhebi olan *Hīnayāna* ve *Mahāyāna* mezhepleri ve Uyguların Budizm inancıyla tanışması ele alınmıştır.

1.1. Budizm İnancı

Buddhizm kavramı, “aydınlanmış” anlamında olan *buddha* kelimesinden gelmektedir. Buddhizm öğretisi ise *Gautama*'nın aydınlanmaya ulaşması ve dünyanın gerçeklerini kavramasıyla oluşturulmuştur (Tokyürek, 2019, s. 13). İlk başlarda MÖ 5-6. yy.larda Hindistan'da var olmaya başlayan öğreti daha sonraları Hindistan'ı aşarak Japonya, Çin, Tibet gibi diğer Asya ülkelerine kadar yayılmış ve bugün yaygın olarak inanılan üç büyük inanç sisteminden biri hâline gelmiştir (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 85).

Budizm'in kurucusu olan *Siddhartha Gautama*'nın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte MÖ 558-567 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. *Siddhartha Gautama*, *Kapilavastu*'da yer alan küçük bir krallığın sahibi *Śuddhodana* ve onun ilk eşi *Mahamaya*'nın ilk çocuğudur (Eliade, 2003, s. 86). *Gautama* yönetici ve savaşçı bir sınıf olan *Śakya* soyuna mensup olarak dünyaya geldiği için ona *Śakya* soyunun prensi anlamına gelen *Śakyamuni* ismi verilmiştir. (Karataş, 2013, s. 130).

İnanışa göre *Siddhartha Gautama* insan bedeninde doğmadan önce *Tuṣita* adlı cennette yaşayan bir varlıktı. İçine doğan güzel bir hisle yeryüzüne inmek istedi (Ruben, 2000, s. 7). Yeryüzüne inmek istemesinin sebebi insanların çok fazla acı çektiğini görmesi ve bu acılara bir son vermek istemesiydi. İnsan bedeninde doğmadan önce kendisine anne olarak *Śuddhodana*'nın karısı *Mahamaya*'yı seçti. *Mahamaya* bir gece rüyasında gökten ışıklarla inen ve hortumunda lotus çiçeği taşıyan beyaz bir filin sağ tarafından vücuduna girdiğini görmüştür. Daha sonra *Mahamaya* rüyasını kâhinlere yorumlatmış, bir oğlan çocuğu doğuracağını ve bu çocuğun ileride bir lider olacağını öğrenmiştir. Zamanı geldiğinde de *Lumbini* adlı bir korulukta doğumunu

gerçekleştirmiştir (Karataş, 2013, s. 131). Çocuk doğduğu anda kuzeye doğru dönüp yedi adım atmış ve aslan gibi kükreyerek şunları söylemiştir: “Ben dünyanın en yücesiyim, bu beden benim son doğuşumdur artık benim için yeni bir doğum olmayacaktır!” Doğumdan bir süre sonra *Siddhartha*’nın annesi ölmüş ve onu teyzesi büyüttüştür (Eliade, 2003, s. 87).

Siddhartha, *Kapilavastu* şehrine getirildiğinde kâhinler onu hemen tanımış ve ona büyük bir saygı göstermişlerdir. Kâhinler onun otuz beş yaşına geldiğinde ya bir *Buda* ya da bir imparator olacağı kehanetinde bulunmuştur. Kâhinlere göre *Siddhartha*’nın *Buda* olma kehaneti onun bir yaşlı, bir ölü, bir hasta ve bir rahip görmesiyle gerçekleşecektir. Babası onun *Buda* değil de bir imparator olmasını istediği için onun bu dört işaretle karşılaşmasını engellemeye çalışır ve onun saraydan çıkmasını yasaklar (Coomaraswamy, 2000, s. 83). Fakat bir gün *Siddhartha* babasının yasağını çiğneyerek saraydan dışarı çıkar ve tanrılar kehanette geçen dört işaretin kılığına girip *Siddhartha*’ya görünürler. *Siddhartha* birinci gün yaşlı bir adam, ikinci gün hasta bir adam, üçüncü gün mezarlığa götürülen bir ölüyle karşılaşır. Sonuncu gün ise sakın bir ermiş görür (Eliade, 2003, s. 88).

Siddhartha gördüğü bu işaretlerden sonra dünya hayatına sırt çevirir ve o meşhur arayışına çıkar. Bir ormanda yemeden içmeden uzak bir şekilde bir yıl boyunca düşüncelere dalarak hareketsiz bir şekilde oturur (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 85). Bunu yaparken amacı, bu görmüş olduğu işaretlerin anlattığı doğum ve ölüm döngüsünden kurtulmak, hayatın gerçeklerini kavramak ve canlıların çektiği acılara çare bulmaktır (Ruben, 2000, s. 8). Fakat daha sonra bir şeyler yemeden kendisine çok büyük bir şekilde çile çektirmenin canlılara bir fayda sağlamadığını anlayınca et dışındaki (Buddhizm öğretisinde canlılara zarar vermek yasak olduğu için) yiyecekleri yemeye başlar. Altı yıl sonra doğduğu yere dönerek *Bodhi* ağacı altında hareketsiz bir şekilde düşüncelere dalmış; hayatın anlamını, acının kaynağını, ölümü düşünmüş ve aydınlanmaya ulaşmıştır. Aydınlandıktan sonra bulmuş olduğu gerçekleri ve düşüncelerini insanlara anlatmak istemiş ve bunun için vaazlar vermeye başlamıştır. Masallar, soru cevap şeklindeki vaazlar, düz anlatım yollarıyla etrafındaki herkesi Buddhizm’e davet etmiştir. İlerleyen zamanlarda etrafında toplanan gruplar gittikçe büyümüş ve bir cemaat hâline gelmiştir. Cemaatin *Buddha*’nın öğretilerine daha kolay ulaşması ve ibadet etmesi için tapınaklar yapılmıştır (Kemal Yunusoğlu, 2020, s.86).

Buda'nın öğretisi aslında bir kurtuluş öğretisidir. Bu inanişaya sahip kişilere göre içinde yaşadığımız dünya gerçek dünya olmadığına göre buranın bize verdiği geçici hazlara kanmamak gerekir. Eğer bu dünyaya aldanırsak sevinç bittiğinde yerine can sıkıntısı, huzur bittiğinde yerine kaygı ve doyum bittiğinde yerini doyumsuzluk alır. Çünkü bunların hiçbirisi kalıcı değildir. İşte bu sebeple *saṃsāra* “ızdıraplı dünya döngüsü”nden kurtulma isteği bizi kurtuluş yoluna götürmektedir (Conze, 2005, s. 20-21). Bu kurtuluş yolunun sonunda *nirvānaya* ulaşmak vardır. *Nirvānaya* ulaşmak için de “sekiz kısımlı asil yol”u takip etmek gerekmektedir. Bu yolun ilk kısmı “dört asil gerçek”ten oluşur:

- 1) *Emgek* =¹ *Skr. Duḥkha*²: İzdirap
- 2) ³*Emgek toḡmak* = *Skr. Duḥkhasamudaya*: İzdirabın ortaya çıkması
- 3) **Emgek öçmek* = *Skr. Duḥkhanirodha*: İzdirabın ortadan kalkması
- 4) **Emgektin özḡu kurtulḡu yol* = *Skr. Duḥkhanirodhagāmini-pratipat*: İzdiraptan kurtulma yolu (Arat, 1942, s. 58).

Dört asil gerçekte yer alan ızdıraptan kurtulma yolu ise aslında *atthangikamagga* “sekiz kısımlı asil yol”a giden bir basamaktır. Arzuları yenmek de sekiz asil yolu izlemekle mümkündür. Bu yol, üç ana başlık hâlinde şu şekilde sıralanır:

Panna / prajna “bilgelik, hikmet”

- 1) *Sammā diṭṭhi* “doḡru anlayış”
- 2) *Sammā saṅkappa* “doḡru düşünce”

Śīla “ahlak”

- 3) *Sammā vācā* “doḡru konuşma”
- 4) *Sammā kammanta* “doḡru davranış”
- 5) *Sammā ājīva* “doḡru geçim”

¹ = : Anlamca eşit kavramları gösterir.

² Tezde kullanılan yazı çeviri sistemi Türkoloji sahasında kullanılan yazı çeviri sistemidir: a/ā/ä, e, i, i/ī, o, ö, u, ü/ū, b, c, ç, d/ḍ, f, g, h/ḥ, j, k, l, m/ṃ, n/ñ/ṇ/ṅ, p, r/ṛ, s/ś/ṣ, ṣ, t/ṭ, v, y, z

³ * : Tespit edilememiş, tahmine dayalı şekli gösterir.

Samādhi “meditasyon”

6) *Sammā vāyāma* “doğru çaba”

7) *Sammā sati* “doğru farkındalık”

8) *Sammā samādhi* “doğru konsantrasyon” (Kahula, 1974, s. 46-49).

Buda’nın ölümünden sonra zaman içinde farklı görüşlerin oluşması sebebiyle Budizm çeşitli mezheplere ayrılmıştır. Günümüzde yaygın olarak inanılan iki mezhep vardır, bunlar: *Hīnayāna* ve *Mahāyāna*’dır.

Hīnayāna mezhebi “küçük araba, küçük taşıt” olarak isimlendirilir (Gündüz, 1998, s. 172). Bu mezhebin temeli aslında *Gautama Buddha* tarafından oluşturulmuştur. *Gautama* kendi fikirlerini yaymaya başlamış ve etrafında giderek büyüyen bir cemaat oluşmuştur. Zaman içerisinde bu grupta fikir ayrılıkları oluşmaya başlamış ve *Mahāyāna* mezhebini oluşturanlar bu gruptan ayrılmıştır (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 87).

Hīnayāna mezhebi bir nevi *Gautama Buddha* tarafından oluşturulduğu için gelenekçi bir yaklaşıma sahiptir. Onlara göre *Buddha* bize acılarımızdan kurtulma yolunu gösteren bir rehberdir (Gündüz, 1998, s. 172). Bu mezhebe mensup kişiler Tanrı’nın varlığını kabul etmezler. İbadetlerini *Buda* için yaparlar fakat onu bir tanrı olarak görmezler. Onlara göre dünyadaki her şey geçicidir. Asıl amaç *nirvāṇaya* ulaşmaktır. *Arhat* hâli bu mezhep tarafından en yüksek derece olarak kabul edilir çünkü ulaşılmak istenen mükemmel bilgi ve aydınlık bu seviyede gerçekleşir (Mohapatra, 2003, s. 176-177). Bu mezhep günümüzde Tayland, Sri Lanka ve Burma’da yaygındır (ER, s. 187).

Mahāyāna mezhebi “büyük araba, büyük taşıt” olarak isimlendirilir (Gündüz, 1998, s. 71). Bu mezhep geleneğe bağlı olan kişilerin gelenekten ayrılıp Buddhizm’e yeni bir yorum getirme düşüncesiyle oluşmuştur. *Hīnayāna* mezhebindeki tanrısızlık inancı bu mezhepte tanrılar, yarı tanrılar ve varlıkları koruyan ruhlarla yer değiştirmiş böylece Buddhizm inancı çok tanrılı bir öğreti haline gelmiştir (Ruben, 2000, s. 10, 12). *Hīnayāna* mezhebinde *Buddha* insanları acılarından kurtarmaya çalışan bir rehberken *Mahāyāna* mezhebinde kozmik bir güç olarak görülmüştür (Lester, 1987, s. 44). İlerleyen zamanlarda *Buddha* en yüce varlık olarak sayılmış ve kutsal bir değere

sahip olmuştur. Bu kutsallık zaman içinde ona bir tanrı misyonu yüklemiş ve insanlar onu tapınılacak bir varlık olarak görmeye başlamıştır. Hatta *Buda* yapılan heykellerin yıkılıp kırılmasını emretmesine rağmen insanlar heykeller yapıp ona tapınmışlardır (Tümer ve Küçük, 1993, s. 135).

Mahāyāna mezhebinde *Bodhisattva* kavramı diğer kavramlardan daha önemlidir. *Hīnayāna* mezhebinde değerli bir kavram olan *arhantlık* bu mezhepte yerini *Bodhisattvalığa* bırakmıştır. Ermişler *arhatlık* hâline değil *Bodhisattvalığa* ulaşmak istemektedirler. Budist ermişlerin kendilerini kurtuluş yoluna götürmek için ulaşmak istedikleri bilgelik ise bu mezhepte diğer canlıları kurtmak için kullanılmaya başlanmıştır. Ermişlerin kendilerini kurtarmasındansa kendilerini aşarak ve feda ederek canlıları kurtarmaları önemli hâle gelmiştir (Conze, 2005, s. 63-64; Mohapatra, 2003, s. 176).

Hīnayāna mezhebine göre az sayıda kişi kurtuluşa ve aydınlığa ulaşma imkânı bulurken *Mahāyāna* mezhebinin takipçilerine göre her insan hatta her canlı varlık kurtuluşa ulaşip *Buda* olabilir (Tümer ve Küçük, 1993, s. 139). Mezhebin takipçilerine göre *Buda*'nın sonsuz merhameti insanları kurtuluşa götürmektedir (Mohapatra, 2003, s. 176). Bu mezhep günümüzde Çin, Kore, Japonya ve Tibet gibi bölgelerde yaygındır (Gündüz, 1998, s. 71).

Buddhizm'de iki ana mezhep olarak görülen *Mahāyāna* ve *Hīnayāna* dışında farklı mezhepler de bulunmaktadır. Bunlardan biri *Vajrayāna* “elmas taşı” mezhebidir.⁴ Bu mezhep 7. yy. dan itibaren *Mahāyāna* mezhebine bağlı olarak gelişim gösteren bir mezheptir. *Tantra* denen kutsal kitapları vardır ve *vajra* aslında tanrının olağanüstü güçlerini sembolize eden bir nesnedir (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 88).

1.2. Uygurların Budizm ile Tanışması

Türklerin, Budizm ile ilk olarak ne zaman tanıştıkları tam olarak bilinmemekle birlikte Çin kaynaklarındaki bilgilere göre 6. yy.da Köktürk İmparatorluğu döneminde (552-612) etkin olarak Budist misyonerlik faaliyetleri görülmektedir (Elverskog,

⁴ *Vajrayāna* mezhebiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ray, R. A. (2002). *Secret of the vajra world: The tantric Buddhism of Tibet* (Vol. 2). Shambhala Publications.

2020, s. 22).⁵ Çin kaynaklarında geçen başka bir bilgiye göre Mukan Kağan zamanında Buddhizm ile yakın temasa geçilmiştir. Mukan Kağan kendi döneminde bir ibadethane yaptırmış ve bu ibadethane için Yüwen Tai'nin halefi olan Mingti bir yazıt diktirmiştir. Bu yazıtta Çin'in Batı Wei Henadanı'nın kurucusu Yüwen Tai'nin din yayıcı kimliği de vurgulanmış ve ondan övgüyle söz edilmiştir. Klimkeit'in aktardığı bilgilere göre Mukan Kağan'ın Buddhizm'i kabul ettiği şüphelidir. Fakat Mukan Kağan'ın kardeşi Tapar Kağan'ın Buddhist tapınağı inşa ettirdiği, *Nirvāna-Sutra* adlı bir eseri Türkçeye çevirttiği ve farklı ülkelerden Buddhizm'i anlatan kitaplar getirttiği bilinmektedir (Klimkeit, 2009, s. 95-96).⁶ Kaynaklarda İkinci Köktürk döneminde (692-742) herhangi bir Budist faaliyetinin olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır (Elverskog, 2020, s. 22).

Budizm inancının Türkler arasında yayılmasını sağlayan Uygurlar olmuştur. II. Köktürk Devleti'nin yıkılmasıyla Uygur Bozkır Kağanlığı (744- 840) kurulmuştur. Uygur Bozkır Kağanlığı'nın 840 yılında çöküşünden sonra, Uygur halkları farklı yerlere göç etmişlerdir (Elverskog, 2020, s. 23). Göç eden gruplardan biri Yaglakar boyunun egemen olduğu bir gruptur ve Kansu bölgesinde varlığını sürdürmüştür. Sonra 1035 yılında Tangutlar tarafından yıkılmıştır. Diğer bir grup ise 847 yılında Tanrı Dağı'nın yamaçlarında Batı Uygur Kağanlığını kurmuştur. Kurulan bu kağanlık Koço yani günümüz Turfan'ına yakın bir yerde bulunmaktaydı (Wilkins, 2016, s. 197-199). Söz konusu olan bu iki Uygur devletinde Budist faaliyetleri yaygın bir şekilde görülmektedir. Bunun en önemli sebebi Uygur Bozkır Kağanlığı'nın dağılmasından sonra Uygurların, Budist İranlı, Hintli ve Çinlilerin yoğun bir şekilde yaşadıkları Kansu ile Turfan bölgelerine yerleşmeleridir (Zeren, 2022, s. 693).

Buddhizm'in Uygurlar arasında yayılmaya başlamasıyla pek çok Buddhist eser verilmeye başlanmıştır. Günümüze ulaşan Eski Uygurca Buddhist eserlerin büyük bir bölümü ise Komul (Hami) ve Turfan bölgelerinde bulunmuştur. Ayrıca Buddhist arkeolojik kazıların çoğu da Batı Uygur Kağanlığı'nın başkenti olan Beş Balık'ta yapılmıştır. Bu döneme ait en önemli Buddhist belgeler Turfan'da bulunan "beş kazık

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabain, A.V. (1954). *Buddhistische Türkenmission*. Asiatica: Festschrift Friedrich Weller, 161-173.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabain, A.V. (1961). *Der Buddhismus in Zentralasien. Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltreligionen*. (Handbuch der Orientalistik: Part 1, vol 8, section 2), Leiden, Köhln, Brill. 496-574.

yazıtları”dır. Bu yazıtlar Turfan sahasındaki yerel Buddhizm hakkında önemli bilgiler içermektedir. Yazıtların dördü Uygurca biri ise Çince’dir. (Wilkens, 2016, s. 199-201). Bu yazıtlar aslında tapınak için yazılan vakıf belgeleridir. Yazıtlarda astrolojik unsurlar, on iki hayvanlı Türk takvimindeki yılın adı, tapınağı yaptıran vakıf sahibinin adı, tapınağın yapılmasını emreden kişinin adı ve ailesi, tapınağın yapılmasıyla kazanılan sevaplar, hükümdarın adı ve hükümdarın ailesi, tapınağın yapımına katkı sağlayan kişilerin adları, dönemin önemli rahiplerinin adları gibi bilgiler yer almaktadır (Zeren, 2015, s. 445-446).

Bulunan kazık yazıtlarından en önemlisi I ve III numaralı yazıtlardır. I numaralı yazıt 1008 tarihinde yazılmıştır ve dönemin hükümdarı Külüg İnanç Saçu Sañun ve eşi Teñriken Tegin Silig Tarkan Kunçuy Teñrim tarafından diktirilmiştir. Yazıtta geleceğin *Buddha*’sı *Maitreya* ile buluşmak için bir manastır yaptırmalarından söz edilmektedir. Bu iki Buddhist mürit altı paramitayı tamamladıktan sonra gelecekte bir *Buddha* olarak doğma ümitlerini yazıtta eklemişlerdir. III numaralı yazıt ise 1019 tarihlidir ve Tarduş Tapmış Yayatgar Çañşı Yelü Kaya ve eşi Teñriken Körtle Hatun Teñrim tarafından diktirilmiştir. Bir manastır ve *Maitreya* heykelinin yapımını anlatmaktadır (Wilkens, 2016, s. 201-202).

10. yy.ın sonlarına gelindiğinde ise Uygurlar, Soğdlar, Çinliler ve Toharlardan kaynak edindikleri Budizm’e ait kutsal kitapları ve çeşitli eserleri Türkçeye tercüme etmeye başlamışlardır (Elverskog, 2020, s. 24). Budizm inancı yapılan bu tercüme sayesinde geniş kitlelere yayılmasıyla Uygurlar toplumsal, ekonomik, sosyal vb. yönden birçok değişim geçirmiştir. Bu sebeple günümüzde Uygur Budizm’i ile ilgili Avrupa, Japonya, Çin ve dünyanın çeşitli yerlerinde pek çok farklı çalışma yapılmıştır. Örneğin Yang Fu-xue *Hui-gu zhi Fo-jiao* adlı çalışmada Uygur Budizm’i hakkında yapılan çalışmaları özetleyerek Türk Budist tarihiyle ilgili kayda değer bilgiler vermiştir.⁷

Bu konuda yapılan son çalışma ise Johan Elverskog’un *A History of Uyghur Buddhism* adlı eseridir. Bu eserde Uygur Budizm’i hem inanç yönünden hem politik ve ekonomik yani toplumsal yönden incelenmiştir. Eser bir giriş bölümüyle başlamaktadır. Daha sonrasında “Budist Olmak, Budist Politika, Budist Ekonomi,

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yang Fu-xue (1998). *Hui-gu zhi Fo-jiao*. Urumçi.

Uygur Budizmi, İslam’a Geçiş” bölümleriyle devam etmektedir. Sonunda da bir dizin bölümü bulunmaktadır.⁸

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Elverskog, J. (2024). *A history of Uyghur Buddhism*. Columbia University Press.

2. MAİTRİSİMİT İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Bu bölümde ilk önce Budist edebiyatı eserlerini içine alan *tripitaka* kavramı açıklanmış, Budist Uygur Edebiyatı'na ait eserlerden kısaca söz edilmiştir. *Maitrisimit* eserinin dikkat çeken özellikleri ele alınmış; eserin bölümleri, içeriği, eserin bulunuşu, nüshaları ve eser hakkında yapılan çalışmalar açıklanmıştır.

2.1. Budist Uygurca Eserler

Budizm inancının temelini oluşturan ve “üç hazine” anlamına gelen Budist eserler *tripitaka* adıyla bilinmektedir. Bunlar:

- 1) *Sutra / Sudur*, vaaz metinleri ve ayetlerden oluşan metinler
- 2) *Vinaya*, manastırdaki kişilerin uyması gereken kuralların anlatıldığı eserler
- 3) *Abhidharma*, Budizm'e ait dini kuralların anlatıldığı eserlerdir (Arat, 1942, s. 57).

Budizm'in, Uygurlar arasında 9-10. yy.larda yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte bu inanç sisteminin felsefesini ve öğretilerini anlamak, emirlerini ve yasaklarını insanlara aktarmak amacıyla çeşitli eserler tercüme edilmeye başlanmıştır (Elverskog, 2020, s. 24). Bu eserlerin içinde Budist Uygur Edebiyatı açısından önem teşkil edenler *sudurlar* ve bu *sudurlar*da yer alan *çatik* olarak isimlendirilen “masalllar”dır.

Geçmişten bugüne ulaşan en önemli Uygur Edebiyatı *sudurlarından* biri “Altın Işık” adıyla bilinen *Altun Yaruk*'tur. Eserin asıl ismi ise *Altun Öñlög Yaruk Yaltrıklıg Kopda Körtülmiş Nom İligi*'dir. Eserin aslı Sanskritçedir. 8. yy.da Sanskritçeden Çinceye, 10. yy.da Çinceye Uygur Türkçesine tercüme edilmiştir. Eseri tercüme eden Şiñko Şeli Tutuñ'dur. Eser *Buda*'nın Budizm'in farklı konuları üzerinde yaptığı konuşmaları içermektedir (AY, s. 9, 27). Budist Uygur Edebiyatı'ndaki diğer *sudurlar* ise şu şekilde sıralanabilir: *Vap Hua ki Nom Çeçekli Atlıg Sudur*'un bir bölümü olan ve tanrısal güçlerinden faydalanarak canlılara yardım eden bir Bodisatva'yı anlatan *Kuanşi İm Pusa*, bir tövbe duası olan *Kşanti Kılmağ (Atlıg) Nom Bitig*, Cisim-tu isimli

bir kişi tarafından derlenen ve içinde *Maitreya* övgüsüyle çeşitli Budist eserlerin bulunduğu *İnsadi Sudur*'dır (TekinKuan, 1993, s. 3, 5; Elverskog, 2020, s. 173,175).

Budist Uygur Edebiyatı'ndaki önemli *çatıklar* ise şu şekilde sıralanabilir: *Altun Yaruk*'un içinde bulunan, bir prensin yeni doğum yapmış ve yaralanmış aç bir pars için kendini yem olarak sunması anlatan *Aç Bars Hikâyesi*, bir Bodisatva olan “İyi Düşünceli Prens”in yaşadıkları anlatan *Prens Kalyāṇanaṃkara ve Pāpaṃkara Hikâyesi* (Ahmet, 2009, s. 15; İTH, 2020, s. 9), iyi kalpli geyikler beyi ile canlılara zarar veren Dantipali Beg'in mücadelesini anlatan *Dantipali Beg Hikâyesi* ve ülkesine türlü hastalıklar ve belalar getiren şeytanlarla savaşan *Çaştani Beg Hikâyesi*⁹ ve yapılan çalışmanın da konusunu oluşturan, Budizm inancına göre gelecekte dünyaya inecek *Maitreya Buda*'nın hayatını anlatan *Maitrisimit*'tir.

2.2. Maitrisimit'in İçeriği

Tarihi kaynaklara göre Uygurlar, 840 yılından itibaren tarım yapılan şehirlerle yerleşmişler, Budizm'i kabul etmişler ve bu inanış ile ilgili eserleri tercüme etmeye başlamışlardır. (Tekin, 1961, s. 143). Tercüme edilen bu eserlerin aslı Çince, Soğdca, Toharca ve Sanskritçe gibi dillerden oluşmaktadır. Bu dönemde çok fazla tercüme eser meydana gelmesinin sebebi sadece Budizm'in öğretilerini yaymak değil aynı zamanda kutsal metinleri okuyup çevirerek sevap kazanmaktır (Bakırcı, 2018, s. 9). Bu önemli eserlerden biri de *Maitrisimit*'tir.

Eser, Budizm'in *Hīnayāna* mezhebinin *Vaibhāřika* koluna aittir. Bu, eserin içinde *Hīnayāna* ustalarının saygıyla anılmasından anlaşılmaktadır (Tekin, 1958, s. 321). Toharcadan Uygurcaya tercüme edilmiştir. Çok iyi tercüme edilmesi ve Eski Uygur Edebiyatı'nın ilk eseri olması sebebiyle büyük önem taşımaktadır (Zieme, 2015, s. 14).

Eserin içeriğini *Buda*'nın öğrencileri *Śāriputra* ve *Ānanda*'ya geleceğin *Buda*'sı olan *Maitreya* hakkında verdiği vaaz oluşturmaktadır (Elverskog, 2020, s. 177). Budizm inancına göre her beř bin yıl (= Skr. *kalpa*)'da bir dünyaya *Buddha*

⁹ Dantipali Beg ve Çaştani Beg Hikâyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Müller, F.W.K. (1931). *Uigurica IV*, (Haz. A. V. Gabain) Berlin, Verlag der Akademie der Wissenschaften, in Commission bei Walter de Gruyter.

gelecek ve insanları kurtuluşa ulaştıracaktır. İnanişā göre gelecekteki *Buddha*'nın adı *Maitreya*'dır (Sertkaya, 1986a, s. 253). O, *Śakyamuni Buddha*'nın özelliklerinin izi, mevcut dönemden yok olduğu zaman ortaya çıkacak ve Buddhizm'i yeniden inşa edecektir (Kawamura, 2004, s. 59).

Maitreya, şu anda *Tuṣita* cennetinde yaşaması ve hayatta olması sebebiyle önceki *Buddhalardan* farklıdır. İnsanların dualarını duyabilir, onlara yanıt verebilir. *Mahāyāna* üstadları da transa girdiklerinde *Tuṣita* cennetine gidip *Maitreya* ile konuşabilirler, *Maitreya* da onlara *dharmaya* ait konuları açıklar (Robinson ve Johnson, 1996, s. 105-106). Ayrıca inanişā göre onun dünyaya geleceği dönemde bolluk ve bereket de artacaktır. Yağmurlar çoğalacak, nehirler ve göller dolacaktır. Ketumati şehri güzel lotus çiçekleriyle donatılacak, tabiat tazeliğini ve güzelliğini asla kaybetmeyecektir (Sarıkoğlu, 1980, s. 79).

*ol uḡu*¹⁰*rka ketumati kent ulu]ş ertiñü çoḡ[luḡ yalınlaḡ] bay barımlaḡ [bo]l[u]r yer üzi eki say savırḡu tapız tepirken alku yitlinür* (Maitr.V.4b₁₋₅). “O zamanlarda Ketumatī şehri son derece ihtişamlı ve zengin olacak. Tuzlu ve dikenli çöller tamamen ortadan kalkacak”.

tört erdinilig kerpiçlerin yapmış yiti kat qarımları bolur yiti kat tört erdinin yarataḡlıḡ tal atlıḡ söḡütler tegriklep t... altunluḡ söḡütler kümüş...¹¹ (ya)praḡaḡı çiçeki tüşi bolur (TekinMaitr 29₅₋₁₀). “Dört cevherli kerpiçlerle örülmüş yedi katlı su çukurları vardır. Yedi kat, dört cevherle mücehhez tāla adlı ağaçlar çepeçevre sarmıştır...altın ağaçlar...gümüş...yaprakları, çiçekleri ve meyveleri olur”.

Eser toplamda 28 bölümden oluşmaktadır. Bunların 27 tanesi *ülüş* olarak adlandırılan kısımdır ve bir tane de *yükünç* “saygı” olarak adlandırılan giriş kısmı mevcuttur. Her bölümün başında Budizm'deki besmele olarak nitelendirebileceğimiz *üç erdini* (=Skr. triratna)yi oluşturan “*noma bud namo darm namo sañ*” ifadesi yer almaktadır. Böylece Budistler, *Buda*'ya, *Buda*'nın öğretilerine ve Budist cemaate saygılarını dile getirmişlerdir (Tekin, 1958, s. 319).

¹⁰ [] : Tahrip olmuş metne yapılan eklemeleri gösterir.

¹¹ ... : Metnin belirli bir kısmının eksik olduğunu veya cümlemin devam ettiğini gösterir.

Namo but namo darm namo sañ (TekinMaitr 15₁₋₂). “Burhan’a saygı! Dine saygı! Cemaate saygı!”

Eserdeki bölümler Sanskritçeden Toharcaya ve Toharcadan da Türkçeye tercüme eden kişilerin isimleri verilerek bitirilir. Eseri Sanskritçeden Toharcaya tercüme eden *vaibhāṣika* tarikatından olan *Bodisatva Āryacandra*, Toharcadan Türkçeye tercüme eden ise *Prajñāraṣita*’dır.

Vaybajaki aryaçintri bodisavat kṣi açarı enetkek tilintin tohrı tilinçe yaratmış... prtnayarakṣt açarı tohrı tilintin türk tilinçe aḱtarmış maitrisimit nom bitigde maitri bodisavat tuḱit teñri yirintin yirtinçüke inmek atlıg onunç ülüş tükedi (TekinMaitr 34₁₄₋₂₁). “Vaibhāṣika (tarikatinden) üstat (kṣi açarı) Bodhisattva Āryacandra’nın Hint dilinden Tohar diline (genişleterek) çevirdiği (yarat-) ve üstat (açarı) Prajñāraṣita’nın Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maitrisimit (adlı) din kitabında ‘Maitri Bodhisattva’nın Tuṣita (adlı) tanrılar diyarından (teñri yiri = Skr. devaloka) yere inmesi’ adlı onuncu bölüm, kitap (nom) bitti”.

Eserde bir tiyatro eserini andıran özellikler mevcuttur. İlk örnek verebileceğimiz, bölümlerde tiyatro eserlerindeki sahne tasvirlerine benzeyen, olayın nerede geçtiğine dair bilgi veren kısımlardır (TekinMaitr, 1976, s. 31).

Amtı bu nomluḱ savaḱ ang magat ilte raçagri kent uluşda uḱmış kergek (TekinMaitr 7₂₋₄). “İmdi bu dinî meseleyi, fevkalâde Magadha ülkesinde, Rājagrha adlı başkentte düşünmek gerek”.

Bir diğer örnek ise *Maitrisimit*’in bazı yerlerinde metnin *körünç* “piyes, tiyatro” sözcüğü ile anılmasıdır. Bu da eserin okunmaktan çok oynanmak için yazıldığı bir tiyatro eseri olduğunu göstermektedir. (TekinMaitr, 1976, s. 32).

yañı kün küsençig körünç birle tuşar (TekinMaitr 104₉₋₁₀). “yeni günde (yangı kün =Skr. prapipad) arzulanan piyese (körünç = Skr. nataka) tesadüf edecektir”.

Klimkeit ve Tekin’e göre eser aslında *yañı kün* “yeni yıl günü” için hazırlanmış bir tiyatro eseridir. Halk, *Maitreya*’nın *Śakyamuni* yerine tayin edilmesini kutlamak için dinî eğlenceler düzenler. *Maitrisimit* de bu dinî eğlencelerde rahipler tarafından canlandırılır ve müzik eşliğinde halka okunur (Klimkeit, 2009, s. 101; TekinMaitr, 1976, s. 33). Shimin Geng ve H. J. Klimkeit ise Buddhist rahiplerin *Maitreya*’nın

somut bir şekilde dünyaya gelişinin “yeni gün”de sergilenen bir tiyatro oyunu sırasında olacağını vaad ettiğini söylemiştir. (Wilkens, 2018, s. 53).

amtı maitri bodisavatnıñ abişik kılmaklağ yañı kün oğrınta mintidi maru miñ yılka tegi tözün kişi(ler) bilge yalañuğ(la)r maitri burhan... (TekinMaitr 855-59). “Şimdi Maitri Bodhisattva’nın takdis edildiği (yani burhanlığa eriştiği) yeni gün (yañı kün = Skr. pratipad) münasebetiyle bu andan itibaren bin yıla kadar asil insanlar, bilge insanlar Maitri burhan’ı...”.

Şinasi Tekin’in “*Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidai Bir Dram (Burakancılığın Vaibhāsika Tarikatine Âit Bir Eserin Uygurcası)*” adlı eserinde secde, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 ve 27. bölümler bulunmaktadır. Secde kısmında eserin yazılma sebebinden söz edilir. Eserin yazılmasıyla kazanılan sevaplar hükümdarlara bağışlarlar. *Buda*’nın hikmetlerinden ve canlılara yardım etme şekillerinden bahsedilir. Üstatlara secde edilerek bu kısım bitirilir. Birinci bölüm “*Badhari Brahman*’ın kurban sunması” adlı bölümdür. Bu bölümde mala mülke bağlanmayıp, dünyevi varlıkları terk edip rahip olmayı istemenin gerekliliği anlatılır. *Badhari Brahman*’ın çeşitli kurbanlar sunması, sadakalar vermesi, daha sonra vücudunun yaşlanmasıyla neleri kaybettiği anlatılır. Son kısımda *Gautama Buda*’nın doğumu anlatılır. İkinci bölümde *Maitreya*’nın rahip olması anlatılır. Üçüncü bölümde dünyanın uzun yıllar sonra üç büyük ışığa sahip olacağı ve *Śākya* kadınlarının *Burhan*’dan vaaz dinlemeleri anlatılır. Dördüncü bölümde *Burhan* hilafeti adı takdis edilir ve *yañı kün (abhişeka)* anlatılır. Beşinci bölümde *Ketumati* şehrinin güzelliklerinden bahsedilir. Altıncı bölümde on türlü sevaptan bahsedilir. Onuncu bölümde *Maitreya*’nın acıma duygusu ve merhameti, *Tuşıta* adlı tanrılar yerinden yeryüzüne inmesi anlatılır. On birinci bölümde *Maitreya*’nın ortaya çıkış alametleri; on dördüncü bölümde *Maitreya*’nın *Bodhi* ağacı altından aydınlığa ulaşması, canlıların ona secde etmesi; on beşinci bölümde on iki illet zinciri (*nidāna*) (bu kısım Uygurica II’den alınan parçalardan oluşmaktadır); on altıncı bölümde *Maitreya*’nın *Burhanlığa* ulaşip din tekeleğini çevirmesi; on yedinci bölümde iyi ameller işleyenlerin rahip olmaları; on sekizci bölüm “*Maitreya*’nın zuhur eden şehri görüp korkması” olarak isimlendirilmiş ve bu bölümde kişilerin çeşitli sevaplar işleyerek arzu ve ihtiraslardan kurtulabilecekleri anlatılmış; on dokuzuncu bölümde hükümdarların, hırsızların

Buda'yı öldürmek istemeleri, rahiplere atılan iftiralar ve bu kötü işleri yapanların cehennemde doğacakları anlatılmaktadır.

Eserin 20-25. Bölümleri cehennem tasvirinden oluşmaktadır. Yirminci bölümde küçük cehennemlerde doğmaya sebep olan günahlar ve bu günahları işleyenlerin cehennemlerdeki tasvirleri; yirmi üçüncü bölümde yine cehennemler ve burada doğmaya sebep olan günahlar; yirmi dördüncü bölümde canlıların hangi beş sebepten dolayı cehenneme gidecekleri; yirmi beşinci bölümde büyük cehennemlerdeki günahkâr canlıların tasvirleri; yirmi altıncı bölümde *Buda*'nın *lakşanaları*; yirmi yedinci bölümde yine *Buda*'nın *lakşanaları*, bu dünyada *Burhanlıktan* daha değerli bir şey olmadığı, *yañı kün*, canlıların işledikleri günahlar ve cehennem tasvirleri yer almaktadır.

2.3. Maitrisimit'in Bulunuşu ve Nüshaları

Eserin bugüne kadar toplamda altı ayrı metinden oluşan parçaları tespit edilmiştir. Bu parçaların ikisi Sengim'de bir manastır kütüphanesinde, üç tanesi Murtuk'ta bulunmuştur. Sonuncu nüshanın ise nerede bulunduğu kayıtlara geçmemiştir. Sengim nüshası kayalara gömülü halde bulunan on iki Burkan manastırının kütüphanesinde bulunmuştur ve hacim bakımından en geniş nüshadır. (Sertkaya, 1986a, s. 255). Bu nüsha, Toharca şeklinin kaleme alındığı 8. yy. ile Komul (Hami) nüshasının kaleme alındığı 1067 yılı arasına aittir (BudApo, 1998, s. 12-13). Buna göre Sengim nüshasının 9-10. yy. kaleme alındığı düşünülmektedir (Ağca, 2014, s. 9).

Murtuk nüshası ise Sengim'den beş kilometre uzaklıktaki Murtuk adlı bir nehrin kıyısındaki manastırlarda bulunmuştur ve on iki yapraktan oluşmaktadır (TekinMaitr, 1976, s. 27-28). Bu nüsha *Maitrisimit*'in en eski nüshası olarak kabul edilmektedir (BudApo, 1998, s. 12). Murtuk nüshası ve Sengim nüshası birbirini tamamlayan nitelikte olduğu için bu iki nüsha bugün Berlin Koleksiyonu'nda tek bir nüsha olarak yer almaktadır (Sertkaya, 1986a, 255; Zieme, 2015, s. 14).

Komul (Hami) nüshası ise 1959'da Çin'in Doğu Türkistan Özerk bölgesinde çiftçiler tarafından Tanrı Dağı'nın kuzey yamacındaki bir haraberinin etrafında bulunmuştur. Bu nüsha 293 yapraktan oluşmaktadır. Metinde geçen parçalardan iki

ayrı müstensihinin adına ulaşılmaktadır. İlk müstensihinin adı 10. Bölümün 8. yaprağın arka sayfasında *men vaptson şāli bitidim* “Ben Fa-tson Şāli istinsah ettim” ifadesi geçmektedir. Diğer müstensihinin adı ise 00626 numaralı yaprağın sağında bulunan satırda geçmektedir: *[bars] yıl ikinti ay yiti otuz [ka m(ā)n] toğ tsupa ākā bitiyü tā[intim]* “[Pars] yılının ikinci ayının 27. (gününde ben) Tog Tsupa Ākā istinsah ettim”. Metni istinsah ettiren kişinin adı ise 10. bölümün 8. yaprağının arka yüzünde geçmektedir: *[m(ā)n] taş yigān totoḵ maitri burhanka tuş bolayın tip bitidim*. “[Ben] =Çuu Taş Yigān Totok (öldükten sonra) Maitreya Buddha ile karşılaşayım diye (müstensihlere kitabı) yazdırdım”. (Sertkaya, 1986c, s. 275-276). Bu nüsha bugün Urumçi Müzesi’nde yer almaktadır (Zieme, 2015, s. 14).

2.4. Maitrisimit Hakkında Yapılan Çalışmalar

Maitrisimit gerek Buddhistlerin mehdisi sayılan *Maitreya*’nın hayatını anlattığı için gerek Eski Uygur Edebiyatı’nın ilk eseri olduğu için büyük önem taşımaktadır (Zieme, 2015, s. 14). Bu sebeple geçmişten günümüze kadar eser hakkında farklı dillerde birçok çalışma yapılmıştır. Tezin bu kısmında *Maitrisimit* hakkında yapılan bazı önemli çalışmalara yer verilmiştir.

Eser hakkında yapılan ilk çalışma F.W.K. Müller’e aittir. Müller, *Beitrag Zur Genauerer Bestimmung Der Unkebannten Sprachen Mittelasiens* makalesinde eserin X. Bölümünde geçen “Tohrı” dili ifadesinin Toharca olduğunu belirtmiştir. İkinci eseri E. Sieg ile beraber yazdığı makalesi *Maitrisimit Und Tocharisch*’tir. Bu makalede kayıtlarda geçen “Tohrı” dili ifadesinin Toharca olduğunu ispat etmek için Uygurca *Maitrisimit Nom Bitig* ile Toharca *Maitreyasamitināṭaka*’daki bazı bölümleri karşılaştırmıştır (Sertkaya, 1986a, s. 256). *Maitrisimit*’in Almanya’da bulunan parçaları F.W.K. Müller ve A. v. Le Coq idaresinde A. v. Gabain, R.R. Arat, C. Leis ve B. Körner tarafından birleştirilmiştir. Yapılan bu çalışma A.v. Gabain ve R.R. Arat tarafından gözden geçirilmiştir. Sonra F.W.K. Müller’in tercümesi, A. v. Le Coq’un transkripsiyonunu içeren çalışma ile transkripsiyona ait fişler A. v. Gabain tarafından Şinasi Tekin ile K. Röhrborn’a teslim edilmiştir (Sertkaya, 1986a, s. 257). 1945’ten sonra *Maitrisimit*’e ait sayfalar 113 levha halinde çoğaltılmıştır. Çoğaltılan bu levhalar daha sonra A.V. Gabain ve H. Scheel’in yazdığı bir giriş ile beraber *Maitrisimit*,

Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule [I], In *Faksimile herausgegeben von Annemarie von Gabain. Mit einer Einleitung von Helmuth Scheel* adıyla yayımlanmıştır. Yapılan bu yayım üzerine 1958 yılında M. Mansuroğlu ve Şinasi Tekin tanıtımlar yazmıştır. Şinasi Tekin, mevcut 113 levhayı giriş, transkripsiyon, tercüme, notlar, dizin şeklinde 1960 yılında doktora tezi olarak hazırlamıştır. Hazırladığı bu doktora tezini 1976 yılında *Uygurca Metinler II, Maitrisimit, Burakancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidai Bir Dram (Burakancılığın Vaibhāṣika Tarikatine Âit Bir Eserin Uygurcası)* yayımlamıştır. Şinasi Tekin tarafından yayımlanan bu 113 levhalık kısımdan sonra A.v. Gabain tarafından 1959'da Doğu Berlin İlimler Akademisi'nde eserin 114 levhalık başka bir kısmı daha bulunmuştur. Bu 114 levhalık kısım R. Hartmann'ın ön sözüyle beraber A.v. Gabain tarafından 1961 yılında yayımlanmıştır: *Maitrisimit, Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule [II]*. Bu yayımın tanıtımını Şinasi Tekin yapmıştır (Sertkaya, 1986a, s. 258). 1959 yılında Feng Chia-sheng *1959 nien Hami hsin fahsienti Huihuwen foching* [1959 yılı Hamida tapılan Uygurçe buddhistik yangi eser] isimli yazısında Komul nüshasını tanıtmış ve sayfeleri hakkında bilgiler vermiştir (Sertkaya, 1986c, s. 276). 1980 yılında *Maitrisimit*'in II. Bölümünü, *Qedimqi Uygurçe Iptidayi Drama Piyesasi "Maitrisimit" (Hami Nushası)nın 2.Perdesi Heqqidiki Tetqiqat* makalesiyle Shimin Geng yayımlamıştır. Bu makalede Komul (Hami) yazması ile bulunan diğer parçalar tanıtılmaktadır. Geng, bulunan sayfeler, yazmanın imlâ özellikleri, eserin adı ve eserin yazarı, eserin yazıldığı yer, eseri istinsah eden ve istinsah ettiren kişiler hakkında bilgilere yer verir. Daha sonrasında ise Komul (Hami) yazmasının ikinci bölümünün Eski Uygurca transkripsiyonunu ve Yeni Uygurca tercümesi verilmiştir (Sertkaya 1986c, s. 277). 1980 yılında Şinasi Tekin, *Maitrisimit Nom Bitig* metninin tamamını iki cilt hâlinde *Maitrisimit nom bitig: die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule* adıyla *Berliner Turfantexte* serisi içinde yayımlanmıştır. Eserin birinci cildinde transkripsiyon ve Almanca tercümesi, ikinci cildinde ise analitik indeks ve geriden okuma indeksi bulunmaktadır (Sertkaya, 1986a, s. 259). 1986'da ise Osman Fikri Sertkaya *Maitrisimit* hakkında üç tane tanıtım yazısı kaleme almıştır. Bu yazılardan ilki *Maitrisimit Nom Bitig I*'de *Maitrisimit*'in Türkçeden başka hangi dillerde işlendiğini anlatmıştır. Eser hakkında yapılan

çalışmalara değinilmiştir. *Maitrisimit Nom Bitig II*'de J.P. Laut'un *Maitrisimit*'teki cehennem bahsini işlediği eseri *Buddhistische Höllenvorstellungen* isimli yazısını tanıtmıştır. Sertkaya'nın tanıttığı bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Giriř bölümünde genel olarak ölümden sonra gidilecek olan cehennemler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Budizm'deki cehennem tasavvurlardan bahsedilmiştir. Bu bölümün içinde sekiz sıcak ve soğuk cehennem, Budizm'deki cehennem sistemi, Buddhist kozmolojisindeki cehennem yerleri ayrıntılı olarak işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise *Maitrisimit*'teki cehennem bölümleri incelenmiştir (Sertkaya, 1986b, s.272-273). Sertkaya üçüncü tanıtması *Maitrisimit Nom Bitig'in Hamı=Komul Yazması III* yazısında ise Komul nüshası hakkında bilgilere yer vermiştir. 1988'te Shimin Geng, Hans-Joachim Klimkeit ve Jens Peter Laut tarafından yayımlanan *Eine Buddhistische Apokalypse, Die Höllenskapitel (20-25) und die Schlußkapitel (26-27) der Hami-Handschrift der alttürkischen Maitrisimit* adlı eserde Budizm'deki cennet ve cehennem anlayışı hakkında bilgiler verilmiş, metnin transkripsiyonundan sonra hem eserde alınan metnin hem de diğer nüshalarda bulunan metinlerin Almanca tercümeleri verilmiştir. Shimin Geng 2009'da *Study on the Uighur Maitrisimit (Hami Version)* kitabında Hans-Joachim Klimkeit ve Jens Peter Laut ile birlikte Komul nüshasıyla yaptığı çalışmaları toplu şekilde yayımlamıştır. Ablet Semet ve Micheal Peyrot 2016'daki *A comparative study of the beginning of the 11th act of the Tocharian A Maitreyasamitināṭaka and the Old Uyghur Maitrisimit* adlı yayımlarında *Maitrisimit*'tin on birinci bölümünü Toharca A ve Eski Uygurca parçaları karşılaştırarak incelemişlerdir. Yine Ablet Semet, Dilara İsrail ile 2019 *Die Vier Edlen Wahrheiten und der Achtfache Pfad in einem neuen Blatt der Maitrisimit aus Tömürti* isimli yayımında eserin 25. bölümünde eksik olan 11. kısmı yayımlamışlardır. Ablet Semet bir başka yayımını ise 2021 yılında *Neues zum 18. Kapitel des altuigurischen Maitreyasamitisūtra (Maitrisimit nom bitig)* adıyla Jens Peter Laut ile beraber gerçekleştirmiştir.

Son yıllarda Türkiye'de de *Maitrisimit* hakkında yapılan çalışmalar yaygınlık göstermeye başlamıştır. 2015 yılında Elif Karadağ tarafından yayımlanan *Klasik öncesi Uygur Türkçesi Metinlerinden Maitrisimit'in Paleografik Özellikleri* isimli Doktora tezinde eserde geçen harflerin yazılışları gösterilmiş ve tezin sonuna her bir nüsha için yazı tiplerini gösteren harf tabloları eklenmiştir. 2019 yılında Sümbül

Begüm Yıldız'ın yayımladığı Yüksek Lisans tezi olan *Eski Uygurca Maitrisimit'te İkilemeler (Komul Nüshası)*'nda *Maitrisimit*'te geçen ikilemeler sınıflandırılmış, ikilemelerin anlamları ve metnin Komul nüshasından örnekler verilmiştir. Yine Sümbül Begüm Yıldız tarafından 2023'te yayımlanan *Maitrisimit Nüshalarının Ses, Şekil ve Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması* isimli makalede *Maitrisimit*'in içeriği ve nüshaları hakkında bilgiler verilmiş, metnin nüshaları tablolar verilerek ses, şekil ve söz varlığı bakımından karşılaştırılmıştır. 2023 yılında yapılan başka bir yayım ise Fidan Doğru tarafından yayımlanan *Maytrisimit'te Anlamsal / Sözlüksel Dil Ögelerinden Yabancı Adlardır*. Bu yayımda *Maitrisimit*'te geçen yabancı kavramlar sınıflandırılmış ve Türkçe anlamları verilmiştir. Son olarak Oktay Dere ve Erdem Uçar, 2024 yılında yayımladıkları makalelerinde *Maitrisimit* hakkında yapılan çalışmaları derlemiş; 1907- 2023 yıllarında eser hakkında yapılan çalışmaları krolojik bir şekilde yayımlamışlardır¹².

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Dere, O. ve Uçar, E. (2024). *Maitrisimit Nom Bitig* üzerine yapılan çalışmaların kronolojik kaynakçası (1907-2023). *Journal of Old Turkic Studies*, 8(1), 57-95. <https://doi.org/10.35236/jots.1421238>

3. MAİTRİSİMİT’TE İYİLİĞİ VE KÖTÜLÜĞÜ TEMSİL EDEN KAVRAMLAR

Bu bölümde Budizm’de iyiliğin ve kötülüğün ölçütü olarak görülen *karmapatha* kavramı ve *karmapathanın* içinde bulunan iyi eylemler açıklanmıştır. Budizm’de iyi ve kötü, sevap ve günah olarak kabul edilen davranışların İslamiyet ve Hristiyanlıktaki iyi ve kötü, sevap ve günah olarak kabul edilen davranışlarla benzerliklerine ve farklılıklarına değinilmiştir. Daha sonra *karmapatha* kavramının Budist Uygur Edebiyatı metinlerinde nasıl işlendiği ile ilgili örnekler verilmiştir. Bölümün sonraki kısımlarında *Maitrisimit*’te iyiliği ve kötülüğü temsil eden Türkçe ve yabancı kökenli kavramlar ele alınmıştır.

3.1. Budizmde İyilik ve Kötülük Ölçütleri

Buddhizm’in temel öğretisinde hayat ızdıraplarla doludur. İnsanın acı çekmesinin sebebi ise hayatın geçici olmasından kaynaklanır. Geçici olan şeyleri arzuladığımız zaman acı ve ızdırap oluşur, arzunun kaynağı ise cehalettir. İnsan içinde yaşadığı evrenin özünü kavrayamazsa cahillik oluşur ve bu da bizi acı çekmeye yöneltir (Nakamura, 1973, s. 250). Acılara ve ızdıraplara son vermek ise *Buda*’nın yolunu takip ederek *nirvāṇaya* ulaşmakla mümkündür. *Nirvāṇaya* ulaşmak için ise kötü *karmanın* yok edilmesi gerekir.

Karma kavramını açıklamadan önce Buddhizm’in temel öğretisi olan dört asil gerçeği hatırlamakta fayda vardır çünkü *karma* bu öğreti ile bağlantılıdır. Dört asil gerçekte birinci kısım *dukkha* “acı”dır. Canlıların varlığa bağlanması, bu dünyanın kalıcı olduğunu düşünmeleri ve buna göre yaşamaları onlara acı getirir. İkinci kısım *samudaya* “doğuş ya da köken”dir. Burada acının kaynağı belirtilir. Acı, istek ve arzudan meydana gelmektedir. Üçüncü gerçek *nirodha* “son ya da durmak”tır. Bu kısım ikinci gerçeğe bağlıdır. Eğer acılarımızın sebebi istek ve arzularımızsa o zaman arzularımızı durdurmak gerekmektedir. Son gerçek *mārga*’dır. Acıları dindirmek sekiz kısımlı yolu takip etmekle mümkündür (Anderson, 2004, s. 296). Bu sebeple dördüncü gerçek, sekiz kısımlı yola geçen bir basamak görevi görmektedir.

Karma terimi de Sanskritçede “hareket etmek, yapmak” gibi anlamlara gelen *kri* kökünden türemiştir ve aslında “eylem” anlamına gelmektedir. (Yitik, 1996, s. 41). *Karmanın* oluşumdaki temel unsurlar ise şu şekildedir:

1) *Cetāna*: Kişiyi bir işi yapmaya iten sebep, istek, arzu. Bu istek ve arzunun oluşmasında ise beş sebep vardır, bunlar: *Avidyā* “cehalet”, *rāga* “istek”, *asmitā* “ego”, *abhinivesa* “inatçılık” ve *dveha* “nefret”tir.

2) *Samudācara* / *vijnapti*: Yapılacak işi eyleme dönüştürmek.

3) *Vāsana* / *samskara*: Yapılan işin doğurduğu sonuçtur (Yitik, 1996, s.133-134).

Bu aşamalar tamamlandığında *karma* gerçekleşmiş olur. *Karmada* ortaya koyulan eylem, bireyin geleceğini kötü veya iyi yönde etkilemektedir (Yitik, 1996, s. 45-46). Canlılar, varlıklar âleminde iyi eylemler gerçekleştirirlerse ızdıraptan ve acıdan kurtulabilirler. Kötü eylemler ise onların sürekli olarak ızdırap dünyasında doğmalarına sebep olur (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 249). Bu sebeple diyebiliriz ki Budizm’de iyiliğin ve kötülüğün ölçütü *karma* doktrinine dayanmaktadır.

Karmaya göre aslında her varoluş kendinden öncekinin sonucu, sonrakinin ise sebebidir. Bu inanış beraberinde *nidāna* kavramını getirmiştir. *Nidāna*, “bağımlı varoluş yasası, nedensellik” olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram doğum ve ölüm döngüsündeki sebep ve sonuç bağlantılarını açıklar. Buna göre bireyin sonraki yaşantıları önceki yaşantılarında gerçekleştirdiği eylemlerden bağımsız değildir. Bu eylemler sebepleri oluşturur ve bu sebebe dayalı olarak bazı sonuçlar ortaya çıkar (Kıyak ve Güven, 2021, s. 605). *Nidāna* kavramındaki halkalar şu şekildedir:

1) <i>Jarā-marāṇa</i> : Yaşlanmak,
ölmek	6) <i>Vedanā</i> : Duymak, çekmek
2) <i>Jāti</i> : Doğmak	7) <i>Sparśa</i> : Temas etmek
3) <i>Bhava</i> : Olmak	8) <i>Ṣad-āyatana</i> : Altı duyu
organı
4) <i>Upādāna</i> : Tutmak,
bağlanmak	9) <i>Nāma-rūpa</i> : Şekil ve isim
5) <i>Trṣṇā</i> : Hırs	10) <i>Yiññāna</i> : Zhinsel bilinç

11) *Samskara*: Davranmak, 12) *Avidyā*: Cahillik (Arat, 1942, s. 80-81).
hareket

Yukarıdaki on iki halka birbirine bağlı olarak gelişir. Aslında her şey cahillikle başlar. Cahillik, hareketi; hareket, zihinsel bilinci; zihinsel bilinç, şekli beraberinde getirir ve bu döngü sırayla devam eder. En son halka yaşlanmak ve ölmektir. Canlılar yaşlanıp öldükten sonra gerçekleştirdikleri eylemlerin iyi veya kötü olmasına bağlı olarak farklı konumlarda yeniden doğar. Yeniden doğduklarında her şey cahillikle başlar ve halkalar sırasıyla gelişir. Bu döngü canlılar için sonsuz şekilde devam eder.

Karma, kuśala “iyilik niyet”, *akuśala* “kötülük niyet” ve bu niyetlerle beraber gelen zihinsel faktörleri ifade etmektedir. Bu niyetlerin ortaya çıktığı üç yer vardır, bunlar: *Vacā-karma* “dil, söz”, *namo-karma* “zihin” ve *kāya-karma* “beden” dir. Yani canlılar bu üç unsur ile iyi ve kötü eylemler gerçekleştirebilir (Thera, 1980, s. 149). Bu unsurların gerçekleştirdiği eylemler genel olarak *karmapatha* başlığı altında toplanmıştır. Canlılar *karmapathadaki* kötü eylemleri gerçekleştirdiklerinde cehennemde yeniden doğar ve yaptıkları kötü eylemlerin cezasını çekerler. *Karmapatha* geçen iyilikleri gerçekleştirdiklerinde ise bunun mükâfatını gelecek yaşamlarında daha üst bir mertebeye doğarak alırlar. *Karmapathanın* içindeki iyi eylemler bazı değişiklikler gözstermekle birlikte genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

1) <i>Dil ile yapılanlar:</i>	• Şehvet ve zinadan kaçınmak
• İftira atmamak	
• Yalan söylememek	3) <i>Zihin ile yapılanlar:</i>
• Kötü ve kaba sözler kullanmamak	• Açgözlü olmamak
• Boş konuşmaktan kaçınmak / alay etmemek	• Nefret duygusu beslememek / öfkeli olmamak / kıskanç olmamak
2) <i>Beden ile yapılanlar:</i>	• Aykırı görüşte olmamak
• Öldürmemek	(Keown, 2003, s. 70).
• Hırsızlık yapmamak	

Bu on iyi davranış diğer dünya dinlerinde de iyi ve ahlaklı eylemler olarak kabul edilmiştir. On iyi davranışın tersi ise Budizm’de “on büyük günah” olarak kabul edilmiştir. Bunlar: İftira atmak, yalan söylemek, kaba sözler söylemek, alaylı konuşmak, hırsızlık yapmak, zina yapmak, canlılara zarar vermek, öfkeli olmak, aykırı görüşte olmak ve açgözlü olmaktır. Bunların yanında şehvet, nefret duygusu, kıskançlık ve boş konuşmak da büyük günahlar arasında kabul edilmiştir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 80-81). On büyük günahın içindeki kötü eylemler diğer dinlerde de günah olarak sayılmış ve bu eylemlerin gerçekleştirilmesi hâlinde tıpkı Budizm’deki gibi canlıların türlü cezalar çekeceğinden söz edilmiştir.

Dünyadaki diğer dinlerin günah anlayışına bakıldığında Budizm ile en çok benzerlik gösterenin Hristiyanlık olduğu görülmektedir. Öyle ki Hristiyanlıktaki “yedi günah” da Budizm’deki gibi bazı kategorilere ayrılmıştır. Hristiyanlığa göre bedenle yapılan günahlar; tembellik, oburluk, şehvet, gönül ile yapılan günahlar; öfke, kıskançlık, kibir, dünyevî günah ise açgözlülük olarak görülmüştür (Güngör, 2014, s. 39-40). Fakat Hristiyanlıktan farklı olarak Budizm’de “kibir” ve “tembellik” büyük günahlar içerisinde yer almamaktadır.

Bu iki inanışta olduğu gibi İslamiyet’te de zina yapmak, cinayet işlemek, hırsızlık yapmak, iftira atmak gibi eylemler günah olarak kabul edilmiştir.

Öldürmek Budizm inancındaki en büyük günahdır çünkü Budizm’in temelinde her canlının değerli olduğu düşüncesi vardır. İslamiyet’te de öldürmek büyük günah olarak kabul edilmiştir: “*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.*” (İsrâ Suresi-31. Ayet). Hristiyanlıkta ise öldürme günahı aslında insanın kötü yüreği sebebiyle gerçekleştirdiği bir günah olarak görülür: “*Çünkü kötü düşünceler, cinayet, zina, fuhuş, hırsızlık, yalan yere tanıklık ve iftira hep yürekten kaynaklanır*” (Matta 15-19. Ayet). “Öldürme” günahı kapsamında Budizm ile İslamiyet ve Hristiyanlık arasındaki fark ise Budizm’in hiçbir canlının öldürülmemesi gerektiği düşüncesinden gelmektedir. Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta cinayet işlemek yasaklanmıştır fakat her iki dine mensup kişiler de et ile beslenirler hatta İslamiyet’te Allah rızası için kurban kesme âdeti vardır. Fakat Budizm’de canlılara zarar vermemek için kanlı kurban âdetleri yasaklanmıştır.

Hırsızlık yapmak “on günah” içerisinde bulunur ve beden ile yapılan günahlardan biridir. Çeşitli metinlerde manastıra ait malı mülkü, eşyayı ve yemeği çalmak günah olarak nitelendirilmiştir. Bu davranış İslamiyet’te de günah olarak kabul edilmiş ve tövbe edilmesi gereken davranışlardan biri olarak görülmüştür: “*Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.*” (Mümtehine Suresi-12. Ayet). Hristiyanlıkta da hırsızlık yapmak kesin olarak yasaklanan bir davranıştır: “*Hırsızlık eden artık hırsızlık etmesin*” (Efesliler 4-28. Ayet).

Şehvet Buddhizm’de akla ait üç kötülükten biri olarak görülmektedir (SH, 1937, 400). Bu kötü düşünce beraberinde zina günahını da getirmektedir. İslamiyet’te de büyük günahlar arasında sayılan şehvet ve zinayı işleyenler büyük cezalara maruz kalırlar: “*Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır*” (Meryem Suresi- 59. Ayet). “*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur*” (İsrâ Suresi- 32. Ayet). Hristiyanlıkta ise bir kişiye şehvet duygusu ile bakmak o kişiyle zina etmiş olarak sayılmıştır: “*Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, yüreğinde o kadınla zina etmiş olur*” (Matta 5-28. Ayet).

Öfke insanları kötü eylemlere yönelten bir duygu olarak görülmüştür. Öfkeli insan canlılara zarar verebilir, kötü ve kaba sözler söyleyebilir ve diğer kötü eylemleri gerçekleştirebilir. Bu sebeple Budizm’de çeşitli meditasyon uygulamaları yapılır ve öfkeyi kontrol altına almak gerektiği düşünülür. İslamiyet’te de insanların kalplerindeki öfkeden kurtulmaları gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü kalplerindeki öfkeden kurtulanlar aslında kalplerindeki kötülükten kurtulurlar: “*Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever*” (Âl-i İmrân Suresi-134. Ayet). Hristiyanlıkta ise öfke, akılsız insanların sahip olduğu bir duygu olarak nitelendirilmiştir: “*Akılsız hep patlamaya hazırdır, bilgeyse öfkesini dizginler*” (Süleyman’ın Özdeyişleri 29-11. Ayet).

Kıskançlık Budizm'e göre iyi bir kalpte bulunmaması gereken bir özelliktir. Kişinin kıskançlığı onu kötü eylemlere süreklemektedir. İslamiyet'te kıskançlık kişileri birbirlerin uzaklaştıran, insanların arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olan bir duygu olarak görülmüştür: *“Onlar (peygamberlerin muhatapları), özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar”* (Şûrâ Suresi-14. Ayet). Hristiyanlıkta ise kıskançlık karışıklığın ve her türlü kötülüğün kaynağı olarak görülmüştür: *“Çünkü nerede kıskançlık, bencillik varsa, orada karışıklık ve her tür kötülük vardır”* (Yakup 3-16. Ayet).

Açgözlülük insanın dünyaya ve maddî olana aşırı bağlanma hâinden kaynaklanmaktadır. Budizm'e göre kişi maddî dünyaya bağlanırsa hep daha fazlası ister ve doymak nedir bilmez. Hristiyanlıkta da açgözlülük büyük günahlardan biri olarak görülmüştür. İnsanın yaşamı maddiyatının çok olmasından kaynaklı değildir. Bu sebeple insan “ne kadar çok malım varsa o kadar uzun ve mutlu bir hayat sürerim” diye düşünmemelidir: *“Sonra onlara, “Her türlü açgözlülüğünden sakının. Çünkü insanın yaşamı, malının çokluğuna bağlı değildir”* (Luka 12-15. Ayet).

Budizm'deki dil ile yapılan günahlar belli sebeplerle ortaya çıkar. Örneğin; kıskanç kişi dedikodu yapabilir, iftira atabilir ve yalan söyleyebilir. Öfkeli kişi ise karşısındakine kaba ve kötü konuşmalar yapabilir. Bu kötü eylemler hem Hristiyanlıkta hem de İslamiyet'te yasaklanan eylemlerden olmuştur. İncil'de dedikoculuk kavga çıkarmaya sebep olan bir eylem olarak görülmüştür: *“Dedikoducu yok olunca kavga diner”* (Süleyman'ın Özdeyişleri 26- 20. Ayet). Ayrıca iftira ve yalan yere tanıklık insanların kötü gönüllerinden gelen günahlar olarak nitelendirilir: *“Çünkü kötü düşünceler, cinayet, zina, fuhuş, hırsızlık, yalan yere tanıklık ve iftira hep yürekten kaynaklanır* (Matta 15-19. Ayet). İslamiyet'e göre ise yalan söylemek büyük günahlardan biridir: *“Bak Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter”* (Nisâ Suresi-50. Ayet). Dedikodu yapmak ve alay etmek ise yine Budizm'deki gibi İslamiyet'te de günah olarak kabul edilmiştir: *“Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!”* (Hümeze Suresi- 1-2. Ayet).

Budist Uygur metinlerinde en başta Budizm olmak üzere diğer dinlerde de günah olarak kabul edilen pekçok kötü davranış örneği bulunmaktadır. Ayrıca

metinlerde bu kötü davranışlardan dolayı kişilerin çektikleri azaplara da yer verilmektedir.

et'öz-in üç til-in tört köngül-in üç on türlüğ kılınç yol-lar-ın buzдум artat-dım erser bo ayığ kılınç-larığ kentü öz-üm kılum erser (AYS III 134¹⁸⁻²²). “Vücutla üç, dille dört, gönülle üç (kez) on ayrı davranış yollarını bozdum, çürüttüm ise; bu kötü davranışları (ben) kendim yaptım ise”

Altun Yaruk Sudur’dan alınan örnekte de görüldüğü gibi dille, gönülle ve bedenle yapılan on davranış yolunun bozulmasının *ayığ kılınç* yani “kötü davranış, günah” olmasından söz edilmiştir. Yine aynı metinde bu kötü davranışlara ait örnekler de bulunmaktadır:

Edgü kutluğ yalanguk-lar üz-e yok kuruğ yala urup mün kadağ söz-ledim erser (AYS III 135⁵⁻⁷). “İyi, kutlu insanlar üzerine boş, kuru iftira atıp suç(ları) kabahat(leri) (olduğunu) söyledim ise”

Vihar sangram astup-ka sanlıg ed-ig tava-ıg az-u yeme tört-tin singar-kı bursang kuvrağ-larğa sanlıg edig tavar-ıg [azuça yeme yügerüki közüniğm-e bursang kuvrağ-larğa sanlıg edig tavarıg kuntum altım oğurladım (AYS III 135¹⁹⁻²²). “Manastır (Vihāra), tapınak (Saṅghārāma), Stūpa'ya ait malı mülkü ve dahi dört taraftaki rahipler topluluğuna (Saṃgha) ait malı mülkü, [veyahut da şimdiki, görünen rahipler topluluğuna (Saṃgha) ait malı mülkü] çaldım, çırtım, yağmaladım”.

Burhan pratyikabut arhat bo üç türlüğ kutluğ-larğa teggülik köni nom-ta yorıdaçı-larığ körüp söküp sarsıp todap uçuz-lap köngül-lerin qarın-ların irintürdümburçinturdum örletdim emget-dim erser öz-üm-te yig-lerig körüp küniledim erser öz-üm-te yavız-larığ körüp uçuz-lağım asgançulağım erser (AYS III 136⁷⁻¹⁴). “Buda, Pratkekabuddha (ve) Arhant, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretide (Dharma) davrananları görüp, sövüp sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönülleri kırıp incittim, rahatsız edip üzdüm ise; kendimde iyi (şey)leri görüp kıskandım ise, kendimde kötü (şey)leri görüp küçümsedim, alay ettim ise”.

Bir diğer Budist Uygur Edebiyatı metni olan *Prens Kalyāṇanamkāra ve Pāpaṃkāra Hikāyesi*’nde “canlılara zarar vermek, öldürmek” günahından söz edilmektedir:

Taşgaru ilinçükä atlanturdi erti balık taştın tarıgçı-larağ körür erti kuruğ yerig suvayu çl yerig tarıyu kuş kuzgun sukar yulıyur sansız tümän özlüg ölürür tarıg tarıyu ämari tınlıg-larıg kuşçı keyikçi balıkçı acçı tor-çı tuzakçı bulup ayıg kılınç kılur tınlıg-larağ ölürür (İTH I-II) “Dışarıda eğlenmesi için [prens] ata bindirmişlerdi. Kentin dışında çiftçiler görüyordu. Onlar kuru toprağı sulayıp nemli toprağı ekerlerken, kuzgun (gibi) kuşlar gelip pek çok sayıda yarattığı gagalayıp öldürüyorlar. Bir taraftan toprak ekilirken kuşçular, geyikçiler, balıkçılar, avcılar, torcular, tuzakçılar da sayısız canlı yaratık bulup kötü işler yapıyor ve canlıları öldürüyorlardı”.

Prens Kalyāṇanamkāra ve Pāpaṃkāra Hikāyesi’nde geçen bir diğer kötü amel ise kıskançlıktır. Prensın kardeşi kıskançlığı sebebiyle ağabeyine zarar vermiştir. Bu olay metinde şöyle yer almaktadır:

ol ödün ayağ ögli tegin köñliñä yäk saķınçı kirdi inçä tep tedi saķınç saķıntı ögüm kañım söndä bärü meni sevmä erti eçim tegin-kä sevär erti amtı bu ärdini birlä tägdüktä eçim kök täñri-kä yoķlagay men özüüm itta kärgäk sansı yer körü yorımış kärgäk amtı munı ekki köz täglärip sañçayın bu kañça bargay kántü olgäy tep saķıntı ötrü kıyıp turup ekki kāmış sış ılıp ekki köziñä sañçıp täzti (İTH LVI-LVIII). “O zaman Kötü Düşünceli Prens’in kalbine şeytanca bir düşünce girdi. Şöyle bir düşünceye kapıldı: ‘Annemle babam eskiden beri beni sevmezdi; ağabeyim prensi severlerdi. Şimdi bu mücevherle gittiğinde ağabeyim mavi göge kadar yükselecek (bulutlara çıkarılacak). Bense sayısız ülkeyi boşuna görüp dolaşmış olacağım. Şimdi bunun iki gözüne de oyup kör edeyim! Nereye giderse gitsin, kendisi ölür’ diye düşündü. Sonra kalkıp iki kamışın ucunu sivriltilip (ağabeyinin) iki gözüne sokup kaçtı”.

Yukarıda örnekler verilen eserlerde olduğu gibi Maitrisimit’te de *karma patha*, *nidāna* ve dört asil gerçek gibi kavramalara ait birçok örnek bulunmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bu kavramlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3.2. Maitrisimit’te İyiliği Temsil Eden Yabancı Kökenli Kavramlar

Bu bölümde Budist inancı çevresinde gelişen iyiliği temsil eden yabancı kökenli sözcükler ve kavramlara yer verilmiştir. Ele alınan sözcükler ve kavramların kökenleri belirtilmiş, Budist inancı açısından önemleri açıklanmıştır. Birinci kısımda *Budalar* ve *Bodisatvaların* sahip oldukları özellikleri belirten kavramlara yer

verilmiştir. İkinci kısımda önemli varlıklar ve mekânlar için kullanılan kavramlar ele alınmıştır. Üçüncü kısımda rahipler ve rahibeler için kullanılan kavramlar, dördüncü kısımda tanrılar, yarı tanrılar ve diğer kutsal varlıklara yer verilmiştir. Beşinci kısımda Budizm inancı açısından önemli olan *Budalar*, *Bodisatvalar*, *arhantlar* ve *brahmanlar* ele alınmıştır. Altıncı kısımda *Buda*'nın müritleri, yedinci kısımda önemli hükümdarlar, önemli şahsiyetler ve yazarlar, sekizinci kısımda kutsal mekânlar, dokuzuncu kısımda kutsal bitkiler ve nesneler, onuncu kısımda Budizm öğretisi ile ilgili kavramlar, on birinci kısımda ibadetle ilgili kavramlar, on ikinci kısımda ise yapılan sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlar ele alınmıştır.

3.2.1. Budalar ve Bodisatvalarla İlgili Kavramlar

Budizm inancına göre *Budalar* ve *Bodisatvalar* bazı özel fiziksel ve ruhani özelliklere sahiptir. Bu kısımda *Budaların* sahip oldukları özellikler için kullanılan *lakṣaṇa* ve *nayraḡ* kavramları açıklanmıştır.

3.2.1.1. Lakṣaṇ

<¹³ TohA. *lakṣaṇ* (EUES, 2021, s. 450): “*Budhha*’nın güzellik alameti” (EUES, 2021, s. 450). Budist inanışta otuz iki *lakṣaṇa* vardır. Bunlar bir *Buddha*’nın dış görünüşünü, fiziki üstünlüklerini ve güzelliklerini belirten işaretlerdir (Barutçu, 1987, s. 11). *Maitrisimit*’te *lakṣaṇa* kavramı için hem Eski Türkçe *irü belgü* hem de kelimenin kaynak diline uygun biçimi olan *lakṣan* ifadesi kullanılmıştır. Eserde geçen otuz iki *lakṣaṇa* için (bkz. 3.4.2.2.).

çakar lakṣanın itilmiş adaķınta yinçürü yükünüp... (TekinMaitr 81₁₆₋₁₇).
“Bir tekerlek alâmeti ile süslü ayağının önünde eğilerek...”.

¹³ < : Ödünç alınan kelimenin kaynağını gösterir.

3.2.1.2. Nayrağ

< Moğ. *nairag*: *Buda*'nın ikinci dereceden güzellik işaretlerini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Bu ikincil dereceden güzellik işaretleri toplamda seksen tanedir (EUES, 2021, s. 484).

sekiz on türlüğ nayrağın yarataklığ körtle körkle koluça yarukın yaltrayü kıltı bulıtdın (TekinMaitr 13₅₈₋₆₀). “seksen türlü ikinci dereceden alamet ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan çıkmış (güneş gibi Burhan doğdu)”.

3.2.2. Önemli Varlıklar ve Mekânlar İçin Kullanılan Kavramlar

Çalışmanın bu kısmında önce *gandharva*, *devarşi*, *Burhan* ve *Bodisatva* kavramları açıklanmıştır. Sonrasında *Hīnayāna* öğretisinde kutsal olarak kabul edilen dört kişi için kullanılan ünvanlara yer verilmiştir. Daha sonrasında tanrıların yerleşkelerinden biri olan *Śuddhāvāsa* kavramı açıklanmıştır. En sonunda ise manastır için kullanılan *saṅghārāma* ve *vihāra* kavramlarına yer verilmiştir.

3.2.2.1. Gantarvı

< TohA. *kantarw* ~ *gandharv* (EUES, 2021, s. 271): “Göksel müzisyenler”. Buddhist kozmonolojisi ile ilgili bir kavram olup bir çeşit yarı tanrılardır. Hint mitolojisine göre göksel periler olan *Apsaras* ile evlidirler (Buswell ve Lopez, 2014, s. 542). Et yemez ve şarap içmezler. Sadece koku ya da tütsü ile beslenirler (SH, 1937, s. 341).

gantarvılar iligin kütgar(ka)lır üçün... (TekinMaitr 4₃₋₄). “Güzel kokulu mızıkacılar (gantarvı =Skr. Gandharva) hükümdarını kurtarmak için...”.

3.2.2.2. Tiva arji

<<¹⁴ Skr. *devarṣi* (EUES, 2021, s. 710): “Göksel sınıftan bir aziz” (Monier Williams, 1986, s. 494). Yarı tanrılar arasında “bilge” olarak adlandırılan bir sınıftır (Wisdomlib, 2022).

anī iṣidip [santuṣiti teñriler be]gi adın bir tiva arji [teñrike inçe] tip tiyür... (Maitr.X.1a₂₀₋₂₂). “Bunu duyan Saṃtuṣita tanrılarının hükümdarı bir başka Devarṣi tanrıya şöyle der...”.

3.2.2.3. Burhan

< Çin. *Fu xan* (EDPT, 1972, s. 361): “*Buddha*, bilinçli ve aydınlanmış kişi; farkında olmak, düşünmek, uyanmak” (SH, 1937, s. 255). Kavram Çince *fu* ve *xan* birleşiminden oluşmaktadır. 7-8. yy.larda *Buddha* kelimesini transkribe etmek için kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Türkler arasında da yaygınlaşan bu kelime *Buddha* kelimesini karşılayan bir kavram hâline gelmiştir (EDPT, 1972, s. 361).

Bu kavram önceleri sadece *Śākyamuni Buddha* için kullanılırken ilerleyen zamanlarda diğer *Budh*haları da temsil etmek için kullanılmıştır. Buddhizm’deki yaygın mezhepler *Buddhalık* kavramını farklı şekillerde açıklamıştır. Örneğin *Mahāyāna* mezhebine göre *Buddha* olmak için dünyevi istekleri terk etmek ve zorlu uygulamaları yerine getirmek gerekirken *Hīnayāna* mezhebine göre *Buddha* olmak için *nirvāṇa*’ya ulaşmak gerekmektedir (Tokyürek, 2019, s. 410- 411).

kim yime taḳi teñri burhan... (TekinMaitr 3₄₃) “Ve yine tanrılar tanrısı Burhan...”

3.2.2.4. Bodisavat

<< Skr. *bodhisattva* (EUES, 2021, s. 184): “Aydınlanmak için çaba gösteren varlık”. *Bodhisattvalar* sahip oldukları *prajna* “bilgi” ve *karuna* “merhamet” ile bütün varlıklara faydalı olmaya ve onları aydınlatmaya çalışırlar (Kawamura, 2004, s. 58). Buddhist inanışa göre *Bodhisattvaların* kendilerini aydınlatmak için gösterdikleri

¹⁴ << : Dolaylı olarak ödünç alınan kelimenin kaynağını gösterir.

çabanın sebebi de budur. Onlar egodan yoksundurlar ve kendilerini insanlara yardım etmeye adanmışlardır. *Bodhisattva* sözcüğü şu iki kelimedden oluşur ve anlamları şöyledir: *Bodhi* “aydınlanma” , *sattva* “canlı, yaşayan varlık” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 251). *Bodhisattvalar* aydınlanma derecelerine göre on sınıfa ayrılmışlardır. Bu sınıflar şöyledir:

- 1) *Gotratsha*: Henüz saflığa ulaşmamış olanlar
- 2) *Avatırna*: Aydınlanma zihnini yükseltmek için araştıran
- 3) *Asuddhasaya*: Saf bir niyete ulaşmamış olan
- 4) *Suddhasaya*: Saf bir niyete ulaşmış olan
- 5) *Aparipakva*: En yüksek seviyede olgunlaşmamış
- 6) *Paripakva*: En yüksek seviyede olgunlaşmış
- 7) *Aniyatipatita*: Olgunlaşmış olmasına rağmen henüz tefekküre girmemiş olan
- 8) *Niyatipatita*: Tefekkür eden
- 9) *Ekajatipratibaddha*: Yüce aydınlanmaya girmek üzere olan
- 10) *Caramabhavika*: Bu hayatta yüce aydınlanmaya girmiş olan (Kawamura, 2004, s. 58-59).

ayağka tegimlig tözün maitri bodisavat kutıña yine yine yalvara inçke ötüg ötünü et’özümün... (TekinMaitr 3₃₇₋₄₀) “Hürmete layık asil Maitri Bodisatva asaletine tekrar tekrar yalvararak sükûnet dileyip vücudumu...”

3.2.2.5. Hīnayāna Öğretisindeki Dört Kutsal Kişi

Sanskritçe’de *āryamārga* olarak bilinen ve Eski Türkçede *sekiz törlüg tözün yol* ifadesiyle karşılanan “sekiz kısımlı asil yol”un herhangi bir seviyesinde olan dört kişidir. Sanskritçede *ārya-pudgala* olarak bilinmektedir (Keown, 2003, s.19).

Şortapan

< Skr. *Śrota-āpanna*: “Akışa girmiş” (EUES, 2021, s. 621). *Hīnayāna* öğretisinde kutsal olarak nitelendirilen dört evreden biridir (SH, 1937, s. 172). Aynı

zamanda *Bodhisattva* bilgeliğine ulaşma yolundaki on evreden ilkidir. Söz konusu on evre şu şekildedir:

1) Manevi çözülme <i>śrota-āpanna</i> evresi	6) Sağ zihin <i>arhantlık</i> için hazırlık
2) Teslimiyete boyun eğme ve <i>sakṛdāgāmin</i> evresi için hazırlık	7) Gerileme evresi <i>arhantlık</i> kazanımı
3) Erdemin geliştirilmesi <i>sakṛdāgāmin</i> evresi	8) Ölümsüz gençlik
4) Asil doğum <i>anāgāmin</i> evresine hazırlık	9) Kanunun prensi
5) Mükemmellik <i>anāgāmin</i> evresi	10) Vaftizlik anlayışı ve seviyenin zirvesine ulaşmak (SH, 1937, s. 44).

(*anta ötrü (bu) iki urı şortapan kṭin bulup* (TekinMaitr 19₁₄₋₁₅). “Bunun üzerine bu iki oğul *Śrota-āpanna* asaletini bulup”.

Sakirtagam

< TohA. *sakṛdāgāram ~ sakredāgām* (EUES, 2021, s. 576): “Kutsallığın ikinci derecesine ulaşmış kişi”. *Hīnayāna* öğretisindeki dört kutsal evreden biridir. (SH, 1937, s. 172).

Amarıları sakirtagam... (TekinMaitr 63₃₄₋₃₅). “Bazıları *sakṛdāgāmin* (Nirvanaya girmeden önce yalnız son bir defa daha gelecek olan)...”.

Anagam

< TohA. *anāgām*: “Geri dönmeyecek olan” (EUES, 2021, s. 46-47). *Hīnayāna* öğretisindeki dört kutlu kişiden üçüncüsüdür. *Arhantlık* aşamasından önceki son aşamadır. Bir kişi *anāgāmin* evresindeyken ölürse yeniden doğumu insan olarak değil yüksek cennetlerden birinde arhant olarak gerçekleşir (Keown, 2003, s. 11-12).

amarıları anagam kut(ka) tegirler (TekinMaitr 63³⁵⁻³⁶). Bazıları Anāgāmin(artık hiç dönmeyecek olan) saadetine ulaşırlar”.

Arhant

< Soğd. *'rx'nt* (EUES, 2021, s. 59): “Değerli, saygıdeğer, aziz, aydınlanmış kişi”. *Mahāyāna* öğretisinde aziz olarak nitelendirilen *Bodhisattva*’ya karşı *Hīnayāna* öğretisindeki aziz ve ideal kişidir (SH, 1937, s. 290). Bu kişi varoluşun gerçek doğasına ilişkin farkındalık kazanmış ve *nirvāṇa*ya ulaşmıştır. Bir kişi sadece rahip ya da rahibeyken *arhant*lığına ulaşabilir (Britannica, 2005).

amarıları toyın dentar bolup arhant kutka (tegi)rler (TekinMaitr 63³⁶⁻³⁸). “Bazıları rahip olup arhant saadetine ulaşırlar”.

3.2.2.6. Şudavas

< TohA/B. *śuddhavās* (EUES, 2021, s. 656): “Saf, temiz yerleşke”. *Rūpadhātu* “şekil alanındaki tanrılar”dan en yüksek beşini toplu olarak ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Burada yaşayan tanrılara *śuddhāvāsakāyika* tanrıları denilmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1439).

maña yime bu savağ tünki tünle şudavas teñri yirinteki teñriler tüzü tüketi uktıldılar (TekinMaitr 9²⁰⁻²²). “Bana yine bu sözleri dün gece Şuddhāvāsa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsi öğretiler”.

3.2.2.7. Señrem

< TohA/B. *saṅkrām ~ saṃkrām ~ saṅgrām*: “manastır” (EUES, 2021, s. 598). Budistler tarafından manastırlar kutsal mekânlar olarak görülmüştür. Bu sebeple manastır için yapılan her iyi davranış büyük bir sevap olarak nitelendirilmiştir. Manastıra yapılan saygısızlıklar da büyük günahlardan biri olarak kabul edilmiştir. Manastırı süpürmek, renkli çiçeklerle süslemek hoş davranışlar arasında bulunmaktadır. Buna karşın rahiplerin ve rahibelerin yemeklerini pis yapmak, manastıra ait eşyaları kendi çıkarı için kullanmak, manastırı pisletmek günah olarak kabul edilmiştir.

señrem taķı bütmezken (TekinMaitr 52₁₉). “Manastır henüz bitmemişti”.

3.2.2.8. Virħar

< Soğd. *βryʿr*: “Manastır, türbe, kutsal yer” (EUES, 2021, s. 846).

köñülin virħar i(tser)... (TekinMaitr 54₂). “Gönöl ile manastır inşa etse...”.

3.2.3. Rahipler, Rahibeler ve Budistler İçin Kullanılan Kavramlar

Budist Uygur eserlerinde birden fazla dilden alıntı kelime ve kavramlara yer verilmiştir. *Maitrisimit*’te de farklı dillerden alıntılar yapılan kelimeler mevcuttur. Bu sebeple eserde bir kavramın birden fazla dildeki karşılıkları kullanılmıştır. Bu kısımda eserde geçen rahip, rahibe, cemaat kelimelerinin karşılıkları olarak kullanılan kavramlara ve Budistler için kullanılan kavramlara yer verilmiştir.

3.2.3.1. Braman

< TohA. *brāmaṃ ~ brāhmaṃ ~ prāmaṃ ~ prāhmaṃ ~ prāmmaṃ* (EUES, 2021, s. 194): “Dinsel bağıllık, kutsal öğrenme, rahip, kutsal sınıf” (SH, 1937, s. 353).

terkişlenip niridani braman inçe tip tidi ay munmuş biligsiz braman (TekinMaitr 11₁₄₋₁₆). “Kızıp hiddetlenerek Nirhane brahman şöyle dedi: ‘Ey sersem! Cahil!’”

3.2.3.2. Baħşı

< Çin. *bo shi* (EUES, 2021, s. 138): “Rahip, keşiş, dini dilenci” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 221). *Baħşılar* kendilerini Buddhizm’e adanmışlardır ve insanlardan sadaka alarak yaşarlar. Buddhist toplumun büyümesine yardımcı olmak, dini törenleri yönetmek ve manastır kurallarını uygulamak gibi görevleri vardır (Tokyürek, 2019, s. 228).

amtı sizler baħşılar kntü kntü ardemiñizlerni üntürüp ol tülñüñ tuşin adartlayu biriñler kim kamağ yalñuklarlar işidzünler (Maitr.XI.3a₂₋₄). “Şimdi siz baħşılar kendi

yeteneklerinizi ortaya koyun ve rüyaların anlamlarını açıklayın bütün canlılar bunu duysunlar”.

3.2.3.3. Toyın

< Çin. *Tao jen*: “Buddhist rahip” (EUTS, 1993, s. 249).

(*Ina*)llar çorlar evlerin (*barkların*) *ğodup toyın dentar (bolmaz)lar erti* (TekinMaitr 754-56). “Vekiller çorlar evlerini barklarını terk edip rahip olmazlardı”.

3.2.3.4. Şamnanç

< Soğd. *şmn 'nch*: “Rahibe” (EUES, 2021, s. 643).

anın men yime şamnanç bolayın (TekinMaitr 5129-33). “bu yüzden ben de rahibe (şamnanç = Soğd. = Skr. *bhiksuni*) olayım”.

3.2.3.5. Bursoñ

< Soğd. *pwrsnk* (EUES, 2021, s. 202): “Buddhist dini topluluk” (EDPT, 1972, s. 369). Bu dini topluluk bir lider etrafında üç bazen de dört rahip toplanır. Lider kişilerin günahlarını dinler ve affeder (SH, 1937, s. 420). Kavramın Türkçe karşılığı olarak *teñridem kuvrağ* kullanılmıştır (bkz. 3.4.4.1.).

tolu bursoñ kuvrağ erdini (TekinMaitr 251-52). “dolu cemaat cevheri”.

3.2.3.6. Purohid

< TohA. *purohit* ~ *puruhit*: “Kraliyet ev rahibi, usta, şef” (EUES, 2021, s. 564). *Maitrisimit*’te geçen anlamıyla “ev imamı”dır.

ötrü külçire yüz(in) brahmayu prohid inçe tip ötünür... (TekinMaitr 389-10). “Sonra güler yüzle ev imamı (prohid= Skr. *purhita*) Brahmāyu hürmetle şöyle der...”.

3.2.3.7. Pañçaki

< TohA/B. *pañcake*: Rahip grubunu eğiten kişi (EUES, 2021, s. 550).

nomluḡ tilgen tevirip biṣ paṇṇaki toyınlaraḡ... (TekinMaitr 129- 30). “din tekerleḡini (nomluḡ tilgen = Skr. dharma-cakra) çevirip beṣ rahibi...”

3.2.3.8. Dentar

< Soḡd. *dynt'r ~ dynd(')* (EUES, 2021, s. 246): “Seçkin, üstün ve din ayinleri yürüten kiṣi”. (EUTS, 1993, s. 67).

yime ḡayu toyın dentar sīṇarḡi tarḡa yirde inip... (TekinMaitr 2717-19). “Yine hangi rahip (herhangi bir) taraftaki sıkıntılı bir yere inip...”.

3.2.3.9. Upası

< Soḡd. *wp's'y ~ 'wp's'k ~ wp's'k*: “Ruhban sınıfından olmayan erkek Budist” (EUES, 2021, s. 801). Buddhizm’in beṣ emrini kabul eden ve yerine getiren kiṣilerdir. Aynı zamanda bir Buddhist için kullanılan genel bir terimdir (SH, 1937, s. 69).

bursoṇ ḡuvraḡ erdini ḡutīṇa men kirtülḡ upası... (TekinMaitr 256-57) “asil cemaat cevheri huzurunda ben gerçek mümin (skr. Upasaka).”

3.2.3.10. Upasaṇḡ

< Soḡd. *wp's'nch*: “Ruhban sınıfına ait olmayan kadın mürid” (EUES, 2021, s. 801). Kavram aslında “hizmet etmek” anlamına gelmektedir. Rahibeler gibi *ānantarya* “beṣ ağır günah işlemezler fakat onlar gibi dünyevi hayatlarından vazgeçmezler (Tokyürek, 2019, s. 230).

taḡi yime kim ḡayu tınlḡ upası upasaṇḡlarnī... (TekinMaitr 2711-13). “Ve yine hernagi bir yaratık mümin (upası < Skr. upasaka) ve kadın müminlerin (upasaṇḡ < Skr. upasika).”.

3.2.3.11. Aḡarı

< Soḡd. *'c'ry*: “Usta, öğretmen, hoca” (EUES, 2021, s.3). Başkalarına bir şeyler öğretme yeteneḡine sahip kiṣidir (SH, 1937, s. 292). Sanskritçede *ācāra* olarak

bilinen “doğru bilgi”yi insanlara öğreten kişidir. Genellikle her dini öğretmen için kullanılan bir kavramdır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 57).

hormuzta teñri eliginte tutar şaripayi atlıg açarı tayıp tüşüp...(Maitr.V.1b₂₄₋₂₆). “Śarabhaya adlı ācārya Indra Tanrı’nın elinden tutarak aşağı kayıp düşüp...”.

3.2.4. Tanrılar, Yarı Tanrılar ve Diğer Kutsal Varlıklar

Bu bölümde Budizm inancı için önemli olan tanrılar, yarı tanrılar ve diğer kutsal varlıklara yer verilmiştir. Bir “ara varlık” kabul edilen *yakşalar* ise *Maitrisimit*’te iyi özellikleriyle geçiyorsa bu bölümde ele alınmıştır.

3.2.4.1. Ezrua

< Soğd. ’zrw’ (EUES, 2021, s. 132): “Adalet tanrısı”. Manihaizm inancına göre başlangıçta hiçbir şey yaratılmamışken evrende sadece iyilik ve kötülük vardı. Bu iyilik ve kötülük taraflarının başında tanrılar bulunmaktaydı. İyilik tanrısı *Ezrua* ya da *Zurvan* olarak bilinirdi. Tanrı *Ezrua*’nın “akıl, ilim, bilinmezlik, yumuşak huyluluk, sabırlı olmak, düşünce” gibi nitelikleri vardı (Güngör, 1988, s. 153).

Ezrua Manihaizm’in bazı mezheplerinde *Hormuzta*’nın babası olarak gösterilmektedir. Manihaizm’in en büyük tanrısı olarak kabul edilmektedir (Tokyürek, 2019, s. 465).

bilge bahşı uluğ ilig ezrua teñri yirinte toğğalı arıg erzün (TekinMaitr 12₁₃₋₁₄). “hâkim ve büyük hükümdar Ezrua'nın tanrılar dünyasında doğmak için temiz olsun”.

3.2.4.2. Vişnu

< Skr. *vişnu* (EUES, 2021, s. 847): *Brahma* ve *Śiva*’nın da içinde olduğu *Trimutriyi* yani Hindu tanrı üçlemesini oluşturan tanrılardan biridir (Kaya, 1997, s. 167). İnanişa göre yaratılan varlıklar doğalarına aykırı davranıp evrenin düzenini

bozduklarında Tanrı, evrenin düzenini tekrar sağlamak için *avatar*¹⁵ olarak yeryüzüne iner. *Vişnu* da bu sebeple “düzeni tekrar tahsis eden, her şeyi kontrol altına alan” olarak algılanmıştır (Kutlutürk, 2015, s. 147-153).

Çinliler tarafından ise kalpa¹⁶ dünyasının başlangıcında sudan var olmuş olarak tanımlanır. Kaynaklarda yapılan tasvirlerle göre *Vişnu*’nun göbeğinden bir nilüfer çıkar ve oradan *Brahma* gelişir (SH, 1937, s. 318).

nomluğ erdinig küzetdeçi ezrua ħormuzta vişnu maheşvri tört... (TekinMaitr 151-52). “din cevherinin (nomlug erdini= Skr. Dharma-ratna) koruyucu olan Ezrua, Ħormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört...”.

3.2.4.3. Maheşvri

< TohB. *mahişvar* (EUES, 2021, s. 464): “Mevcut evrenin efendisi”. Üç gözlü, sekiz kollu ve beyaz bir boğaya binmiş şekilde tasvir edilir. *Suddhavaśa*’da en yüksek derecedeki *Bodhisattva*dır (SH, 1937, s. 94). Hint tanrılarında olan *Śiva* ile birleştirilmiştir (Tokyürek, 2019, s. 144). İnanişā göre bebek *Bodhisattva*nın gelecekteki *Buddhalığı*nı tahmin eden kişidir (Edg, 1953 s. 427).

nomluğ erdinig küzetdeçi ezrua ħormuzta vişnu maheşvri tört... (TekinMaitr 151-52). “din cevherinin (nomlug erdini= Skr. Dharma-ratna) koruyucu olan Ezrua, Ħormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört...”

3.2.4.4. Ħormuzta

< Soğd. *xwrmzt*: “Indra, tanrılarının kralı, ilk insan” (EUES, 2021, s. 281). Terim *Buddhizm*’de tanrı *Indra*’yı karşılarken *Manihaizm*’de ise ilahi olarak yaratılmış ilk insanı ifade etmektedir. *Manihaizm* inanişına göre *Ħormuzta*, Tanrı *Zurvan* tarafından karanlıkla mücadele etmesi için yaratılmıştır. Onun toprak, rüzgâr,

¹⁵ Avatar: En başta Tanrı Vişnu olmak üzere diğer tanrıların veya metafizik varlıkların insanlara yardım etmek ve birtakım amaçları yerine getirmek için bedensel bir formda yeryüzüne inmesini ifade eden bir kavramdır (Kutlutürk, 2014, s. 22).

¹⁶ Kalpa: “Eon, sonsuzluk, yaş”. Kozmolojik bir zaman birimidir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 699). Maitrisimit’te ise 5.000 yıllık zaman dilimi için kullanılan bir kavram olarak geçmektedir.

ateş, su ve havadan yapılmış beş silahı bulunur. (Tokyürek, 2019, s. 471). Kuraklıkla ve karanlıkla savaşır. Onları yener ve yağmur yağdırır. Bu tanrının boyutunun çok büyük olması ve onun büyüklüğüne kimsenin ulaşamaması sebebiyle Budist kaynaklarda “güçlü” anlamına gelen *Śakra* olarak da geçmektedir. (Kaya, 1997, s. 75,76). *Brahmā*, *Vişṇu* ve *Śiva*’dan sonra en önemli figür olarak kabul edilmektedir (SH, 1937, 206).

nomluḡ erdinig küzetdeçi ezrua ḡormutza vişnu maḡeşvri tört... (TekinMaitr 151-52). “din cevherinin (nomluḡ erdini= Skr. Dharma-ratna) koruyucu olan Ezrua, Ḥormuzta, Vişnu ve Maḡeşvara adlı dört...”

3.2.4.5. Çaturmaharaç

< Skr. *caturmahārāja*: “Dört hükümdar, dünyanın dört kralı” (EUES, 2021, s. 224). Buddhizm’de en alt katta bulunan *Devaloka*’daki *Dhṛtarāṣṭra*, *Virūḍhaka*, *Virūpākṣa*, *Dhanada* / *Vaiśravaṇa*. isimli dört *deva* kralını temsil etmektedir. Kaynaklarda onların hepsinin Meru Dağı’nın etrafında yaşadığı ve dünyayı kötü ruhlardan koruduğu belirtilmiştir (SH, 1937, s. 145,173). *Dhṛtarāṣṭra* Doğu krallığına hâkimdir ve rengi beyazdır. *Virūḍhaka* Güney’e hâkimdir ve rengi mavidir. *Virūpākṣa* Batı’ya hâkimdir ve rengi kırmızıdır. *Dhanada* / *Vaiśravaṇa* ise Kuzey’e hâkimdir ve rengi sarıdır (SH, 1937, s. 173). Sözcük Sanskritçe iki kelimeden oluşmakta olup anlamları şöyledir: *Catur* “dört”, *maharaja* ise “hükümdar, kral” (Tokyürek, 2019, s. 383).

takı yime çaturmaharaç atlı teñri yirintin... (Maitr.X.2b15-16). “Ve yine Cāturmahārāja adlı tanrılar diyarından...”

3.2.4.6. Sarasvatī

< Skr. *sarasvatī* (EUES, 2021, s. 586): “*Brahma*’nın karısı; dişil enerjisi”. “Öğrenme, konuşma, müziğin annesi ve nehir tanrıçası” olarak bilinir. İnsanları konuşmaları ve tatlı diliyle ikna eder. “Sanskrit dilini ve harflerini bahşeden kişi ve zenginlik” anlamında da kullanılmaktadır. Genellikle bir yılan ya da ejderha üzerine

oturtulmuş şekilde tasvir edilir. Çin kaynaklarına göre bir tanrı olarak geçerken yaygın görüş bir tanrıça olduğudur (SH, 1937, s. 95, 236).

bu muntağ türlü sarasvati brihasvati ulatı teñridem bilgeler kalp ödün sözlep alkınçsız asağ tusuluğ edgüsin öp sakınıp... (TekinMaitr 553-58). “Bunlar: Sarasvatī, Brhaspati ve diğer ilahi hekimler sayısız devirler boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünüp...”.

3.2.4.7. Brihasvati

<< Skr. *bṛhaspati*: Jüpiter gezegenini temsil eden bir tanrıdır (EUES, 2021, s. 178). Buddhizm’e göre bazı tanrılar bazı gezegenleri temsil etmektedir: *Aditya* “güneş”, *soma* “Ay”, *Aṅgāraka* “Mars”, *Buddha* “Merkür”, *Bṛhaspati* “Jüpiter”, *Śukra* “Venüs”, *Śanaiścara* “Satürn” (SH, 1937, s. 12).

bu muntağ türlü sarasvati brihasvati ulatı teñridem bilgeler kalp ödün sözlep alkınçsız asağ tusuluğ edgüsin öp sakınıp... (TekinMaitr 553-58). “Bunlar: Sarasvatī, Brhaspati ve diğer ilahi hekimler sayısız devirler boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünüp...”.

3.2.4.8. Vişvakarmi

< TohB. *viśvakarme* (EUES, 2021, s. 848): “Her şeyi yapan, evrensel mimarların ve zanaatkârların lideri”. Hindistan’da “maden tanrısı” olarak bilinmektedir ayrıca *Indra*’nın bakanlığını yapar ve onun işlerini yönetir (SH, 1937, s. 307-308).

(vişv)akarmi teñrike inçe tip yarlıkar... (TekinMaitr 371-2). “Vişvakarman (adlı) tanrıya şöyle der...”.

3.2.4.9. Santuṣiti

< TohA. *saṃtuṣite*: Bir tanrının adı (EUES, 2021, s. 583). Kaynaklarda *Tuṣita* tanrılarının lideri olarak geçmektedir (Wisdomlib, 2021).

santuṣṭi teñri erdinilig kuṣatur başınta tegzintürür (Maitr.XI.12b₂₁₋₂₂). “Samtuṣṭa Tanrı (Maitreya’nın) başındaki cevherlerle süslü başlığının dönmesini sağlar”.

3.2.4.10. Vaçarpan

<< Skr. *vajrapāṇi* (EUES, 2021, s. 836). “*Vajra*¹⁷’nın taşıyıcısı”. Kaynaklarda *Buddha*’nın koruyucusu olarak geçmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1591). “Öfkeli yağmur tanrısı” olarak da bilinmektedir (Maitr.XI, s. 355).

vaçarpan teñriler vçirin oynayu (Maitr.XI.12b₁₉₋₂₀). “*Vajrapāṇi* tanrıları vajralarıyla oynuyorlar”.

3.2.4.11. Timburi, Pañçaşiki, Çitrasini, Natarāṣe ve Açita

< TohA. *timbure* (EUES, 2021, s. 720), << Skr. *Pañcaśikha* (EUES, 2021, s. 550), < Skr. *citrasena* (EUES, 2021, s. 235), << Skr. *naṭarāja* (EUES, 2021, s. 487), < TohB. *ajite* (EUES, 2021, s. 5):¹⁸ Bir *Gandharva*dır (EUES, 2021, s. 720). *Gandharvalar* Budist kozmolojisine göre yarı tanrılardır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 542)

timburi pañçaşiki çitrasini nataraṣe açita ulatı teñridem oynıçılar birle viṣvakrmi teñride ulatı teñridem uz uzağutlar birle... (TekinMaitr 89₃₋₇) “Timburi, Pañçaşiki, Şitrasini, Nata, Açita ve diğer ilahi mızıkacılar ile Viṣvakrami Tanrı’dan başka semavi ustalar ile...”.

3.2.4.12. Naga

< Skr. *nāga*: “Yılan, fil, ejderha”. Pullu sürüngenlerin kralıdır. Yağmurlar getirir, gökleri korur ve iyiliksever yaratıktır. Gölleri ve nehirleri kontrol edip kış

¹⁷ Vajra: “Yıldırım, elmas”. Ayinlerde yaygın olarak kullanılan bir asadır. Değişmezlik, güç ve yok edilmezliğin sembolüdür (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1585).

¹⁸ Eserde aynı sınıflandırmaya dâhil olan kavramlar aynı cümle içerisinde geçiyorsa tek başlık altında toplanmıştır.

aylarında nehirlerin derinlerde uykuya dalar (SH, 1937, s. 247). Bir başka inanışa göre kara, *Naga* adı verilen dev bir yılanın sırtında durur ve bu dev yılan konum değiştirdikçe yeraltındaki sular yeryüzüne püskürür (ER, 1987, s. 350).

nant nantapala naga... larağ kūtgarıp magat ilte yine paşañ tağka... amti anta teñri yalañuq...(TekinMaitr 16₃₂₋₃₅). “Nanda, Nandapala, Naga... ları kurtarıp Magadha ülkesinde... yine Paşanak dağına... şimdi orada tanrılar ve insanlar...”

3.2.4.13. Manibatri

< TohA. *mānibhadre* (EUES, 2021, s. 467): Bir *yakşadır*. Tüccarların ve zenginlerin kralı olarak bilinmektedir. Yaygın bir görüşe göre *Kubera*¹⁹’nın başka bir adıdır (SH, 1937, s. 435)

İslamiyet inancındaki cinlerde olduğu gibi Budizm inancındaki *Yakşaların* içinde iyi ve kötü olanlar vardır. *Mañibhadra*, *Maitrisimit*’te iyi özellikleriyle geçtiği için iyiliği temsil eden kavramlar içerisine dâhil edilmiştir.

Köñüllüg savın manibatri purnabtrika inçe tip tidi... (TekinMaitr 11₂₀₋₂₁). “Yürekli sözlerini Manibhadra Purnabhadra’ya şöyle dedi...”.

3.2.4.14. Purnabatri

< TohA. *purnabhadre* (EUES, 2021, s. 564): Sekiz *yakşa* generalinden birinin ismidir (SH, 1937, s. 186).

ötrü purnabatri inçe tip tidi bu iş ködüg yime uluğ küçlüg teñrilerniñ keñşeşmiş (TekinMaitr 11₃₃₋₃₅). “Bunun üzerine Purnabhadra şöyle dedi: Bu işte büyük kudretli tanrılar müzakere etmiştir”.

3.2.4.15. Sadagiri, Haymavati ve Purnaki

< TohA. *sātāgiri* (EUES, 2021, s. 589), < TohA. *haimavati* (EUES, 2021, s. 280), < TohA. *purnake*: Bir *yakşanın* adı (EUES, 2021, s. 564).

¹⁹ Kuberu: *Yakşaların* kralı ve zenginlik tanrısı olarak bilinmektedir (Britannica, 2024).

vayşarvan maharaçniñ üç uluğ küçlüg inanç buyruqları erti. Sadagiri haymavati purnaki (TekinMaitr 7₅₋₈) “Vaişravana adlı hükümdarın (maharaç = Skr. maharaja) pek çok güçlü üç nedimi ve vekili Sadāgiri, Haimavati ve Pūrnaka’ydı”.

3.2.5. Budalar, Bodisatvalar, Arhantlar ve Brahmanlar

Bu kısımda Budizm inancı açısından önemli kişiler olan *Budalar*, *Bodisatvalar*, *arhantlar* ve *brahmanlara* yer verilmiştir. Öncelikle “yedi eski *Buda*” kavramı açıklanmış ve “yedi eski *Buda*”ya dâhil olan *Budalara* yer verilmiştir. Sonrasında eserde geçen diğer *Budalar* sıralanmıştır. Bölümün en sonunda ise eserde geçen *arhantlar* ve *brahmanlara* yer verilmiştir.

3.2.5.1. Yedi Eski Buda

Kaynaklarda “yedi şifalı *Buddha*” olarak geçmektedir. Bu yedi *Buddha*’dan beşi Doğu’da ikisi de Güney’de yer alır (SH, 1937, s. 10). İsimleri: *Vipaşyin*, *Śikhin*, *Viśvabhū*, *Krakucchanda*, *Kanakamuni*, *Kāśyapa*, *Śākyamuni*’dir (SH, 1937, s. 414). *Maitrisimit*’te bu yedi *Buda*’nın canlıların hayat süreleriyle bağlantılı bir şekilde dünyaya geldiği açıklanmaktadır:

sekiz tümen yaşlıg tınlıglarnıñ ödinte vipaşi atlıg burhan yirtinçüde belgürmiş erdi yiti tümen yaşta şiki burhan belgürmiş erdi altı tümen yaşta vişvabu burhan belgürmiş erdi tört tümen yaşta krkasunti burhan belgürmiş erdi üç tümen yaşta kanakumini burhan belgürmiş erdi iki tümen yaşta kaşip burhan belgürmiş erdi yüz yigirmi yıl yaşlıg tınlıglarnıñ ugtınta şakimuni tükel bilge burhan belgürmiş erdi (Maitr.X.3b₆₋₁₇). “Canlılar 80.000 yaşındayken Vipayin adlı Buddha dünyada belirdi, canlılar 70.000 yaşındayken Şikhin adlı buddha dünyada belirdi, canlılar 60.000 yaşındayken Vivabhū adlı buddha dünyada göründü, canlılar 40.000 yaşındayken Krakucchanda adlı buddha belirdi, (canlılar) 30.000 yaşında olduklarında Kanakamuni adlı buddha göründü, 20.000 yaşında olduklarında Kaşyapa adı verilen buddha belirdi ve canlılar 120 yıl yaşadıklarında tamamn bilge olan Śākyamuni Buddha belirdi”.

Vipaṣi

< TohA. *vipaṣyin*: (EUES, 2021, s. 846).

sekiz tümen yaşlıg tınlıglarnıñ ödinte vipaṣi atlıg burhan yırtınçüde belgürmiş erdi (Maitr.X.3b6-8). “Canlılar 80.000 yaşına geldiğinde Vipayin adlı buddha dünyada belirdi”.

Ratnaṣiki

< TohA/B. *ratnaṣikhi* ~ *ratnaśśikhi* ~ *ratnaṣikhi*: Bir *Buddha*’nın adı (EUES, 2021, s. 569). Yedi eski *Buddha*’nın ikincisidir. İnaniş’a göre son kalpanın 999. *Buddhasıdır* (SH, 1937, s. 101).

ratnaṣiki artadarşda ulatı bügü biliglig burhanlarnıñ alqamış (MaitrX.2b23-25). “Ratnaṣikhin, Arthadarşin ve diğer olağanüstü bilgiye sahip *Buddhaları* övmüş”.

Krakasundi

< < TohA. *krakasundi* (EUES, 2021, s. 416): Yedi eski *Buddha*’dan bir tanesidir. Aynı zamanda şu anki *Bhadrakalpa*²⁰’nın ilk *Buddhasıdır* (SH, 1937, s. 261).

kim ol sögüt tüpinte olu(-rdı) krakasundi bodisavat burhan (kutın) bulu yarlıqadı (TekinMaitr 39₃₅₋₃₇). “Bu ağacın dibinde oturdu Krakucchanda Bodisatva, burhanlığa haşmetle ulaştı”.

Kaṣip

< Soğd. *k’š’yp* (EUES, 2021, s. 342): “Tanrıların, insanların, şeytanların, tüm hayvanların babası; bir takımyıldızı”. *Kāśyapa Buddha*, mevcut kalpanın beş *Buddha*’sından üçüncüsü, yedi eski *Buddha*’dan altıncısı olarak bilinir (SH, 1937, s. 316).

²⁰ Bhadrakalpa: Mevcut dönemi ifade etmek için kullanılır. Bir *bhadrakalpada* bin *Buddha* vardır. (SH 444). Mevcut dönemin ilk *Buddhası* *Kakusandha*, ikinci *Buddhası* *Koṇāgamana*, üçüncü *Buddhası* *Kassapa*, dördüncü *Buddhası* *Śākyamuni*’dir. *Maitreya* ise *Śākyamuni*’nin yerini alacak *Buddha*’dır (Wisdomlib, 2023).

Kaşıp burhan (kün) batsıktın başlanıp (TekinMaitr 6₂₋₃). “Kāṣyapa Burhan gün batısından başlayıp...”.

Şakimuni

< TohA/B. *śākyamuni* (EUES, 2021, s. 642): “*Śākya* kabilesinin azizi, bilgesi, kutsal adamı” (SH, 1937, s. 482). *Śākyamuni Buddha*, *Bodhi* ağacı altında aydınlanmış ve *dharma* tekerleğinin ilk dönüşünü gerçekleştirmiştir. Metinlere göre, *Śākya* kabilesi savaşçılardan, *Kṣatriyalardan* ya da Hint kast sistemindeki siyasi yöneticilerden oluşmaktadır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1214).

Efsaneye göre *Śākyamuni*’nin annesi *Māya* rüyasında beyaz bir filin vücuduna girdiğini görür ve hamile kalır. Bu çocuğu *Lumbini* bahçesinde doğurur. Bir süre sonra yaşlı bir bilge olan *Asita* bebeği inceler ve onun gelecekte bir *Buddha* olacağını söyler (Robinson ve Johnson, 1997, s. 11).

şakimuni burhan yîñak başlanıp nurvanḡa barı yarlıḡadı (TekinMaitr 6₄₋₆)
“*Śākyamuni* Burhan yönünde hükmedip nirvāṇaya varıp emretti”.

Artadarş

< TohA/B. *arthadarśi*: Bir *Budhha*’nın adı (EUES, 2021, s. 66).

ratnaṣiki artadarşda ulatı bḡü biliglig burhanlarnañ alḡamıṣ alḡışların öp saḡınıp... (TekinMaitr 33₃₄₋₃₈). “*Ratnaṣikhin*, *Arthadarşin* ve diğer hikmetli (bḡü biliglig = Skr. *prajna*) burhanların övülmüş takdislerini düşünüp...”.

3.2.5.2. Maitri

< Soğd. *m’ytr’k ~ mytr’k ~ mytr’y* (EUES, 2021, s. 465): “Dost, yardımsever”. Kaynaklara göre şimdi *Tuṣita* cennetinde yaşayan bir sonraki mesih ya da *Buddha*’dır. İnanişā göre *Śākyamuni Buddha*’nın *nirvāṇaya* ulaşmasıyla 5.000 yıl veya 4.000 tanrı yılı *Tuṣita* cennetinde yaşayacak, daha sonra doğacak ve Buddhizm için zafer

başlatacaktır (SH, 1937, s. 456). Bazı araştırmacılar ise *Maitreya*'nın, İran'ın kurtarıcı simgesi *Mitra*²¹ ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir (Keown, 2003, s. 170).

Ayağka tegimlig tözün maitri bodisavat kutıña yine yine yalvara inçke ötüg ötünü et'özümün (uru)nçağ tutuzu kop ajuntağı et'özin yinçürü töpün yükünür men (TekinMaitr 338-42). “Hürmete layık, asil Maitri Bodisatva asaletine (kut) tekrar tekrar yalvararak sükûnet dileyip vücudumu rehin olarak tevdi edip bütün âlemlerdeki vücutlarımla secde ederim”.

3.2.5.3. Şuri, Aşvagoşa, Matraçiti, Gotiki ve Sakantili

<<Skr. *śūra* (EUES, 2021, s. 658), << Skr. *aśvaghoşa* (EUES, 2021, s. 78), << Skr. *mātrceta* (ESUES, s. 471), << Skr. *godhika* (EUES, 2021, s. 274), << Skr. *skandhila* (EUES, 2021, s. 574): *Maitrisimit*'te üstat olarak geçen bu kişiler aynı zamanda pek çok din kitabı yazdırmış, kutsal eserleri telif etmiş ve Budizm'e çeşitli şekillerde hizmet etmiştir. Bu sebeple *Bodisatva* olma lütfuna erişmişlerdir.

basa öküş türlüg nom bitigig bititdiler yaratdılar sakantili şuri gotiki matraçiti aşvagoşata ulatı bodisavat bahşılar kutıña ayayu ağırlayu yinçürü yükünür men (TekinMaitr 350-55). “Sonra birçok din kitapları (nom bitig = Skr. Sutra) yazdırmış telif etmiş olan Skandhila, Şūra, Godhika, Mātrceta ve Aşvaghosa'dan başka diğer üstat Bodisatvalar asaletine hürmetle secde ederim”.

3.2.5.4. Vasumaitri ve Singi

<< Skr. **vasumaitri* ~ *vasumitra*, < TohA/B. *simhe*: Bir *Bodhisattva* adıdır (EUES, 2021, s. 841). Eserde *Maitreya*, *Tuṣita* cennetinden indikten sonra bu *Bodisatvaların* da cennetten yeryüzüne indiği söylenmektedir (Maitr.X. s. 371).

antada basa ayağka tegimlig vasumaitri singi... (Maitr.X.7b₁₇₋₁₈). “Sonra saygı değer Vasumitra Simha...”.

²¹ Mitra: Eski İran inançlarında yaratıcı ile yaratılanlar arasında iletişimi sağlayan bir haberci konumundadır. İnsanların ruhlarının özgürlüğe ve rahatlığa kavuşması için çalışan bir kuratıcı olarak görülmüştür (Kızıl, 2013, s. 35).

3.2.5.5. Nanta ve Nantapala

< Skr. *nandā*, << Skr. *nandabalā*: Buda'nın misafir ettiği genç kızın adı (EUES, 2021, s. 486).

sinayani brahmanniñ suzaḥ... kī nanta nantapala naga... laraḡ kutḡarip magat ilte yine paṣaṇ tagḡa... amtī anta teñri yalañuḡ...(TekinMaitr 16₃₀₋₃₅). “Senāyāni brahmanın köyü... Nanda, Nantapala, Naga... ları kurtarıp Magadha ülkesinde... yine Paṣanak dağına... şimdi orada tanrılar ve insanlar...”

3.2.5.6. Ajita

< < TohB. *ajite* (EUES, 2021, s. 5): “Yenilmez, eşsiz” (SH, 1937, s. 382). Buddhizm'deki meşhur on altı müritten biridir. Bu mürtiler *Budhha*'ya sorular sormuştur ve aldıkları cevaplar sonrasında aydınlatma yolu girip *arhant* olmuşlardır. Geleneksel kaynaklara göre *Ajita*, *Buddha* tarafından bir sonraki *Budhha* olan *Maitreya*'nın kaderini korumakla görevlendirilmiş on altı *arhant*²² büyüğünün on beşincisi olarak bilinmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 73).

açitide ulatī tōrt yigirmi urılar kırḡ tūmen udu kelmīḡ tınlıḡlar alḡu maitri bodisavatḡa amramāḡın üç inaḡ tutmak...(TekinMaitr 19₉₋₁₂). “Ajita ve öteki on dört oḡul ve dört yüz bin takip ederek gelmiş yaratıklar hepsi Maitri Bodisatva'ya karşı besledikleri sevgiden dolayı üç sığınmayı tutarak...”

3.2.5.7. Suntari

< < TohA/B. *sundarī* (EUES, 2021, s. 631): *Sundarananda*'nın eşidir aynı zamanda bir *arhant*tır (SH, 1937, s. 322).

ḡunḡuy suntari (ḡunḡuyu)ḡ öyür saḡınur erdi (TekinMaitr 57₁₄₋₁₅) “kraliçesi Sundarī kraliçeyi düşünürdü”.

²² On altı arhant: İnaniṣa göre *Buddha nirvāṇaya* girmeden önce öğretilerini koruması için bir grup arhanta emanet etmiştir. Bu *arhant*lar büyülu güçleri sayesinde ölümsüz olmuşlardır ve günümüzde bile ihtiyaç sahipleri onlara erişebilir durumdadır. Bu *arhant*lar şu şekilde sıralanabilir: *Pindolabharadvaja*, *Kanakavatsa*, *Kanakaridhvaja*, *Subinda*, *Nakula*, *Bhadra*, *Kalika*, *Vajraputra*, *Svapaka*, *Panthaka*, *Rahula*, *Nagasena*, *Ingada*, *Vanavasi*, *Ajita* ve *Cilapanthaka* (Keown, 2003, s. 296, 270).

3.2.5.8. Gavanpati, Purnı, Vimali, Yaşı ve Subaḥu

<< Skr. *gavāṃpati* (EUES, 2021, s. 273), < Skr. *pūrṇa* (SH, 1937, s. 370), < Skr. *vimala* (EUES, 2021, s. 845), < TohB. *yaśe* (EUES, 2021, s. 874), < Skr. *subaḥu* (EUES, 2021, s. 626). *Maitrisimit*'te *arhant* kutuna ulaşan kişiler olarak gösterilmişlerdir:

Sadagiri inçe tip tidi antada basa barnaslıg bay bedük kişiler oğlanı yaşı purnı vimali gavanpati subaḥuda ulatı biş inallar arhant kutın bultılar (TekinMaitr 7₃₂₋₃₇). “Sadāgiri şöyle dedi: Bundan sonra Benare eşrafının çocukları Yaşa, Pūrna, Vimala, Gavāṃpati ve Subāhu'dan ibaret beş vekil veliliğe ulaştılar”.

3.2.5.9. Atnakaudani, Aşivaçit, Badirik, Mahanmı ve Kaşpi

< Skr. *ājñātakaunḍinya*, < Skr. *aśvajit*, < Skr. *bhadrika*, < Skr. *mahānāma*, <Skr. *kāśyapa*: Budha'nın ilk beş rahibi (SH, 1937, s. 121). Ayrıca *Buddha*'nın ilk beş rahibinin içinde bulunan *Ājñātakaunḍinya*, *Śākyamuni*'nin amcası ve onun ilk öğrencisidir (SH, 1937, s. 433).

atnakaudani aşivaçit badirik kaşpi maḥanmıda ulatı biş paṇçaki toyınlarağ sekiz tümen teñrilerig kutgaru yarlıkadı (TekinMaitr 7₂₈₋₃₁). “Ājñātakaunḍinya, Aśvajit, Bhadrīka (Daṣapala) Kaśyapa, Mahānāma (Kulika)'dan ibaret beş rahibi seksen bin ilahi haşmetle kurtardı”.

3.2.5.10. Sinayani

<< Skr. *senāyana*: Bir Brahman'ın adı (EUES, 2021, s. 603). *Maitrisimit*'te *Maitreya*'nın babası olarak geçmektedir:

Maitri urbilvani balıktaki sinayani braman oğlu bolup (TekinMaitr 8₁₈₋₁₉). “Maitri, Uruvilvā şehrindeki Senāyāni adlı bir brahmanın oğlu olarak dünyaya geldi”.

3.2.5.11. Badari

< TohA. *bādhari*: Bir Brahman'ın adıdır (EUES, 2021, s. 135).

anta (te)gip badari bramanta...(TekinMaitr 827) “Oraya vardıktan sonra Badhari braman...”.

3.2.5.12. Niridani

< TohA. *nirdhane*: Bir Brahman’ının adı (EUES, 2021, s. 491).

Bu saviğ işidip niridani braman yağışlıg yirdin önüp bardı (TekinMaitr 107-8). “Bu sözü işitince Nirdhana brahman kurban yerinden kalkıp oraya gitti”.

3.2.5.13. Gunaprabhi

< Skr. *guṇaprabhāsa* (EUES, 2021, s. 276): “Hintli bir rahip”. İlk zamanlarında *Mahāyāna* öğretisi üzerine çalışırken daha sonra *Hīnayāna* öğretisini kabul etmiş ve *Mahāyāna* öğretisini eleştiren yazılar yazmıştır (Tokyürek, 2019, s. 112).

karungrivi sangabtri gunaprabhi manoratide ulatı bahşılar kutıña yükünür men (TekinMaitr 347-49) “Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha’dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim”.

3.2.5.14. Sangabtari

< Skr. *saṅghabhadra*: Birçok felsefi eserin yazarıdır ve Kaşmir’in bilgili bir rahibidir (SH, 1937, s. 420).

karungrivi sangabtari gunaprabhi manoratide ulatı bahşılar kutıña yükünür men (TekinMaitr 347-49) “Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha’dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim”.

3.2.5.15. Şanki

< TohA. *śaṅkhe*: Bir *cakravartin*²³ hükümdarının adıdır. Daha sonra rahip olmuştur (EUES, 2021, s. 644).

şanki cakravart ilid kan yiti erdinisin idalap maitri burhan nominta toyin bolmuş (TekinMaitr 51₂₃₋₂₅) “dünya hükümdarı Şankha yedi cevherini terk edip Maitri Burhan’ın dininde rahip (toyin = Skr. bhikṣu) olmuş”.

3.2.6. Buda’nın Müritleri

Kurtuluş yoluna ulaşmak isteyen kişiler zamanla *Buda*’nın etrafında toplanmış ve onun öğretilerini dinlemeye başlamıştır. Bu kişiler ilerleyen zamanlarda *Buda*’nın öğrencileri ve müritleri olmuştur. *Buda* öldükten sonra kendi öğretilerini korumaları için müritlerini görevlendirmiştir. Bu bölümde eserde geçen ve Budizm açısından önemli değerlere sahip olan *Buda*’nın müritlerine yer verilmiştir.

3.2.6.1. Anirutı

< TohA/B. *aniruddhe* (EUES, 2021, s. 51): “Pagan kralı”. 1044-1077 tarihleri arasında kurulan Birmanya İmparatorluğu’nun kurucusu olarak bilinmektedir. *Theravāda* Buddhizmi’ni ulusal din olarak kabul etmiştir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 105). *Maitrisimit*’te velilerden biri olarak geçmektedir. *Buda*’nın on büyük müritinden biridir²⁴ (Keown, 2003, s. 298).

ulati biş paṇcak biş upaṇçik śariputri motgalyini mahakaṣap bit(ri)ki anuritide ulati arhantlarḳa yaḳın tegürüp tutdı (TekinMaitr 24₁₅₋₁₉). “Sonra beş pāncaka ve beş upaṇçik, Śariputra, Maudgalyāyana, Mahākāṣyapa, Bhadraka, Anuruddha ve diğer velilere yaklaştıırıp sundu”.

²³ Cakravartin: “Dünya hükümdarı, evrensel hükümdar”. Halkını *dharmaya* uygun olarak yöneten hükümdarlar için kullanılan bir kavramdır. İnanişā göre *Buddha* dünyada kalmayı seçseydi bir *cakravartin* olacaktı (Buswell ve Lopez, 2014, s. 297-298).

²⁴ On büyük mürit: *Mahakasyapa, Ananda, Sariputra, Subhṭti, Purna, Mahamaudgalyayana, Mahakatayayana, Aniruddha, Upali, Rahula*. (Keown, 2003, s. 298).

3.2.6.2. Ananta

< TohA. *ānant ~ ānand* (EUES, 2021, s. 47): *Gautama*’nın kuzenidir. Rahip olmuştur ve yirmi yıl boyunca *Buddha*’nın yardımcısı olarak hizmet etmiştir ve ölümüne kadar onun yanında bulunmuştur. Hafızasının çok kuvvetli olmasıyla bilinmektedir (Robinson ve Johnson, 1997, s. 45-46).

anta ötrü anantapintik amanç çetavan señremme barıp öñi öñi bursoñ kuvrağ toyınlarka yükünüp tözün anantağ körüp inçe tip tedi... (Maitr.V.1a₆₋₁₀). “Sonrasında bakan Anāthapiṇḍika Jetavana Manastırı’na gitti, farklı toplulukların önünde eğildi, asil Ānanda’yı gördü ve şöyle söyledi...”.

3.2.6.3. Maḥakaṣip

< TohA. *mahākāśyap* (EUES, 2021, s. 460): *Buddha*’nın on büyük müritinden biridir. Vücudunda otuz iki işaretten yedisini taşıdığı söylenir, aynı zamanda doğaüstü güçleriyle tanınmaktadır (Keown, 2003, s. 164, 298).

upançik śariputri maḥamotgalyin maḥakaṣip bit(ri)ki anuritide ulatı arhantlarka yakın tegürüp tutdı (TekinMaitr 24₁₇₋₁₉) “Upançik, Śāriputra, Maudgalyāyana, Mahākāśyapa, Bhadraka, Anuruddha ve diğer velilere yaklaştıırıp sundu”.

3.2.6.4. Maḥamotgalyin

< Skr. *mahāmaudgalyāyana* (EUES, 2021, s. 461): *Śākyamuni*’nin öğrencilerinden biridir (SH, 1937, s. 437).

Maḥamotgalyin arhant anasın kutğargalı sansız tümen sumır tağlar töpüsi öze irkleyü... (TekinMaitr 4₄₀₋₄₂). “Mahāmaudgalyāyana aannesini kurtarmak için sayısız dağların (sumır tag = Skr. Semeru) tepesine çıkarak...”.

3.2.6.5. Śariputri

< Soğd. *ś’rypwtr* (EUES, 2021, s. 644). *Mahāmaudgalyāyana* ile beraber *Budhha*’nın iki baş öğrencisinden biridir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1299).

şariputri arhant birle yaz yirde... (TekinMaitr 522-23). “veli Şāriputra ile ovalık bir yerde...”.

3.2.6.6. Urubilvakaşip

< Soğd. *’wrpyrβ’ k’š’yp’* (EUES, 2021, s. 803): Çileciliğini *Uruvilvā* ormanında uyguladığı için bu şekilde anılan, *Śākyamuni Buddha*’nın önde gelen müritlerinden biridir (SH, 1937, s. 456).

men yime amti urubilvakaşıpte ulatı tınlıglarağ kutğargalı barır (TekinMaitr 1943-44). “Ben şimdi Uruvilvā-Kāşyapa ve diğer yaratıkları kurtarmak için gideceğim”.

3.2.6.7. Arşidati

<< Skr. *ṛṣidatta*: *Maitreya*’nın bir öğrencisinin adı (EUES, 2021, s. 66).

arşidati puranı başlap sekiz tümen tört miñ buyruklar... (TekinMaitr 5016-17). “Rsidatta ve Pūrana başta olmak üzere 84.000 kumandan...”.

3.2.7. Hükümdarlar, Önemli Şahsiyetler ve Yazarlar

Budizm’de dine hizmet eden herkes değerli ve kutsal kabul edilmiştir. Kaynaklarda dine hizmet etmek bazen bir manastır inşa etmek bazen bir eser yazmak bazen de Budizm ile ilgili eserleri tercüme etmek şeklinde görülmüştür. Bu bölümde Budizm inancına hizmet etmiş hükümdarlar, üstatlar, önemli şahsiyetler ve yazarlar incelenmiştir. Önce hükümdarlara yer verilmiş, sonra *Budaların anneleri, babaları ve akrabaları* ele alınmıştır. Daha sonrasında eserde geçen üstatlar ve yazarlar sıralanmıştır.

3.2.7.1. Manorati

<< Skr. *manoratha* (EUES, 2021, s. 467): Hintli bir prenstir. *Vasubandhu*²⁵'nin halefidir (SH, 1937, s. 192).

gunaprabhi manoratide ulatı bahşılar kutıña yükünür men (TekinMaitr 347-49)
“Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha’dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim”.

3.2.7.2. Yaşovati

< TohA. *yaśovati* (EUES, 2021, s. 875): “Şöhretli, zengin ve başarılı kadın” (Wisdomlib, 2022). *Maitrisimit*’te hükümdar *Śāṅkha*’nın eşi olarak geçmektedir. Sonradan rahibe olmuştur.

ötrü yaşovati katun linḥwa çeçeklig otrugların tegriklemiş... (TekinMaitr 5146-47). “Bunun üzerine Yaşovatī hatun nilüfer çiçeklerinden adalarla çevrilmiş...”.

3.2.7.3. Şudotan

< TohA. *śuddhodan* (EUES, 2021, s. 657): “Saf ırk”. *Kapilavastu* adlı krallığın kralı ve *Śākyamuni Budhha*’nın babasıdır (SH, 1937, s. 318).

şudotan atlığ ḥormuzta teñrike yüleşi ilig kan bar (TekinMaitr 1349-51). “Şuddhodana adlı, Tanrı Ezrua’ya benzeyen bir hükümdar vardır”.

3.2.7.4. Braḥmayu

< TohA/B. *brahmāyu*: *Maitreya*’nın babasıdır (EUES, 2021, s. 194).

ketumati atlığ kent uluşta sekiz yigirmi vityastan şasatar boşgunmış közünür kut teñrисиñ yüleşi braḥmayu atlığ bramanlar iligintin braḥmavati... (TekinMaitr 327-31). “Ketumatī adlı şehirde on sekiz saadet ilahesine (kut teñrиси = Skr. Śridevi) benzeyen Brahmāyu adlı Brahman hükümdarından ve (karısı) Brahmāvatī...”.

²⁵ Vasubandhu: Buddhist yazarlardan biridir. Buddhist okullarına ve özellikle *Mahāyāna* mezhebine büyük katkıları olmuştur (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1601).

3.2.7.5. Braḥmavati

< TohA. *brahmāvati*: Maitreya'nın annesidir (EUES, 2021, s. 194).

brahmayu atlıg bramanlar iligintin brahmavati... (TekinMaitr 330-31).
“Brahmāyu adlı Brahman hükümdarından ve (karısı) Brahāvati...”

3.2.7.6. Maḥamay

< TohA. *mahāmāyā*: “Buda'nın annesi” (EUES, 2021, s. 461). Kelime ayrıca “bütün *Budh*haların annesi, *Budhha*'nın ortaya çıkardığı kanun” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. *Śākyamuni Budhha*'nın annesi onu doğurduktan yedi gün sonra ölmüştür. Eşi *Śuddhodaha*, *Mahāmāyā*'nın kardeşi *Mahaprajapati* ile evlenmiş ve *Śākyamuni* 'yi o büyötmüştür. (SH, 1937, s. 228,436).

Ayrıca sözcük *mahā* “büyük” ve *māyā* “temiz kadın” anlamına gelen iki kelimeden oluşmaktadır (Tokyürek, 2019, s. 77).

ol ilig begniñ maḥamay atlıg işi teñridin lumbani atlıg arıgda... (TekinMaitr 1351-53). “Bu hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi kraliçeden Lumbinī adlı korulukta...”.

3.2.7.7. Gaudami

< Skr. *gautamī*: *Gautama*'nın dişili olarak bilinir. Özellikle *Śākyamuni*'nin teyzesi ve aynı zamanda üvey annesi olarak bilinen *Mahāprājapatī* için kullanılan bir kavramdır (SH, 1937, s. 466).

men yime gaudami ḡatunḡa asaḡda asaḡlıḡ erür men (TekinMaitr 2211-13) “Ben yine kraliçe Gautamī'ye çok hizmet ederim”.

3.2.7.8. Ḳarunagrivi

< Skr. *karuṇāgrīva*: Budist bir yazardır (EUES, 2021, s. 340).

ḡarungrivi sangabtri gunaprabhi manoratide ulatı bahşılar ḡutıña yükünür men (TekinMaitr 347-49) “Karunagriva, Sanghabhadra, Gunaprabha ve Manoratha'dan başka öteki üstatların asaleti önünde eğilirim”.

3.2.7.9. Aryaċintri

< TohA. *āryacandre*: Bir yazarın adı (EUES, 2021, s. 70). *Maitrisimit*'in Toharcaya çevirisini yapan kişidir.

Vaybajaki aryaċintri bodisavat kṣi açarı enetkek tilintin tohri tilinçe yaratmış... (TekinMaitr 34₁₄₋₁₆). “Vaibhāṣika (tarikatinden) üstat (kṣi açarı) Bodisatva Āryacandra'nın Hint dilinden Tohar diline (genişleterek) çevirdiği...”.

3.2.7.10. Buddharakṣit, Sarvarakṣiti ve Ajokrakṣiti

< Skr. *buddharakṣita* (EUES, 2021, s. 195), < Skr. *sarvarakṣita* (EUES 588), <Skr. **aśokarakṣita* (EUES, 2021, s. 94): Budist bir ustanın adıdır (EUES, 2021, s. 195, 588, 94).

Buddharakṣit sarvarakṣiti ajokrakṣiti olarka yime yinçürü yükünür men (TekinMaitr 3₅₈₋₆₁). “Buddharakṣita, Sarvarakṣita ve Aşorakṣita'ya da secde ederim”.

3.2.7.11. Pratnayarakṣit

< Skr. *prajñāarakṣita*: Budist bir âlimin adı (EUES, 2021, s. 561). *Maitrisimit*'i Toharcadan Türkçeye tercüme eden kişidir.

pratnayarakṣit açarı tohri tilintin türk tilinçe aċtarmış... (TekinMaitr 34₁₆₋₁₈). “üstat (açarı) Prajñāarakṣita'nın Tohar dilinden Türk diline çevirdiği...”.

3.2.7.12. Şaripayi

<< Skr. **śarabhaṅga*: Budist bir öğretmenin adıdır (EUES, 2021, s. 644).

ħormuzta teñri eliginte tutar şaripayi atlıċ açarı tayıp tüşüp... (Maitr.V.1b₂₄₋₂₆). “Şarabhaya adlı ācārya Indra Tanrı'nın elinden tutarak aşağı kayıp düşüp...”.

3.2.7.13. Anāthapindik

< Skr. *anāthapiṇḍika* (EUES, 2021, s. 48). Muhtaçlara yardım etmesiyle bilinen, *Budhha*'nın takipçilerinden olan yaşlı, zengin bir adamdır. *Budhha*'ya *Jetavana* manastırını hediye etmiştir (SH, 1937, s. 254, 293).

bu muntağ türlüğ sav işidip anāthapindik... (TekinMaitr 20₂₂₋₂₃). “Bunca sözleri işitip Anāthapindika...”.

3.2.7.14. Sudani

<< Skr. *suddhana* (EUES, 2021, s. 626): Ketumatī şehrindeki zengin bir adam, bazı kaynaklara göre bir Buddhist kahramanıdır aynı zamanda aydınlamaya ulaşmış bir kişidir. Onun hac yolculuğu pek çok Buddhist sanat eserine ilham kaynağı olmuştur. Genellikle Buddhist sunaklarının yanında *Budhha*'ya baş eğmiş şekilde bulunan heykelleri vardır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1440).

altı kat teñri yirinte kezigçe sudani bay erdinike olurguluğ meñi meñilegülüğ ordu qarşılar belgülüğ bolur... (TekinMaitr 52₁₀₋₁₃). “Altı katlı tanrılar yerinde (teñri yiri = Skr. deva-loka) sıra ile zengin Sudhana bey için cevherli oturacak, safa sürececek saraylar ortaya çıkar”.

3.2.8. Kutsal Mekânlar

Budizm’de göksel mekânlar, cennetler, cennetlerle ilgili olan kavramlar; *Budaların* doğdukları, yaşadıkları ve aydınlığa ulaştıkları mekânlar kutsal yerler olarak görülmektedir. Bu bölümde Budizm için önemli olan kutsal mekânlara yer verilmiştir. Önce *Maitrisimit*’te geçen cennetler ve cennetlerle ilgili olan kavramlar sıralanmıştır. Daha sonra *Budaların* doğdukları, yaşadıkları ve onlar için önemli olan mekânlara yer verilmiştir.

3.2.8.1. Brahmalo

< TohA/B. *brahmalok* (EUES, 2021, s. 193): *Rūpadhātu* olarak adlandırılan “ince maddesel âlem”in üç cennetini temsil etmek için kullanılan bir kavramdır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 265).

ötrü brahmalok teñri yirinteki teñriler (Maitr.XIII.7b₂₂₋₂₃). “sonra brahmaloka tanrılar yerindeki tanrılar...”.

3.2.8.2. Şudavas

< TohA/B. *śuddhavās* (EUES, 2021, s. 656): “Temiz mekânlar”. *Rūpadhātu* olarak adlandırılan “maddi âlem” içinde bulunan bir cennettir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1439).

anı üçün biş kut şudavas teñri yirinteki... (Maitr.XI.7b₂₆₋₂₇). “Bu yüzden beş katlı Suddhāvāsa tanrı yerindeki...”.

3.2.8.3. Tujit

< TohB. *tuṣit* (EUES, 2021, s. 768): “Neşe dolu cennet”. Kaynaklarda “*Maitreya*’nın saf ve temiz ülkesi” olarak geçmektedir. İnanişâ göre *Śākyamuni* ve tüm *Buddhalar* yeryüzüne inmeden önce burada yeniden doğmaktadır. Sözcük “çekişmek, hoşnut olmak, tartışmak, memnun etmek” anlamına gelen *tuṣ* kelimesinden türetilmiştir (SH, 1937, s. 243, 343).

burhanniñ üç asañı yüz mahākalpta katablannışın tujit teñri yirintin kodı inip ajun tutup toğa yarlıkamaşın... (TekinMaitr 1₂₁₋₂₃) “Burhan’ın üç Asamkhyeya ve yüz Mahākalpa müddetince gayret gösterdiği, Tuṣita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar âleminde doğarak emrettiğini...”

3.2.8.4. Akaniṣṭabavan

< TohA. *aghaniṣṭhabhavaṃ* (EUES, 2021, s. 16): *Rūpadhātu* olarak bilinen maddi dünyanın cennetlerinden biridir. Bu dünyadaki cennetler dört *dhyāna*

“meditasyon” cenneti²⁶ başlığı altında bulunan on altı farklı cenneti içermektedir (SH, 1937, s. 220).

üstün akaniṣṭabavan altın avış tamu... (Maitr.X.2b8-9). “yukarıda Akaniṣṭhābhavana (tanrıların dünyası) aşağıda Avīci cehennemi...”.

3.2.8.5. Strayastrīṣ

< TohA. *strāyastrīmś* ~ *strāyastrīṅś* (EUES, 2021, s. 625): “Tanrı *Indra*’nın göğü” (SH, 1937, s. 258). Otuz üç tanrı cenneti olarak bilinen kavram, Tanrı *Indra* burada bin başlı, dört gözlü ve kollu sarayında yaşar; otuz üç tanrıyı yönetir. Burada *Indra*’ya dünyadaki iyilikler ve kötülükler hakkında rapor verilir. Halk çok uzun süre yaşamaktadır. Burada geçen bir gün, dünyadaki yüz yıla eşittir (SH, 1937, s. 60, 188).

siziñ munta kelmiṣiñizke strayastrīṣ teñri yiri kütü kıvı aşıdur. (TekinMaitr 89₃₄₋₃₇) “Sizin buraya gelmenizden dolayı Trāyāstrīmśāh (adlı) tanrılar ülkesinin (teñri yiri = Skr. deva-loka) mutluluğu artar.”

3.2.8.6. Uçadivaç

< Skr. *uccadhvaṣa* (EUES, 2021, s. 782): *Tuṣita* cennetinde bulunan bir sarayın adıdır (EUES, 2021, s. 783). *Maitrisimit*’e göre *Gautama Buda* dünyaya gelmeden önce bu sarayda oturmaktaydı.

tüjit teñri yirinteki uçadivaç atlıg qarşıda oluru yarlıkar (TekinMaitr 3₃₄₋₃₆). “Tuṣita adlı ilahlar yerindeki (teñri yiri = Skr. deva-loka) Uccadhvaṣa adlı sarayda haşmetle oturur”.

²⁶ Dhyāna cennetleri şu şekilde sıralanmaktadır: Birinci *dhyāna* cennetleri; *Brahmapāriṣadya*, *Brahmapurohita* ya da *Brahmakāyika*, *Mahābrahmā*. İkinci *dhyāna* cennetleri; *Parītābha*, *Apramāṇābha*, *Ābhāsvara*. Üçüncü *dhyāna* cennetleri; *Parītāśubha*, *Apramāṇāśubha*, *Śubhakarṣna*. Dördüncü *dhyāna* cennetleri; *Anabhraka*, *Puṇyaprasava*, *Bṛhatphala*, *Asañjñisattva*, *Avrha*, *Atapa*, *Sudṛṣa*, *Sudarśana*, *Akaniṣṭha*, *Aghaniṣṭha*, *Mahāmaheśvara* (SH, s. 220).

3.2.8.7. Çambudvip

< TohA/B. *jambudvip* ~ *jambudvīp* (EUES, 2021, s. 220): “Mavi güney kıtası”. İnsanlar âlemi olarak bilinmektedir. *Jambu* ağacının bulunduğu kıta olduğu için bu isimle anılmaktadır. Bu kıtada dilekleri gerçekleştiren ve insanlara bolluk veren pek çok ağaç bulunmaktadır (ETibetan, 1999, s. 107). Bu kıtanın merkezinde *vajrāsana* olarak bilinen *Buddha*’nın aydınlanmaya eriştiği “elmas taht” bulunmaktadır. *Buddhaların* hayatlarının son kısmını geçirdikleri yer olarak bilindiği için canlıların yeniden doğması için en uygun yer olarak görülmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 648-49).

antada basa bo çambudviptağı sekiz uluğ [e]ligler begler ol şirirler üzer sekiz uluğ virharlar eterler (Maitr.V.2b₁₂₋₁₄). “Sonra sekiz büyük kral Jambudvīpa’daki kutsal kalıntılarla sekiz büyük manastır inşa ettiler”.

3.2.8.8. Samantavrkaş

<< Skr. **samantavrkaş*: *Maitreya* efsanesinin geçtiği ovanın adıdır (EUES, 2021, s. 577-578).

amti nomluğ savağ kkukutapat tağka sama(ntavrkaş) atlığ yaz(zı)da (uğmış) (*kergek*) (TekinMaitr 70₂₋₄) “Şimdi bu dini olayı Kukkuṭapāda dağında, Samantavrkaş adlı ovada (anlamak gerekir)”.

3.2.8.9. Kapilavastu

< TohA/B. *kapilavāstu*: (EUES, 2021, s. 332). Sekiz kutsal mekândan biridir²⁷. *Buddha*’nın doğduğu yerdir (SH, 1937, s. 35).

²⁷ Buddhistler için kutsal kabul edilen sekiz mekân vardır, bunlar: *Buddha*’nın doğduğu yer olan *Kapilavastu*; *Magadha*, *Gautama Buddha*’nın ilk aydınlandığı yer; *Benares*, *Buddha*’nın ilk vaazını verdiği yer; *Jetavana*, olağanüstü güçlerini gösterdiği yer; *Kanyākubja*, *Indra*’nın cennetinden yeryüzüne indiği yer; *Rājagṛha*, *Buddha*’nın düşmanı *Devadatta*’nın yok edildiği yer; *Vaiśālī*, *Buddha*’nın hızlı *nirvāṇaya* girme niyetini açıkladığı yer; *Kuśinagara*, *Buddha*’nın *parinirvāṇaya* geçtiği yer (SH, s. 35).

hımavanti taṅniñ yīñākīnta bagirati atliḡ ögüz kıdıḡīnta kapilvastu altıḡ küsençig körkle balıḡ bar (TekinMaitr 13₄₁₋₄₄). “Himalaya daḡı tarafında Bhāḡīratha adlı ırmaḡın kıyısında Kapilavastu adlı şirin ve güzel bir şehir vardır”.

3.2.8.10. Çapali

<< Skr. *cāpāla* (EUES, 2021, s. 223): *Vaiśālī* şehrine yakın bir yerde bulunan ve *Buddha*’nın *parinirvāṇaya* geçme isteḡini açıkladıḡı yerdir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 304).

teñriler teñrisi şakimun burhan çapali atliḡ yimişlikte... (Maitr.X.1b₂₋₃). “Tanrılar tanrısı Śakyamuni Buddha, Çapala adlı bahçede...”.

3.2.8.11. Barnas

< TohA. *bārāṇas* (EUES, 2021, s. 143): *Buddha*’nın ilk vaazını verdiḡi yerdir (SH, 1937, s. 35).

uluḡ ilig ezrua teñri (ligi)ñe barnas kentde... (TekinMaitr 7₂₄₋₂₅) “Beranes şehrinde büyük tanrılar hükümdarı Indra'ya...”.

3.2.8.12. Magat

< TohA/B. *māgat* (EUES, 2021, s. 459): *Buddha*’nın ilk aydınlandıḡı yerdir (SH, 1937, s. 35). Ayrıca *Śākyamuni Buddha*’nın aydınlanmaya ulaştıḡı önemli tapınaklar bu şehirde bulunmaktadır. *Buddha*’nın öğretisi Magadha Krallıḡı zamanında gelişmiş ve bu sebeple bu yer Budhizm öğretisinin merkezi hâline gelmiştir (Tokyürek, 2019, s. 83).

magat il(ke) (baru) yarlıḡadı (TekinMaitr 16₂₉). “Magadha ülkesine haşmetle vardı”.

3.2.8.13. Ketumati

< TohA. *ketumati* (EUES, 2021, s. 368): Geleceğin *Buddhası Maitreya*'nın doğum yeri olacak şehir (Wisdomlib, 2023). *Maitrisimit*'te Ketumati şehrinin güzellikleri anlatılmaktadır. Şehrin güzel kulelerinden, çeşitli cevherle süslü ağaçlarından söz edilmektedir (TekinMaitr, s. 210).

ketumati kent [ul]uşuğ teñridem yaruķın yaltırıp ilig hanķa inçe tip tiyür... (Maitr.XV.12b₈₋₁₁). “Başkent Ketumati’yi ilahi ışıklarla aydınlatır ve hükümdara şöyle seslenir...”.

3.2.8.14. Tapavan

< TohB. *tapovaṃ*: “Münzevi koruluğu” (EUES, 2021, s. 676): *Maitrisimit*'te Tanrı *Burhan*'ın keşişlik ızdırabı çektiği ve bu sayede burhanlığa ulaştığı bir orman olarak geçmektedir.

evde önüp altı yıl tapavan berkte duşkaçar emgek emgenmişin... (TekinMaitr 1₂₄₋₂₅) “evi barkı terk edip altı yıl inziva ormanında keşişlik ızdırabı çektiğini...”.

3.2.8.15. Kukkutapat

< TohA. *kukkuṭapāt* (EUES, 2021, s. 420): İnanişa göre *Mahākāśyapa*'nın ortaya çıkışına kadar barındığı kutsal dağdır (Wisdomlib, 2021).

amtı bo nomluğ savağ kukkutapat tağķa [yalkın samant[avrķaş atlığ yaz]ıda uķmış kergek (BudApo.XXI.1a₁₋₃). “Bu dharma meselsini (şöyle) anlamak gerek: Kukkupada Dağı’na yakın olan Samantabhadra adlı bir ovada anlamak gerek”.

3.2.8.16. Samantapuşup

<< Skr. *samantapuṣpa*: Bir manastırın adı (EUES, 2021, s. 577).

...bire uluğ tört erdinilig samantapuşup atlığ señrem itip... (TekinMaitr 52₂₄₋₂₅) “...mil büyüklüğünde dört cevherle mücehhez Samantapušta adlı manastırı inşa edip...”.

3.2.8.17. Lumbani

< TohA. *lumbini*: Hindistan’da bulunan bir ormanın adıdır. *Buda*’nın doğum yeri olarak bilinmektedir (EUES, 2021, s. 456). Buddhistler için kutsal kabul edilmesi sebebiyle Buddhistlerin sıklıkla ziyaret etmesi gereken dört ana hac merkezinden biri olarak kabul edilmiştir. Diğer hac merkezleri ise *Buddha*’nın aydınlamaya ulaştığı yer olan *Buddhagaya*, *Buddha*’nın *dharma* çarkını ilk döndürdüğü yer olan *Mṛgadāva* ve *Buddha*’nın *Parinirvāṇa*’ya ulaştığı yer olan *Kuśinagara*’dır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 819).

ol ilig begniñ maḥamay atlıg işi teñridin lumbani atlıg arıgda... (TekinMaitr 13₅₁₋₅₃). “Bu hükümdarın Mahāmāyā adlı eşi kraliçeden Lumbinī adlı korulukta...”.

3.2.9. Kutsal Bitkiler ve Nesneler

Budistler için cennetlerde bulunan bitkiler, *Budaların* ile *Bodisatvaların* doğumunda ve aydınlanmaya ulaştıklarında yanlarında bulunan ağaçlar, tanrıların ve *Budaların* sahip oldukları nesneler önemlidir. Bu bölümde *Maitrisimit*’te geçen, Budistler için kutsal kabul edilen bitkilere ve nesnelere yer verilmiştir. İlk olarak kutsal olarak kabul edilen ağaçlar sıralanmış daha sonrasında ise *Budaların* sahip oldukları nesneler, tanrı figürlerinin yapımında kullanılan değerli taşlara yer verilmiştir.

3.2.9.1. Pariçarta

< TohA. *parijāttre* (EUES, 2021, s. 552): *Indra*’nın cenneti olan *trāyastriṃśayı* hoş kokusuyla dolduran bir cennet ağacıdır (SH, 1937, s. 265).

ol altunluğ pariçatra sögütke okşatı alku sögütlerniñ begi... (TekinMaitr 37₁₆₋₁₈). “altın paricitra adlı ağaca benzeyen bütün ağaçların beyi...”.

3.2.9.2. Udumbar

< TohA. **udumpar* (EUES, 2021, s. 786): Buddhizm inancı açısından kutsal bir değeri olan bu ağaç Pali dillerinde *ficus glomerata* olarak bilinmektedir. İnaniş

göre bin veya üç bin yılda bir çiçek açar. Ağacın çiçek açması ise dünyada bir *Buddha* görüldüğü zaman gerçekleşmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1557).

bu ok (yirde) udumbar atlıg söğü(t) (erdi) (TekinMaitr 39₃₇₋₃₉). “Bu yerde udumbara adlı bir ağaç (vardı)”.

3.2.9.3. Bodi

< Soğd. *pwd'y ~ pwōy* (EUES, 2021, s. 183): *Śākyamuni Buddha*’nın altında aydınlamaya eriştiği ağaçtır (SH, 1937, s. 388). Bu ağaç aynı zamanda “kutsal incir ağacı” olarak da bilinir. *Śākyamuni Buddha* bu ağacı “kalıcı yerleşim yeri” olarak tanımlamıştır. *Bodhi* ağacının kalp şeklinde yaprakları vardır. *Śākyamuni*’nin aydınlamaya ulaştığı yer olduğu için Budistler arasında büyük öneme sahiptir ve bir kült hâline gelmiştir. Kaynaklara göre orijinal *bodhi* ağacının tohumları Buddhizm’in yayıldığı yerlere dikilmiştir. Ayrıca erken Budist döneminde yapılan *Śākyamuni Buddha*’nın temsilleri onun insan hâlini değil bir tahttan yükselen *bodhi* ağacını göstermektedir (ETibetan, 1999, s. 49).

[bodi sögüt tübin]te kutluğ vjir örgün üze ukmış kergek (Maitr.XV.1a₄₋₅).”Bodhi Ağacı’nın kökünde, kutsal Vajra tahtı üzerinde bulunduğunu anlamak gerekir”.

3.2.9.4. Şiriş

< TohB. *şiriş*: (EUES, 2021, s. 653): *Maitrisimit*’te *Krakucchanda*’nın *Bodisatvalığa* ulaştığı ağaç olarak geçmektedir:

şiriş atlıg sögüt erdi kim ol sögüt türpinte olu(rdı) krakasundi bodisavat burhan (kutın) bulu yarlıkadı (TekinMaitr 39₃₄₋₃₇). “Şirīsa adlı (bir nevi akasya) bir ağaç vardı. Bu ağacın tepesinde oturdu, Krakucchanda Bodisatva burhanlığa haşmetle ulaştı”.

3.2.9.5. Aşok

< TohA. *aśok*: (EUES, 2021, s. 94). Genellikle ritüellerde kullanılan bir incir ağacıdır (Keown, 2003, s. 23). *Maitrisimit*'te bu ağacın seçilmiş bir ağaç olduğundan söz edilir. *Śākyamuni* bu ağacın altında dünyaya gelmiştir:

lumbani atlıg arıgda aşok atlıg adınçıg sögüt altınınta...(TekinMaitr 13₅₂₋₅₄).
“Lumbini adlı korlukta, Aşoka adlı muhteşem bir ağacın altında...”.

3.2.9.6. Pariçatir

< TohA. *parijāttre* (EUES, 2021, s. 552): *Trāyastriṃśas* cennetinde bulunan hoş kokulu bir ağaçtır (SH, 1937, s. 265).

amarıları kaçığların süzüp amırtgurup pariçatir sögüt tapa körürler (TekinMaitr 89₁₇₋₁₈). “Bazısı duyu organlarını durultup, teskin edip Pariçitra ağacına doğru bakar”.

3.2.9.7. Patal

<< Skr. *pāṭalā* ~ *pāṭalī*: (EUES, 2021, s. 554): *Maitrisimit*'te geçen kutsal ağaçlardan biridir. *Vipaśyin* bu ağacın altında bodisatva olmuştur:

patal atlıg sögüt (er)di kim ol sögüt tü(pinte) (olurup) vipaşi bodisavat boltı (TekinMaitr 39₂₆₋₃₀). “Patali adlı bir ağaç vardı. Bu ağacın dibinde Vipasyi Bodisatva oldu”.

3.2.9.8. Çambu

< TohA/B. *jambu* (EUES, 2021, s. 220). *Śākyamuni Buddha*'nın ilk meditasyon yaptığı ağaçtır. Genellikle “gül elması” olarak anılmaktadır (ETibetan, 1999, s. 49). Devasa büyüklüğe sahiptir ve üçgen şeklinde yaprakları vardır (SH, 1937, s. 452).

çambu sögütü[g] [iter yaratır] (Maitr.XI.8a₁). “Jambu ağacını süsleyin!”

3.2.9.9. Lenhwa

< Çin. *lian hua* (EUES, 2021, s. 452): Buddhist literatüründe ve sanatında yaygın olarak kullanılan bir çiçektir. Durgun gölet ve kirli suların üzerinde açar bu sebeple *saṃsāra*nın kirliliğinden etkilenmeyen saflığın sembolü olarak kullanılmaktadır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1019-1020).

ötrü ol budik yılınçğa yumşak erdini körklüg miñ yapraklağ körü qanınçsız körtle lenhwa çeçek... (Maitr.XI.9a₁₃₋₁₅). “Ardından o daldan, ince, nazik, mücevher gibi bin yapraklı güzel lotus çiçeği...”.

3.2.9.10. Suduram

< TohA. *sudhārm* (EUES, 2021, s. 626): *Tuṣita* cennetinde bulunan bir tahttır (Maitr.XIII, s. 294).

suduram atlığ şalniñ törinte uluğ örgün öze urup (Maitr.XIII.12a₁₃₋₁₄). “sudharma adlı büyük tahttaki onurlandırılmış yere yerleştirir”.

3.2.9.11. Vijir

< TohA/B. *waśir / waśir* (EUES, 2021, s. 842): “Elmas taht, bir tür oturuş şekli”. *Buddha*’nın aydınlanmaya ulaştığı yer olarak da bilinmektedir (SH, 1937, s. 281).

kentü tükel bilge biligi öze vijir örgün öze olurup nızvanılarağ taqardı (TekinMaitr 13₁₃₋₁₅). “Kendi mükemmel hikmeti ile elmas taht üzerine oturup ihtirasların uzaklaştırdı”.

3.2.9.12. Kirit

< TohA. *kiriṭa*: “Alın çemberi, taç; alın bağı” (EUES, 2021, s. 383). Eserde Tanrı *Hormuzta* ve diğer büyük tanrıların başında bulunduğu geçmektedir:

ħormuzta teñrite ulatı uluğ küçlüğ teñriler kirit atlığ dıdımılığ başları...(TekinMaitr 252-54) “Tanrı Ħormuzta (skr. Indra) ve öteki büyük, güçlü tanrılar Kirīta denen taşlarla süslü başları...”.

3.2.9.13. Dıdım Pasak

< Soğd. $\delta y \delta y m \sim \delta y \delta m \sim \delta y \delta m h$, < Soğd. ps’k (EUES, 2021, s. 247, 562): “Alın bağı, alın çemberi” (EUES, 2021, s. 247). Eserde yer tanrısının başında bulunan bir taş olarak geçmektedir:

yir teñrisiniñ dıdımı pasakiñe okşatı...(TekinMaitr 325-26). “yer tanrısının tacına benzeyen...”.

3.2.9.14. Saprir

< TohB. *spharir* (EUES, 2021, s. 624). “Kristal”. Yedi hazine olarak bilinen *saptaratnadan* biridir. *Saptaratna* içindeki yedi değerli hazine şu şekildedir: *Suvarna* “altın”, *rūpya* “gümüş”, *vaiḍūrya* “koyu mavi değerli taş”, *sphaṭika* “kristal”, *musāragalva* “akik”, *rohita-mukta* “yakut ya da kırmızı inciler”, *aśmagarbha* “bir çeşit akik taşı”. Ayrıca yedi *cakravartin* hazinesi de şu şekildedir: Altın tekerlek, fil, ilahi inci veya güzel inciler, siyah hızlı at, hazine bakanı, kadınların mücevherleri ve sadık bir general (SH, 1937, s. 12). Bu yedi hazine terimi *Buddha*’nın öğretilerini koruyan unsurlardır (Tokyürek, 2019, s. 495).

yiti kat altunun kü(müşin) (vayturi) sapririn itiglig balık kentleri bolur (TekinMaitr 293-5). “yedi kat altın, gümüş (vaidurya) ve sphaṭika ile donanmış şehirleri vardır”.

3.2.9.15. Vayturi

< Skr. *vaiḍūrya* (EUES, 2021, s. 837): Yedi değerli şey olarak kabul edilen *saptaratnadan* biridir. Mavi renkli bir taştır (SH, 1937, s. 307).

vayturi öñlüğ taluy ögüz suvı turur (TekinMaitr 284-5). “Vaidurya gibi rengi olan deniz ve ırmak suyudur”.

3.2.9.16. Suryakant

< Skr. *sūryakānta* “Ay taşı” (EUES, 2021, s. 632). Değerli bir taş olarak görüldüğü için Hindu ikonlarının yapımında kullanılmaktadır Muhteşem varoluşu temsil etmektedir. Güneş ışınlarına maruz kaldığı zaman etrafına ateşler saçır (Wisdomlib, 2024). Hatta bu sebeple “güneş dostu” olarak isimlendirilmiştir (Maitr.X, s. 365).

toran içinte suryakant erdinilig örgün üze ayağka tegimlig maitri... (Maitr.X.2b₂₁₋₂₃). “Saygıdeğer Maitri Bodhisattva suryakant mücevherleriyle süslenmiş tahtında...”.

3.2.10. Budizm Öğretisi İle İlgili Kavramlar

Çalışmanın bu kısmında Budizm öğretisi ile ilgili olan kavramlara yer verilmiştir. İlk olarak Budizm’in temel öğretisi olan *nirvāṇa* kavramı açıklanmış, sonrasında ise diğer kavramlara yer verilmiştir.

3.2.10.1. Nirvan

< Soğd. *nyrβ’n* (EUES, 2021, 491): “Sönmüş, tükenmiş, söndürülmüş”. Kavram varlıktan tamamen kurtulmuş olmayı ifade etmektedir. Buddhist inanışa göre mutluluğa girişin bir simgesidir (SH, 1937, s. 328). *Hīnayāna* mezhebine göre “yokluk” demektir. Fakat bu yok olma maddi olarak yok olma anlamında değildir. Yok olan insanın ihtiras ve arzularıdır (Güngör, 1998, s. 286). *Mahāyāna* öğretisi ise *nirvāṇa*nın *Buddha* bilgisine erişmek olduğunu söyler. *Hīnayāna* öğretisinde olduğu gibi *nirvāṇa*yaya ulaşmak için bütün dünyevi istek ve arzulardan kurtulmak gerekir (Tokyürek, 2019, s. 451).

Kavram “*nir*” ve “*vāna*” kelimelerinden oluşmaktadır. *Nir* “özgürleşme, kurtulma” anlamlarındayken *vāna* kelimesi “yeniden doğuş yolu” olarak açıklanmaktadır (Tokyürek, 2019, s. 451). Metinde *nirvāṇa* kavramı için hem Soğdca kökenli kelimeye uygun olan *nirvan* hem de Türkçe bir kavram olan *uluğ edgü* kullanılmıştır (bkz. 3.4.4.5.).

kim yime taḳi teñri teñrisi burhan nirvanḱa barmışta... (TekinMaitr 3₄₃₋₄₄). “ve yine tanrılar tanrısı Burhan Nirvana’ya ulaştıktan (sonra)...”.

3.2.10.2. Şazın

< TohA/B. *śāsaṃ*: “Disiplin. Buddhist öğreti” (EUES, 2021, s. 647). *Buddha*’nın öğretilerini ifade etmek için kullanılır. *Buddha*’nın öğretilerinin temelinde kutsal metinlerin öğrenilmesi vardır. İnanişā göre kutsal metinler öğrenilmeden Buddhizm yolunda başarılı olunamaz (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1307). Kavramın Türkçe karşılığı olarak *edgü törü* ifadesi kullanılmıştır (bkz. 3.4.4.8.).

Śakimuni burhan şaz[ın]ta... (BudApo.XXI.5a₂). “Śakyamuni Burhan disiplinde...”.

3.2.10.3. Erdini

< Skr. *ratna*: “Mücevher, değerli taş” (EUES, 2021, s. 112). Bu terim genellikle Buddhist edebiyatta aydınlanma kavramı için kullanılan bir metafordur. Mücevherler nadirliği ve kıymetli olmayı temsil eder, onlar çamura düşse bile değerlerinden bir şey kaybetmezler. Bu sebeple kavram aydınlama âleminin bozulmamış doğasını sembolize eder. Buddhizm’deki en değerli cevherler *trirathana* “üç mücevher” olarak bilinir. Bunlar *Buddha*, *dharma* ve *saṅgha* üçlüsünden oluşmaktadır. “Ben *Buddhaya* sığınırım, ben *dharmaya* sığınırım, ben *saṅghaya* sığınırım” demek, bir kişinin Buddhist olduğunu beyan etmesinin önemli bir göstergesidir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1173, 1541). Clauson’a göre kavram Uygur alfabesinin imlasının belirsizliği sebebiyle *ertidi* şeklini almıştır (EDPT, 1972, s. 212).

nomluḡ erdinig küzetdeçi ezrua ḥormuzta vişnu maḥeşvri tört... (TekinMaitr 1₅₁₋₅₂). “din cevherinin (nomluḡ erdini= Skr. Dharma-ratna) koruyucu olan Ezrua, Ḥormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört...”

Nom

< Soğd. *nwm*: “Öğreti, kural” (EUES, 2021, s. 494). *Buddha*’nın sözlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Lester, 1987, s. 16).

teriñ nom işidür... (TekinMaitr 38₄₅) “Derin vaazını dinler...”.

Darm

< Soğd. *δrm(h)*: “Budist öğretisi” (EUES, 2021, s. 243). Kavram eserde hem *darm* hem de *nwm* ve *ratna* kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuş *nomluğ erdini* şeklinde geçmektedir.

Kavramın yaygın bir şekilde kullanılan anlamları “öğretmek” ve “doktrin” dir. Buddhistlerin önem verdiği üç sığınma yolundan biridir. Kavram “tutmak, sahip olmak, sürdürmek, korumak” anlamlarına gelen *dhṛ* kelimesinden türetilmiştir. Buradaki “tutmak” kelimesi kişiyi acı getiren durumlara düşmekten kurtarmak anlamında kullanılmıştır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 428).

Namo but namo darm namo sañ (MaitrX.8b₃) “Burhan’a saygı, dine saygı, cemaate saygı”.

Sañ

< Soğd. *snk*: “Cemaat” (EUES, 2021, s. 583). Bizzat *Buddha* tarafından kurulmuş olan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren keşişler topluluğudur. Asırlar boyunca aydınlmaya ulaşmış tüm azizleri içermektedir. *Saṅgha* aynı zamanda Tanrı’nın *Buddha*’nın ve *dharmanın* gücüne güvenmek anlamına gelmektedir (Lester, 1987, s. 16).

Namo but namo darm namo sañ (Maitr.X.8b₃) “Burhan’a saygı, dine saygı, cemaate saygı”.

3.2.10.4. Paramit

< TohA/B. *pāramit* “mükemmellik” (EUES, 2021, s. 552). Bir *Bodhisattva*’nın *Buddha* olma yolundayken uyguladığı erdemli davranışları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu erdemli davranışlar şu şekilde sıralanmaktadır: *Kṣānti* “hoşgörü, sabır”, *śīla* “ahlak”, *dāna* “bağış yapmak, sadaka”, *vīrya* “çaba”, *dhyāna* “meditasyon, yoğunlaşma” ve *prajñā* “bilgelik” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1048- 1049).

dyan saṅinṣ bile bilig ulatı paramitlar üze turḡaru tınlıḡlarḡa asaḡ tusu ḡıltı (Maitr.XV.11b₁₅₋₁₆). “dhyāna, bilgi ve diğer pāramitālarla canlılara sürekli olarak fayda sağladı”.

3.2.10.5. Çahşapat

< Soğd. *cxṣ'pt* / *cxṣ'pδ(δ)* (EUES, 2021, s. 216). “Ahlaki kurallar, eğitim basamakları”. Kavram Buddhistlerin uyması gereken farklı kuralları ifade etmektedir. En yaygını *pañcaśīla* olarak bilinen “beş ahlak kuralı”dır. Bunlar: Öldürmemek, cinsel ilişkide bulunmamak, hırsızlık yapmamak, yalan söylememek, sarhoş edici şeylerden kaçınmaktır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1369). Bunlara ek olarak etkileyici parfüm kullanmamak, yüksek ya da geniş yataklarda uyumamak, şarkı söylememek, dans etmemek ve mücevher gibi değerli şeylerden kendini korumak, saati dışında yemek yememek gibi kurallar da mevcuttur (SH, 1937, s. 50).

men anı arıḡ çahşapatlıḡ... (TekinMaitr 215). “ben onu temiz ahlaklı (arığ çahşapat=Skr. śikṣapada)...”.

3.2.11. İbadetle İlgili Kavramlar

Budizm’de kurtuluş yolunda olmak ve aydınlanmaya ulaşmak için bazı ibadetleri yerine getirmek gerekmektedir. Bunlar eserde yoga yapmak, meditasyon uygulamaları yapmak, sadaka vermek şeklinde görülmektedir. Bu bölümde önce iyi ve ahlaki davranışlar için kullanılan kavramlara yer verilmiş, sevap olarak nitelendirilen davranışlar ele alınmıştır. Sonrasında *samādhi* ve *yāma* gibi uygulamalara yer verilmiştir.

3.2.11.1. Buyan

< Soğd. *pwny'n*: “Sevap, iyi amel” (EUES, 2021, s. 207). “Erdem, erdemli işler” anlamına gelmektedir. Kişinin iyi işler yaparak ulaştığı mutluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır (EDPT, 1972, s. 386).

Munta turmuş buyan edgü kılınç (TekinMaitr 147). “Bundan hâsıl olan sevabın (buyan edgü kılınç = Skr. Punya) ...”.

3.2.11.2. Kuzalavaks

< TohA/B. *kuśalapākeṣ* ~ *kuśalapākeṣ*: “İyi işler, ahlaklı davranışlar” (EUES, 2021, s. 428).

saķinçsız busuşsuz yam kuzalavaks kılurlar erdi (TekinMaitr 72₂₈₋₂₉). “Düşüncesiz ve kedersiz (bir biçimde) yoga (=Skr. yamaka) işini işlerler ve iyi ahlak kurallarını (=Skr. kuşalapaksa) yerine getirirlerdi”.

3.2.11.3. Buşı

< Çin. *bu shih*: “Sadaka vermek, cömertlik, zekat” gibi anlamlara gelen kelimenin Sanskritçe karşılığı *dāna* olarak geçmektedir (EUES, 2021, s. 205; SH, 1937, s. 303). Budist düşünce sisteminde yaygın olan sadaka ibadetine o kadar önem verilmiştir ki *Buda* ve *Bodhisattvalar* yeri geldiğinde kendi ailesini dahi aydınlanma yolunda feda ederler. Sadaka uygulaması toplamda üç başlık altında toplanabilir:

1) *Āmisadāna* “dünyevi işlerin sadakası”: Kişinin sahip olduğu maddi varlıkları canlılara sunmasıdır.

2) *Dharmadāna* “öğreti sadakası”: Doğru vaaz verme, ev hayatını terk etme, karar vermesi gereken konularda manastıra danışma gibi şeyleri içerir. Maddi olarak yapılan sadaka ibadetinden daha fazla sevap kazandırır.

3) *Abhayadāna* “korkusuzluk sadakası”: Çocukluktan ölüme kadar her canlının yaşadığı bazı korkular vardır. Bunlar dayak yeme, yiyecek ve giyecek eksikliği, hastalık vb. durumlardır (İsi, 2021, s. 144-145). Eserde genellikle kişinin sahip olduğu malı mülkü ve maddi varlıkları canlılara sadaka olarak sunması geçmektedir:

idiş ve tavar buşı birser kop kamağ ajunta bilge biligke tükellig bolur (TekinMaitr 54₂₄₋₂₆). “Kap ve malı sadaka olarak verse bütün âlemlerde (ajun=Skr. gati) hikmete (bilge bilig= Skr. prajna) sahip olur”.

3.2.11.4. Tijit

< TohB. *deśit ~ teśit*: “Günahların affı, tövbe etmek”. (EUES, 2021, s. 247). Her canlı bazen inandığı dinin gerekliliklerini yerine getiremeyebilir ve hayatı boyunca bazı hatalar yapar. Fakat önemli olan yapılan hatalardan ders çıkarmak, işlenen günahlar için tövbe etmektir. “Tövbe” Budizm inancı için de önemli bir kavramdır. Hata yapan, yanlış davranışlar sergileyen, günah işleyen canlılar bunları kabul etmeli ve itiraf ederek tövbe etmelidir. Böylece kişi günahlarından arınmak için bir adım atmış olur.

kılmış tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılu öğrenmiş eraserler... (TekinMaitr 74₂₄₋₂₆). “işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise...”.

3.2.11.5. Kşanti

< TohA/B. *kṣānti* (EUES, 2021, s. 416): “Sabır, dayanıklılık, azim, kabullenme, hoşgörü” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 760). *Mahāyāna* öğretisine göre *Buddha* olma yolunda yapılması gereken altı *pāramitā*dan üçüncüsüdür (EUES, 2021, s. 416). Kavram *Maitrisimit*’te “af dilemek, affetmek” anlamlarında kullanılmıştır:

kop tsuyda yazukta boşunu ötünür biz kşanti bolzun (TekinMaitr 73₁₉₋₂₀). “Bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz. Bizi affetsin!”.

3.2.11.6. Duşkaçar

< TohA. *dūṣkacār* (EUES, 2021, s. 249): “Zorluklara, meşakatlere ve ızdıraplara dayanmak” (SH, 1937, s. 313). Buddhizm inancında önemli bir yere sahip olan kavram, *Buddhaliğa* ulaşmadan önce bedeninin çektiği eziyet ile dünyevi zevkler

arasında bir denge kurma işidir. Nitekim *Śākyamuni Buddha* da bu ızdıraplardan geçerek *Buddhalığa* ulaşmıştır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 482).

evde önüp altı yıl tapayan berkte duşkaçar emgek emgenmişin... (TekinMaitr 124-25) “evi barkı terk edip altı yıl inziva ormanında keşişlik ızdırabı çektiğini...”.

3.2.11.7. Dyan

< TohA/B. *dhyām* (EUES, 2021, s. 249): “Düşünce, meditasyon, derin dini tefekkür” (SH, 1937, s. 459). Kavram ruhun belirli bir nesne üzerinde zihinsel olarak yoğunlaşmasıdır. Bu sebeple “ruhi odaklanma” olarak tercüme edilmiştir. Genellikle meditasyon uygulamasıyla beraber kullanılmıştır ve dikkati toplamayı, odaklanmayı, dağınık olan düşünceleri engellemeyi sağlamaktadır. Bu uygulama Budist inancına göre ruhu temizlemek ve gerçeği kavramak için gereklidir (Güç ve Sert, 2020, s. 18-19).

ölür özinte özgürüp arhant kütüna tegürü yarlıkadı dyan... baş ağrağ iginte (TekinMaitr 540-42). “Ölmek üzere olan vücudunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştırdı. Dyāna... baş ağrısı hastalığından...”.

3.2.11.8. Apramani

<< Skr. *apramāṇa*: “Sonsuzluk, sınırsızlık” (EUES, 2021, s. 56): *Brahmavihāra* olarak bilinen “dört ilahi sığınma”yı ifade eden kavramla aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu sığınmalar meditasyon sırasında benimsenmesi gereken hâllerdir. Bu “ilahi sığınma”lar *maitrī* “şefkat, dostluk”, *karuṇā* “merhamet, *muditā* “neşe, sevinç” ve *upekṣā* “tarafsızlık, denge” olarak sıralanmaktadır. Bu dört sığınma, sağlıksız zihin durumlarını dengelemek için kullanılırlar (Buswell ve Lopez, 2014, s. 130). Eserde *Brahmavati*’nin bir ağacın altında tıpkı bir *Bodisatva* gibi dört çeşit ilahi sonsuz düşünceyi düşündüğü ve meditasyon yaptığı geçmektedir:

bodisavatnuñ küç küsüninte basa basa tört türlüg apramani atlağ ülgüsü[z] saķınçlar saķınur (Maitr.XI.6b₁₃₋₁₆). “Bir Bodhisattva gücünde dört türlü ipranu denilen sonsuz düşünceyi tekrar tekrar düşünüyor”.

3.2.11.9. Samar

< Soğd. *s'm'r ~ s'm''r* (EUES, 2021, s. 578): “Zihinsel disiplin”. Buddhizm’in önemli öğretilerinden biridir. Sekiz dilimli yolu oluşturan üç ana kategoriden biridir (Dayal, 1932, s. 82). *Samādhi*yi oluşturan üç bölüm vardır: Doğru çaba, doğru konsantrasyon ve doğru farkındalık. Bu bölümler “sekiz törlüğ tözün yol” maddesinde açıklanmıştır (bkz. 3.4.3.3.).

Maitrisimit’te *Brahmavati*’nin gördüğü rüyalarından sonra insan kalabalıklarından uzaklaşmak istediği, bir ağacın dibinde oturup yalnız bir şekilde kalmayı arzu ettiğinden söz edilir. Burada *Brahmavati*’nin yalnız kalma isteğinin sebebi diğer bütün canlılardan uzaklaşıp bir çeşit meditasyon gerçekleştirme arzusundan kaynaklanmaktadır.

antada beri tu[rқа]ru sar samar köp қалın [қув]арағдын öngi ödrülüp y[a] қа yalañuz ағлақ сөгүт түбінте олурғалы күсейүр ердим (Maitr.XI.4b₁₉₋₂₀). “O zamandan beri kalabalık yerlerden kaçıp yalnız başıma bir ağacın dibinde oturmayı arzuladım”.

3.2.11.10. Yam

<< Skr. *yāma*: “Kendine hâkim olma, yoga” (EUES, 2021, s. 859). On çeşit *yāma* vardır:

1) <i>Ahiṃsā</i> “şiddetsizlik”	6) <i>Dhṛti</i> “cesaret”
2) <i>Satya</i> “doğruluk”	7) <i>Dayā</i> “merhamet”
3) <i>Asteya</i> “çalmamak”	8) <i>Ārjava</i> “ikiyüzlülükten uzak olmak, samimiyet”
4) <i>Brahmacarya</i> “zina yapmamak veya eşini aldatmamak”	9) <i>Mitāhāra</i> “ölçülü diyet”
5) <i>Kṣamā</i> “bağışlamak”	10) <i>Śauca</i> “saflık, temizlik”
- (Wisdomlib, 2024).

Yama, Budizm inancında önemli bir yere sahiptir. İnsanın zihnini arındırmak için yapması gereken uygulamalardan ilki olarak kabul edilmektedir. Zihni kötü olan davranışlardan uzak tutmak için *yāma* yapılır (Britannica, 2014). *Maitrisimit*’te yama yapmamak günah olarak nitelendirilmiştir:

yam işin işlemedimiz (TekinMaitr 65₁₀) “(yoga = Skr. yamaka) işini yapmadık”.

3.2.11.11. Anapana

< Skr. *ānāpāna* (EUES, 2021, s. 714): Bir çeşit nefes meditasyonudur. Kontrollü nefes alarak beden ile zihni sakinleştirme sürecidir (SH, 1937, s. 293).

yime kayu toyın dentar sñarkı tarķa yirde inip aşup anapana...(TekinMaitr 27₁₇₋₁₉). “Ve yine hangi rahip (herhangi bir) taraftaki sıkıntılı bir yere inip pis (aşup=Skr. aśubha) ve ānāpāna (ruh)...”.

3.2.12. İyilikle İlgili Diğer Kavramlar

Bu bölümde iyiliği temsil eden yabancı kökenli kelimeler ve kavramlar için kullanılan sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlara yer verilmiştir. *Buda*’nın soyu ile ilgili, *Buda*’nın sözleriyle ilgili ve Budizm ile ilgili diğer kavramlara yer verilmiştir.

3.2.12.1. Gaudam

< TohA. *gautam* (EUES, 2021, s. 273): “*Budhha*’nın ailesinin soyadı”. *Śākya* kabilesinin bir koludur. (SH, 1937, s. 225, 466).

Ol balıkta çakravart ilig kanlarınıñ keziginte tiziginte gaudam oğuştın... (TekinMaitr 13₄₄₋₄₆). “Bu şehirde Cakravartin hükümdarları silsilesinde Gautama sülalesinden...”.

3.2.12.2. Şaki

< TohA. *śākki* (EUES, 2021, s. 642). “*Buddha* soyunun adı”. *Śaka* kökünden türetilen kelime Sanskritçede “bitki”, Çince’de ise “kuvvetli, güçlü” anlamına gelmektedir (SH, 1937, s. 482).

şaki tözlüg budun buķun öze erklig türklüg... (TekinMaitr 13⁴⁷⁻⁴⁹). “Şakya soyundan olan boy üzerinde hükmeden...”

3.2.12.3. Vaybaş

< TohB. *vaibhāṣike* (EUES, 2021, s. 837). *Hīnayāna* okulunun iki sınıfından biridir. *Vaibhāṣika* gerçek olarak hem dış dünyanın hem de zihinsel fenomenin algılanışını kabul ederler (Mohapatra, 2003, s. 176-177). Yani onlara göre bilinç ya da idrakın nesneden bağımsız bir şekli yoktur. Bu nedenle bilinç ve nesne arasındaki ilişkiyi açıklayan *vaibhāṣika* modeli “doğrudan gerçekçilik” olarak da isimlendirilir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1579).

nirvanķa barmıŗta kin şazınta uluķ turu ķıltilar enetkek ilteki vaybaş şastar yaratdaķı (TekinMaitr 3⁴⁴⁻⁴⁵) “Nirvana’ya ulaŗtıktan sonra dine (şazın = Skr. Şasana) hizmet etmiŗ Hindistan’da *Vaibhāṣika* eserleri telif etmiŗ olan...”.

3.2.12.4. Şasatar

< TohA/B. *śāster* (EUES, 2021, s. 645): *Buddha*’nın sözlerini açıklayan bir türdür, Hint ustalarına atfedilen Buddhist kanunlarında yer alır. Bu yüzden *Buddha*’nın sözü olarak kabul görmüş sutralardan farklıdır. *Śāstralar* farklı uzunlukta olabildiķi gibi manzum ya da nesir şeklinde de olabilir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1311).

vaybaş şasatar yaratdaķı ķarungrivi...(TekinMaitr 3⁴⁶⁻⁴⁷) “*Vaibhāṣika* eserleri telif etmiŗ olan Karunagriva...”.

3.2.12.5. Sudur

< TohA/B. *suter* ~ *sūter*: Budist vaaz metinleri (EUES, 2021, s. 527).

mķasma(ç) atlıķ suduruķ nomladı (TekinMaitr 50³³⁻³⁴). “Mahasamaja adlı sūtrayı vaaz ettiler”.

3.3. Maitrisimit’te Kötölüķü Temsil Eden Yabancı Kökenli Kavramlar

Çalışmanın bu bölümünde Budist inancı çevresinde gelişen kötölüķü temsil eden yabancı sözcük ve kavramlara yer verilmiştir. İlk kısımda kötü olarak

nitelendirilen kişiler ve varlıklara, ikinci kısımda cehennem için kullanılan kavramlara, üçüncü kısımda eserde geçen cehennemlere ve diğer kötü mekânlara yer verilmiştir. Dördüncü kısımda günahlar ve kötülükle ilgili diğer kavramlara yer verilmiştir.

3.3.1. Kötü Kişiler ve Varlıklar

Buda aydınlanma yoluna ulaştığında bazı kişiler ona düşman olmuş, zarar vermeye çalışmış ve bunun bedelini cehenneme girerek ödemişlerdir. Bu kısımda ilk olarak *Buda*'nın baş düşmanı olan *Māra* ele alınmıştır. Sonrasında *Buda*'ya muhalif olan, onu öldürmeye çalışan kişilerden söz edilmiştir. Daha sonrasında Budizm'de günah olarak kabul edilen davranışları gerçekleştiren kişilere yer verilmiştir.

3.3.1.1. Şimnu

< Soğd. *šmnw* (EDPT, 1972, s. 868): “Yok edici, katil, iyiliğe engel olan, şeytan, ölüm tanrısı”. Budizm inancına göre aslında *Māra* insandaki bulunan bütün dünyevi arzuları, zevkleri ifade etmek için kullanılan mecazi bir kavramdır. Bu kavramı somutlaştırmak için kimi zaman kötülük tanrısı olarak isimlendirilmiştir. Budist literatürde yaygın olan olarak kullanılan anlamı “ölüm, bilgisizlik” ve “dünyanın zevk ve nimetlerine aşırı düşkünlük”tür (Yitik, 2003, s. 38).

Kāmadhātu olarak bilinen “arzu dünyası”nın hükümdarıdır. Genellikle yüz kollu ve file oturur şekilde tasvir edilmiştir. Azizleri baştan çıkarmak ve korkutmak için canavarca şekillere girer ya da kızlarını gönderir (SH, 1937, s. 485). *Guatama Budhha*'nın aydınlanacağı gece onu da baştan çıkarmak ve aydınlanmasını engellemek için türlü şeytani güçlerini kullanmıştır (Heim, 2003, s. 271).

šimnu teñri anta oḵ yitlinip... (TekinMaitr 47₁₅) “Tanrı Şimnu (=Māra) derhal yok olup...”.

3.3.1.2. Yek

< Man. Soğd. *yks*: “Şeytan, cin”. Wilkens bu sözcüğün *yek* şeklinin Orta Çağ’da kullanıldığını belirtmiştir. (EUES, 2021, s. 881). Yeryüzünde, gökyüzünde ya da alt göklerde yaşayan ve insan etiyile beslenen kötü ruhlu canlılar, şeytanlardır (SH, 1937, s. 253).

Hint mitolojisine göre yeryüzünde ağaçların arasında gizlenmiş bir hâlde yaşarlar. Uçma, görünüşlerini değiştirme, ortadan kaybolma gibi yetenekleri vardır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1691). *Gandharvaların* bir sınıfı olarak kabul edilmekle birlikte kötü niyetli bir yapıya sahiptirler. Ölümsüz değillerdir ve kendilerine tapınılmaz. Pek çok anlatıda onların ormanları, nehirleri ve gölleri büyüleyerek varlıkları taciz ettiklerinden söz edilir. Çoğunlukla insanların düşmanlarıdır. Yardımsever ve iyi huylu olanları da vardır (Wisdomlib, 2024). İkili kişiliğe sahip olmaları sebebiyle İslamiyet’teki cinlerle benzerlik gösterirler. *Yakşaların* da cinler gibi hem iyi huylu hem de kötü huylu türleri vardır.

Maitri bodisavat nızvanılığ yeklerig (TekinMaitr 33₂₄₋₂₅). “Maitri Bodisatva ihtiras (nızvanı =Skr. kleṣa) şeytanları...”.

3.3.1.3. Kumbanti

< TohB. *kumbhāṃṇde* (EUES, 2021, s. 422): İnsanların hayat enerjilerini emen kötü ruhlardır (SH, 1937, s. 419).

kumbantilar iligler yiparlig tütsük tamtururlar (Maitr.XIII.7b₁₃₋₁₅). “Kumbhāṇḍa kralları kokulu tütsü yakar”.

3.3.1.4. Piret

< TohA. *pret* (EUES, 2021, s. 562). “Kötü varlık, şeytan, aç ruh” (SH, 1937, s. 341).

yime amarı piretlar kentü saçları... (Maitr.XV.4a₅₋₆). “yine başka pretalar kendi saçlarını...”.

3.3.1.5. Divdat

< Soğd. *δyβδtt*: *Śākyamuni Budhha*'ya muhalif olan bir kişidir (EUES, 2021, s. 247). Kıkançlığı sebebiyle *saṅgha*da bölünmelere sebep olmuştur. *Buddha*'yı öldürmeye çalışmış ve öfkeli bir fili üzerine salmıştır (ETibetan, 1999, s. 82). *Maitrisimit*'te *ānantarya* “beş ağır günah”ı işlediği için ateşlerin onu sarıp *Avīci* cehennemine soktuğu söylenmektedir.

divdat toyınağ tirigde yörgep tartıp aviç tamuğa kigürdi (TekinMaitr 57₃₀₋₃₁) “Devadatta’yı canlı canlı sardı ve çekip *Avīci* cehennemine soktu”.

3.3.1.6. Kokaliya

< Skr. *kokālika* (EUES, 2021, s. 389): *Devadatta*'nın takipçilerindendir. Zina ile suçlanmış ve cehenneme gönderilmiştir (SH, 1937, s. 465).

yine ök tükel bilge şakimuni burhanniñ kokaliya atlığ inisi toyın erdi (TekinMaitr 57₃₂₋₃₄). “Yine mükemmel hikmetli (bilge = Skr. *prajna*) *Śākyamuni* Burhan’ın *Kokālika* adlı bir kardeşi (de) rahipti”.

3.3.1.7. Śrigupti

< Skr. *śrīgupta* (EUES, 2021, s. 656): *Śākyamuni Budhha*'nın düşmanıdır. Onu çeşitli tuzaklar ve zehirli bir içecek ile öldürmeye çalışmıştır (SH, 1937, s. 300). Eserde *Śrīgupta*'nın *Śākyamuni*'yi öldürmek için alevli kuyular kazdığı ve daha sonra *Śākyamuni*'nin bu kuyulara düşmesini beklediği anlatılmaktadır (TekinMaitr, 1976, s. 233).

taḳı yime śrigupti atlığ bay er erdi (TekinMaitr 58₁₃). “ve yine *Śrīgupta* adlı bir zengin (bay er = Skr. *śreṣṭhi*) vardı”.

3.3.1.8. Angulimali

< Skr. *aṅgulimāla* (EUES, 2021, s. 54): Kötü şöhretli bir yol kesici ve katildir. Daha sonra *Buddha* tarafından dönüştürülmüş ve *arhant* olmuştur (Buswell ve Lopez, 2014, s. 107). Eserde *Aṅgulimāla*'nın zalimlikleri anlatılmaktadır. Önce kendi annesini

öldürmeyi planlamış daha sonra annesini öldürmekten vazgeçmiş ve *Śākyamuni*'yi öldürmeyi planlamıştır (TekinMaitr, 1976, s. 233-234).

ök angulimali atlıg yol tuzumçı oğrı erdi (TekinMaitr 58²³⁻²⁷). “Angulimālya adlı yol kesici bir hırsız vardı”.

3.3.1.9. Açaṭaṣatru

< TohA/B. *ajātaṣatru* (EUES, 2021, s. 4): Bir hükümdardır. *Devadatta* tarafından babasını öldürmesi için ikna edilmiş ve babasını öldürerek tahta geçmiştir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 228)

yime (ö)k açaṭaṣatru atlıg ilig kan erdi (TekinMaitr 58⁴³⁻⁴⁴). “Yine Ajātaṣatru adlı bir hükümdar vardı”.

3.3.1.10. Şivngı

<< Skr. *śvāsin* (EUES, 2021, s. 658): *Maitrisimit*'te bir cellat olarak geçmektedir. Canlılara zarar vermek Budizm inancına göre büyük günahlardan biri olduğu için, bu kişi kötülük temsili olarak ele alınmıştır. *Maitrisimit*'te *Şivāngin* sayısız canlıları öldüren bir kişi olarak geçmektedir. Sonra veli *Şāriputra*'yı öldürmeyi tasarlamıştır. Fakat bunu gerçekleştirememiş bizzat veli *Şāriputra* tarafından günahlarından arındırılmıştır (TekinMaitr, 1976, s. 234).

taḳı yime ş(ıvng)ı...ölütçi çantal... (TekinMaitr 58⁴⁷⁻⁴⁸). “ve yine Şivāngin...cellat...”.

3.3.1.11. Tirti

< TohB. *tīrthe* ~ *tirthe*: “Zındık, sapkın” (EUES, 2021, s. 722). Buddhist olmayanlardan birini takip eden, onun yolunda giden kişiler için kullanılan kavramdır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1525).

purnı atlıg tirtiler... (TekinMaitr 5⁴³). “Pūrṇa adlı yanlış itikat hocaları (tirti = skr. tirthika)...”.

3.3.2. Cehennem İçin Kullanılan Kavramlar

Eserde farklı dillerden alıntı kelimeler kullanılması sebebiyle bir kavramın çeşitli karşılıkları bulunmaktadır. Bu bölümde de *Maitrisimit*'te cehennem için kullanılan farklı alıntı kavramlara yer verilmiştir.

3.3.2.1. Tamu

< Soğd. *Tmw*: “Cehennem” (EUES, 2021, s. 668).

üç tamu yolın tutğıl (TekinMaitr 479). “üç cehennem yolunu kapat”.

3.3.2.2. Nara

< TohA. *ñare*: “Cehennem” (EUES, 2021, s. 486). Budizm inanışa göre canlılar işledikleri günahlar sonucu cehennemlik hayatlarda doğarlar ve cezalarını çekerler. İşlenilen günah ne kadar büyükse canlıların yeni doğum şekilleri yani yeni hayatları o kadar büyük bir cehennemde gerçekleşmektedir.

Budizm'deki cehennem sistemleri *Jambūdvīpa* adı verilen ve *Meru* Dağı'nın güneyinde bulunan insanların yaşadıkları bölgenin derinliklerinde bulunmaktadır (BudApo, 1998, s. 7). Cehennemler aslında bir arınma amacı taşımaktadır. Bu sebeple cehennemlerden söz edilirken “ağlatıcı” kavramı sıklıkla kullanılır. Cehenneme düşen günahkâr kişiler sıkça ağlayarak bir anlamda günahların arınmış olurlar (BudApo, 1998, s. 3).

Naralar sıcak ve soğuk olmak üzere ikiye ayrılır. En yaygın sekiz sıcak ve soğuk *nara* şu şekildedir:

Soğuk Naralar

1) *Arbuddha*

2) *NirarBuddha*

3) *Atata*

4) *Hahava*

5) *Huhuva*

6) *Utpala*

7) *Padma*

8) *Mahapadma*

(Wisdomlib, 2024)

Sıcak Naralar

5) *Maharaurava*

1) *Sanjiva*

6) *Tapana*

2) *Kalasutra*

7) *Pratapana*

3) *Samghata*

8) *Avici*

4) *Raurava*

(Wisdomlib, 2024)

amarıları örtlög yalınlıg kızıl bakırlağ naralar içinte beklenmiş amarıları ikin ikin örtenür (TekinMaitr 68¹⁹⁻²¹) “Bazıları kızgın, alevli, kızıl bakırlı cehennemler (nara = Skr. naraka) içinde bağlanmış bazıları tekrar tekrar yanar”.

3.3.2.3. Pratikaranak

< Skr. *prateyakanarak* (EUES, 2021, s. 560): “Küçük cehennem”. Buddhist kozmolojisindeki sekiz sıcak ve sekiz soğuk cehennem bulunur. Sekiz sıcak cehennemin dört tarafının her birinde dört tane komşu cehennem bulunur. Cehennem sakinleri sıcak cehennemlerin birinden çıkarken bu komşu cehennemlerden geçmektedir. *Prateyakanarakalar* şu şekildedir: *Kukūla*, sıcak küllerden oluşan çukurlar bulunan ve cehennem sakinlerinin yakıldığı; *kunāpa*, çürüyen cesetlerin batakalıklara daldığı; *kṣuramārga*, kılıçtan yapılmış bir yolun olduğu; *asipattravana*, cehennem sakinlerinin yüzmek zorunda kaldığı kaynar su nehrinin olduğu cehennemler (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1129). Kavramın Türkçe ifadesi olarak *kiçig tamu* kullanılmıştır (bkz. 3.5.4.2.).

antran (kurtu)lup amtı bu pratikana(rak) kiçig tamularda toğm(ış) erürler (TekinMaitr 76⁵⁻⁸). “Oradan (kurtulup) şimdi pratyekanaraka adlı küçük cehennemlerde doğmuşlardır”.

3.3.3. Cehennemler ve Kötü Mekânlar

Budizm inancına göre günahkâr kişiler işledikleri günahların büyüklüklerine göre farklı cehennemlerde doğarlar ve bu cehennemlerde günahlarının bedeli olarak çeşitli eziyetlere maruz kalırlar. Bu kısımda eserde geçen cehennemlere ve diğer kötü mekânlara yer verilmiştir. Eserde cehennemler dışında tespit edilen tek yabancı

kökenli kötü mekân cehennemde bulunan bir dağdır. O da yapılan sıralamanın en sonunda yer almaktadır.

3.3.3.1. Aviş

< Skr. *avīci* (EUES, 2021, s. 83): “Acının, cezanın, ölümün ve doğumun olduğu sekiz sıcak cehennemden sonuncusu”. Günahkârların öldüğü ve sürekli işkenceye maruz kalıp yeniden doğdukları, kesintisiz acılar yaşadıkları bir cehennemdir (SH, 1937, s. 285, 383). Öldükten sonra bu cehennemde doğanlar; babayı öldürmek, anneyi öldürmek, bir *arhantı* öldürmek, bir *Buddhayı* yaralamak ve *saṅghayı* bölmek günahlarını işleyen kişilerdir. Bu cehennemde yeniden doğan varlıklar sıcak alevler içinde canlı canlı yanarlar ve çektiklerin ızdırabın bir sonu yoktur (Buswell ve Lopez, 2014, s.174).

üstün öñ alıncısu teñri yiri altın aviş tamuka tegi tüzü iştilti (TekinMaitr 18₂₆₋₂₈). “Yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avīci cehennemine kadar hep işitildi”.

3.3.3.2. Sañcip

< TohA. *sañjip* (EUES, 2021, s. 580). “Tekrarlanma, uyanış, yeniden canlanma”. Buddhist kozmolojisinde bulunan cehennemlerden biridir. Bu âlemde doğan varlıklar çeşitli işkenceler çekerler ve ölürler. Daha sonra bedenleri tüm âlemi boylu boyunca süpüren bir rüzgâr tarafından canlandırılır ve aynı işkencelere tekrar maruz kalırlar. Başka inanışa göre ise bu cehennemdeki varlıklar başkalarına çektirdikleri acılara maruz kalırlar (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1261).

sañcip atlıg tamu erür (TekinMaitr 81₃₈). “Sañjīva adlı bir cehennem vardır”.

3.3.3.3. Sañat

< Skr. *saṅghāta* (EUES, 2021, s. 580): Kaynaklara göre bu cehenneme cinayet işleyenler gitmektedir. Günahkâr kişiler burada alevli dağlar ve demirden araçlarla ezilerek cezalandırılır. Bu sebeple kavram “ezme cehennemi” olarak da geçmektedir (BudApo, 1998, s. 8). *Maitrisimit*’te insanları dövenlerin, onları hırpalayanların,

eziyet edenlerin bu cehennemde ne tür cezalar çektikleri yer almaktadır (TekinMaitr, s. 254).

ol tınlıglar sañat tamuda...(TekinMaitr 82²²⁻²³). “bu yaratıklara Sanghāta adlı cehennemde...”.

3.3.3.4. Raurap

< TohA. *raurap* ~ *aurāp* (EUES, 2021, s. 569): Ağlama cehennemi olarak bilinmektedir. Tasvirlerinde çok derin olması ve kırmızı rengi ile öne çıkmaktadır. Bu cehennemdekiler çektikleri acılar sebebiyle sürekli ağlarlar (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1179). Kaynaklara göre bu cehennemde doğan kişilerin işledikleri günahlar farklılık göstermektedir. Bu günahlar arasında dolandırıcılık yapmak, hırsızlık yapmak, canlıları zehirleyerek onlara zarar vermek gibi kötü eylemler yer almaktadır (BudApo, 1998, s. 8). Eserde ise insanlara karşı kötülük yapanların, insanları zincir ve benzer âletlerle esir alıp onlara işkenceler çektirenlerin, bitmiş işleri bozanların, bir başkasından iş alıp aldığı işi bitirmeyenlerin bu cehennemde doğacakları söylenmektedir (TekinMaitr, 1976, s. 255).

bu munça türlüg tsuyluğ yazukluğ tınlıglar alku raurap tamuda toğarlar (TekinMaitr 83²¹⁻²³). “Bunca günahkâr yaratıklar hep Raurava cehenneminde doğarlar”.

3.3.3.5. Mahaurap

< TohA. *mahaurap* (EUES, 2021, s. 462): “Büyük feryat cehennemi” (SH, 1937, s. 35). Bu cehennem içinde yanan kişilerden çıkan dumanlarla kaplıdır. Zina yapanlar, sadakatsiz yöneticiler, sapkın insanlar bu cehennemde doğarlar (BudApo, 1998, s. 8). Eserde ise hırsızlık yapanların, emanet mala ihanet edenlerin, “kötülük yaparsan yine iyilik bulursun” diyerek insanları kandırıp hile yapanların bu cehennemde doğacağı söylenmektedir (TekinMaitr, 1976, s. 255).

uluğ mahaurap atlıg tamu erür (TekinMaitr 83⁵¹⁻⁵²) “Büyük Mahaurava adlı cehennem vardır”.

3.3.3.6. Tapana

< Skr. *tapana* (EUES, 2021, s. 673): “Alevler ve yanma cehennemi”. (SH, 1937, s. 207). Hayvanların hayatlarına kıyanlar, yangın çıkarıp canlılara zarar verenler ve alkol kullananlar bu cehennemde doğar. Günahkâr kişiler cehennemdeki görevliler tarafından kızgın şişlere geçirilip kızartılır (BudApo, 1998, s. 8). *Maitrisimit*’te kadınların ve rahibelerin kötü işler yapmaları, rahibelerin rahiplerle zina etmeleri, insanların mal ve mülk için canlıları öldürmeleri *tapana* cehennemine girenlerin günahları olarak sıralanmıştır (TekinMaitr, 1976, s. 256).

üç miñ sekiz artuķı yitmiş bire uluğ tapan atlığ tamu erür (TekinMaitr 84₁₇₋₁₉). “3.078 (18) mil büyüklüğünde Tapana adlı cehennemde bulunurlar”.

3.3.3.7. Pratapan

< TohA. *pratāpan* (EUES, 2021, s. 560): “Eritilmiş kurşun cehennemi” (SH, 1937, s. 207). Genel olarak bu cehennemde varlıkların çektileri acılar *tapana* cehennemindekilerle aynıdır. Ama farklı olarak üç dişli bir çatal ile işkence görürler (Tokyürek, 2019, s. 370). Bu cehenneme düşen kişiler arasında inançsızlar, din karşıtları, Buddhizm’i bırakıp başka dine mensup olanlar yer almaktadır (BudApo, 1998, s. 9).

yigirmi bire uluğ pratapan atlığ tamu erür (TekinMaitr 84₅₈₋₅₉) “Yirmi bir büyük pratāpana adlı cehennem vardır”.

3.3.3.8. Kasadur

< Skr. *kālasūtra* (EUES, 2021, s. 343): “Siyah ipler ya da siyah zincirler cehennemi” (SH, 1937, s. 395). Yalan söyleyenler ve kötü evlatlar bu cehennemde doğar. Cehennemdeki görevliler bu kişileri siyah zincirlerle bağlar ve kızgın bir taş zemin üzerine yatırıp parçalara ayırır (BudApo, 1998, s. 8).

bo munça törlüg [tın]lağlar et’öz qodup ölser[ler alku] kasadur tamuda tuğarlar (BudApo. XXV.4a₅₋₇). “Bu tür canlı varlıklar bedenlerini terk edip öldükten sonra hepsi Kālasūtra cehenneminde doğar”.

3.3.3.9. Vıdar

< Skr. *vidara* ~ *vidāra*: Cehennemde bulunan bir dağın adıdır (EUES, 2021, s. 844).

tamudaki vıdar atlıg tağ señirleriñe... (TekinMaitr 82₃₇₋₃₈). “cehennemdeki Bhitvara adlı dağın eteklerine...”.

3.3.4. Günah İçin Kullanılan Kavramlar ve Kötülükle İlgili Diğer Kavramlar

Bu bölümde günahlar ve kötülükle ilgili olan diğer kavramlara yer verilmiştir. Önce günah için kullanılan kavramlar sıralanmış, sonrasında eserde geçen *nıızvan*, *karmapatha*, *samsāra*, *ānantarya* gibi kavramlara yer verilmiştir. Daha sonra kötülükle ilgili olan diğer kavramlar açıklanmıştır.

3.3.4.1. Tsuy

< Çin. *zui*: Günah, suç, kabahat (EUES, 2021, s. 751). Buddhizm’e göre canlıların günah işlemesinin dört sebebi vardır. Bunlar: *Buddha* cevherini, *dharma* cevherini ve topluluk cevherini bilmemek, iyi ile kötü arasındaki farkı bilmemektir (Tokyürek, 2019, s. 314). Kavramın Türkçe karşılıkları için (bkz. 3.5.2.).

yaşut batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler... (TekinMaitr 74₁₀₋₁₂) “gizli amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar...”.

3.3.4.2. Karmaput

< Soğd. **krm’pt* (EUES, 2021, s. 338): “Eylem yolu”. Buddhizm’de hem *kuşala* yani on iyi türlü davranış hem de *akuşala* yani on kötü türlü davranışı içinde barındıran bir kavramdır. On kötü eylem şu şekilde sıralanabilir: Bedenle yapılanlar; canlıları öldürmek, hırsızlık yapmak, başkasının eşiyle beraber olmak, dille yapılanlar; yalan söylemek, iftira atmak, kaba sözler söylemek, boş konuşmak, düşünce yani gönül ile yapılanlar; öfkeli olmak, kıskanmak, aykırı görüşte olmak (Buswell ve

Lopez, 2014, s. 721). *Maitrisimit*'te *karmapatha* kelimesi on kötü davranış için kullanılmıştır. Bu sebeple bu kavram kötülüğü temsil eden kavramlar içerisine dâhil edilmiştir.

türlüg karmaput ertip tamuda t(oğmadu)k eraserler... (TekinMaitr 79²³⁻²⁵)
“türlü karmapatha işleyip cehennemde doğmadık ise...”.

3.3.4.3. Anantris

< TohB. *anantārś*: “Beş ağır günah” (EUES, 2021, s. 47). *Avīci* cehenneminde tekrar doğuş ile sonuçlanan iğrenç işleri ifade eder. Bu beş günah şu şekildedir: 1. Anne katili olmak; 2. Baba katili olmak; 3. Bir *arhant* öldürmek; 4. Bir *Buddha* öldürmek; 5. Manastırın düzeninde bozulmaya sebep olmak (Buswell ve Lopez, 2014, s. 100).

Yukarıda belirtilen beş ağır günahın dışında farklı kaynaklarda geçen büyük günahlar şu şekilde sıralanabilir: 1. Kutsal bir yere zarar vermek, tapınakları yok etmek, sutraları yakmak, bir *Buddha* ya da bir rahibin eşyasını çalmak ve başkalarını bu kötü işleri yapmaya teşvik ederek bundan mutlu olmak; 2. *Śrāvaka*, *Pratyekabuddha* veya *Bodhisattvaların* öğretilerine hakaret etmek, onlara iftira atmak; 3. Rahiplere kötü muamele etmek veya onları öldürmek; 4. Beş ağır günahtan birini övmek; 5. Kötü eylemlerin sonucunda oluşan karmayı inkâr etmek, kötü eylemleri başkalarına öğretmek ve sürekli kötü bir hayat sürmek. *Devadatta*'nın affedilemez beş günahı ise şöyledir: 1. Toplumun uyumunu bozmak; 2. *Śākyamuni*'yi taşla yaralamak ve onun kanını dökmek; 3. *Śākyamuni*'yi incitmesi için azgın bir fili serbest bırakmak; 4. Bir rahibeyi öldürmek; 5. *Śākyamuni*'nin tırnaklarına zehir sürmek ve onu yok etmeye çalışmak (SH, 1937, s. 128).

üç (türlüg) anatrıs atlıg ayıg kılnıç tükel kıltı (TekinMaitr 57²⁶⁻²⁸) “Üç (çeşit) ānantrya (ağır günah) adlı kötü amelleri hep işledi”.

3.3.4.4. Sansar

< TohA/B. *saṃsār* (EUES, 2021, s. 581): “Göç, akış, geri dönmek, yeniden takip etmek” (SH, 1937, s. 328). *Saṃsāra* “yeniden doğuş döngüsü”dür ve bu döngüye bağlı olarak altı yeniden doğuş kaderi vardır. Bunlar: *Deva* “tanrılar”, *asura* “yarı

tanrılar ve titanlar”, *manuṣya* “insanlar”, *tiryak* “hayvanlar”, *preta* “hayaletler” ve *nāraka* “cehennem sakinleri” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1267). Aydınlanmamış varlıklar önceki hayatlarında yapmış oldukları eylemlere bağlı olarak bu altı doğuş kaderinden birinde doğarlar (Tokyürek, 2019, s. 443).

Saṃsāra; tutku, nefret, cehalet ve ölümün acı dolu dünyasını ifade eder. Canlıların bu ölüm ve acı dolu dünyadan kurtulmalarının tek çaresi *nirvāṇaya* giden sekiz kısımlı yoldur (ER, 1987, s. 448). Sekiz kısımlı yol sayesinde canlılar *nirvāṇaya* ulaşarak sonsuz doğum ve ölüm döngüsünden kurtulmuş olurlar.

burhan nominta sansardın ozğalı kutrulğalı irgürmeser (TekinMaitr 843-45). “Kim bu burhanın (yani Śākyamuni) dininde Saṃsāradan kurtulmayı başaramaz ise...”.

3.3.4.5. Nızvani

< Soğd. *nyzβ'n'k*: “Bulaşma, lekeleme, kirletme, ihtiras, eğilim” (EUES, 2021, s. 492). Buddhist inanışta canlıları sağlıklı, zararlı eylemlere yönlendiren zihinsel faktörler olarak bilinirler. Canlıların *saṃsāra* döngüsünden kurtulmaları ve özgürleşebilmeleri için bu ihtiraslardan uzak durmaları ve onları kontrol altına almaları gerekmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 746).

Buddhist öğretinin çeşitli okulları *kleśa*ların türleri ile ilgili değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Genel sınıflandırma ise şu şekildedir: *Rāga* “hırs/ihtiras/arzu”, *pratigha* / *dveṣa* “öfke”, *avidyā* “cahillik”, *māna* “kibir”, *vicikitsā* “şüphe” ve *kudṛṣṭi* “yanlış görüş” olarak ayırırlar (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 236).

ançulayu yime az kılınç tıtağında alku nızvanılar ökliyür (TekinMaitr 4137-39). “aynı şekilde hırs ve arzu (az kılınç = Skr. *trṣṇā*) sebebiyle bütün ihtiraslar çoğalır”.

3.3.4.6. Nidan

< Skr. *nidāna*: “Sebebe” (EUES, 2021, s. 490). *Nidāna* cahillik, istek ve arzu sebebiyle ortaya çıkan ızdırapların kaynaklarını tanımlamaktadır (Tokyürek, 2019, s. 309). Budizm’deki on iki illet zincirini ifade eder (bkz. 3.5.1.).

tuğmak kırmak iglemek ölmek bu dört türlü nidan... (Maitr.X.5a7-8).
“doğmak, yaşlanmak, hastalanmak, ölmek bu dört türlü nidāna...”.

3.3.4.7. Çantal

< TohA/B. *caṇḍāl*: “Cellat” (EUES, 2021, s. 22). Budizm’de canlılara zarar vermek büyük günahlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple canlılara zarar vererek yapılan meslekler de günah olarak sayılmıştır. Metinde bu kavramın Türkçe karşılığı olarak *ölütçi* ifadesi kullanılmıştır (bkz. 3.5.4.5.).

çantal erdi (TekinMaitr 58₄₈). “cellattı”.

3.3.4.8. Puranı

< TohA. *purāṇe*: Hinduizm’e ait eserlerdir (EUES, 2021, s. 564). Eserde “yanlış kitaplar” olarak geçmektedir. Bunun sebebi Budizm’in Hinduizm’in bazı görüşlerine, inanış ve ibadet şekillerine –örneğin kanlı kurbanlar- karşı gelmesi olabilir. Bu sebeple kötülüğü temsil eden kavramlar arasına dâhil edilmiştir.

puranı ulatı azağ nomluğlar...(TekinMaitr 41₁₂₋₁₃). “Purāna ve diğer yanlış kitapların ...”

3.4. Maitrisimit’te İyiliği Temsil Eden Türkçe Kökenli Kavramlar

Bu bölümde Budist inancı çevresinde gelişen iyiliği temsil eden Türkçe sözcüklere ve kavramlara yer verilmiştir. İncelenen bazı kavramların içinde alıntı sözcükler bulunmaktadır. İlk kısımda tanrılar ve tanrılarla ilgili olan kavramlara, ikinci kısımda *Budalara* ve *Bodisatvalarla* ilgili olan kavramlar ele alınmıştır. Üçüncü kısımda *Buda*’nın ünvanları, dördüncü kısımda Budizm öğretisi ile ilgili kavramlar, beşinci kısımda ibadetle ilgili kavramlar, altıncı kısımda iyi gönüller ele alınmıştır. Yapılan sınıflandırmalara dâhil olmayan diğer kavramlara ise yedinci kısımda yer verilmiştir.

3.4.1. Tanrılar ve Tanrılarının Yaşadığı Mekânlar

Eserde geçen önemli kavramların başında tanrılar ve tanrılarının yaşadığı mekânlar gelmektedir. Tanrılarının isimleri genellikle kaynak dile uygun bir biçimde yazılırken bazılarının Türkçeye tercüme edildiği görülmüştür. Bu kısımda eserde yer alan Türkçe tanrı isimlerine yer verilmiştir ve tanrılarının mekânı olan *teñri yiri* kavramı açıklanmıştır.

3.4.1.1. Küt Teñrisi

= Skr. *śrīdevī* (EUES, 2021, s. 653): “Şans tanrısı”. Kavram Buddhist kaynaklarda *Śrīdevī* olarak geçmektedir. İnanişâ göre elinde bir lotus çiçeği ile okyanustan ortaya çıkan tanrıça, *Vişnu*’nun karısıdır. Çoğu zaman *Mahāśrī* ve *Lakṣmī* ismi ile tanınmaktadır (SH, 1937, s. 204).

küt teñrisi teg ögümüz kün silig kunçuy (TekinMatr 140-42). “saadet ilahisini (kut teñrisi = Skr. *śrīdevī*) gibi (olan) annemiz Kün Silig hanıma bağışlarız”.

3.4.1.2. Yir Teñrisi

= Skr. *pṛthivīdevī*: “Yeryüzü, dünya, toprak, yer tanrısı”. (SH, 1937, s. 207, 417).

itilmiş kayların beltirlerin yaratağlağ yir teñrisiniñ...(TekinMaitr 324-25). “kurulmuş yollarını, dört yol ağızlarını yaratan yer tanrısının...”.

3.4.1.3. Teñri Yiri

= Skr. *devaloka*, *triloka*: “Göksel dünya, tanrı yeri, üç varlık âlemi” (SH, 1937, s. 253; Buswell ve Lopez, s. 1539). Buddhizm inanişında kişi *samsāra* döngüsünden sonra farklı şekillerde tekrar hayata gelir. Bu hayata gelme şekillerinin en yükseği *deva* yani “tanrı” olarak doğmaktır. Bir kişinin tanrı olarak yeniden doğması önceki hayatta yaptığı iyi eylemlerinin sonucudur (Buswell ve Lopez, 2014, s. 415). Budist inanişına göre yeniden doğum şeklinde tanrı olarak var olanlar farklı tanrı yerlerinde yaşamaya başlarlar. Budist kozmolojisinde temelde üç farklı tanrı yeri bulunmaktadır.

bu ok et'özin teñri yiriñe ağıtınıp hormuzta teñri bir bir orunta olurdum (TekinMaitr 45₈₋₁₀). “Bizzat bu vücut ile tanrılar yerine (Teñri yiri = Skr. devaloka) çıkıp tanrı İndra ile bir yerde oturdum”.

Amranmak Uluş

= Skr. *kāmadhātu* (EUES, 2021, s. 37). “Arzu alanı, duygusal alan”. *Triloka* olarak bilinen “üç varoluş âlemi”nin en düşük seviyesidir. Buradaki varlıklar beş duyu organlarının sebep olduğu hazlara bağlı olarak yaşamaktadırlar (Buswell ve Lopez, 2014, s. 701, 702). Bu ilahi âlemin içinde *cāturmahārāja* tanrıları, *trāyastriṃśa* olarak bilinen *Indra*’nın “otuz üç tanrılı göğü” ve *Tuṣita* cenneti burada bulunmaktadır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1831).

amranmak (ulu)ştakı (on tü)rlüg nızvanılar... (Maitr.XVI.2b₁₇₋₁₈). “arzu ülkesindeki on türlü ihtiras...”.

Öñlüg Teñri Yiri

= Skr. *rūpāvacāra* (EUES, 2021, s. 537). “Maddi dünya, şekil dünyası” *triloka* “üç dünya, üç âlem”in ikincisini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (SH, 1937, s. 220). Bu tanrılarda ihtiras veya cinsellik yoktur. Tabakalar hâlinde tanrılar dünyasında ya da cennette yaşamaktadırlar (Tokyürek, 2019, s. 381).

öñlüg öñsüz teñri yiri... (Maitr.XVI.2b₂₄₋₂₅). “şekilli ve şekilsiz tanrı yer...”.

Öñsüz Teñri Yiri / Öñ Alkınçısı Teñri Yiri

= Skr. *arūpadevaloka* (EUES, 2021, s. 533, 538): “Şekilsiz alan” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 415). Burada nesneler, bedenler ya da insana özgü terimlerle ifade edilen hiçbir şey yoktur (SH, 1937, s. 70).

öñsüz teñri yirinteki sekiz [ordu]lardakı nızvanılarığ öçürüp... (Maitr.XVII.1a₂₆₋₂₇). “şekilsiz tanrılar ülkesi olarak adlandırılan sekiz mekândaki kirleri yok edip...”.

taḥi yime çaturmaharaḥ teñri yirintin oñ alqınçusı teñri yirinteki uluḡ küçlüḡ teñriler... (Maitr.X.2b₁₅₋₁₇). “ve yine Cāturmahārājika’dan (dört büyük tanrılar dünyası) şekil âlemlerinin sonu dünyasında kadar olan bütün büyük güçlü tanrılar...”.

3.4.2. Budaların ve Bodisatvaların Sahip Olduğu Özellikler

Budizm inanışına göre *Budaların* ve *Bodisatvaların* sahip oldukları bazı fiziksel ve ruhani özellikleri vardır. Fiziki özellikleri onları diğer varlıklardan ayırırken ruhani özellikleri canlılara yardım etmelerini sağlar. Bu kısımda ilk olarak *Budaların* on sekiz karakter özelliğini ifade eden kavramlara yer verilmiştir. Sonrasında *irü belgü* kavramı açıklanmış ve *Budanın* eserde yer alan fiziki özellikleri sıralanmıştır. Daha sonrasında *Budaların* ve *Bodisatvaların* sahip olduğu diğer özelliklere yer verilmiştir.

3.4.2.1. Sekiz Yigirmi Törlüḡ Eñeyük Tengeşisiz Edgüler

Buddhalarda ve *Bodhisattvalarda* bulunan on sekiz karakter özelliğini ifade eden bir kavramdır. Bu kavram içinde *Buddha*’nın on gücünü, üç dingin aklını, dört korkusuzluğunu ve bir merhametli gönlünü barındırmaktadır (Tokyürek, 2019, s. 183).

sekiz yigirmi törlüḡ eñeyük tengeşisiz edgülerin... (Maitr.XV.14a₉₋₁₁) “on sekiz türlü özel benzersiz erdemler...”.

On Küç

= Skr. *daśabala* (EUES, 2021, s. 246). *Buddha*’nın sahip olduğu on gücü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. *Buddha* bu güçlerini kullanarak canlılara yardım etmektedir. Bu güçler şöyle sıralanabilir:

1) Her bireyin gerçek durumunu bilme	4) Her varlığın geçmiş, şimdiki ve gelecek karmasını bilme
2) Tüm varlıkların güçlerini ve yeteneklerini bilme	5) Tüm kanunun yönünü, sonuçlarını ve önemini bilme
3) Tüm <i>dhyāna</i> kurtuluşunu ve <i>samādhi</i> aşamalarını bilme	

6) Ölümün nedenleri ve onun gerçekliğindeki tüm iyi ve kötü nedenleri bilme

7) Bütün varlıkların ve *nirvāṇa*nın sonunu bilme

8) Tüm varlıkların yeteneklerini ve güçlerini bilme

9) Her varlığın isteklerini, arzularını ve ahlaki yönelimlerini bilme

10) Her çeşit yanılsamayı yok etmeyi bilme (SH, 1937, s. 46).

tapığın aşayı on küçin...(TekinMaitr 16₃₆₋₃₇) “hürmet ve tanzimi kabul edip on güçile...”.

Üç Törlüg Örüğ Ornanmış Ög Turuğ

“Üç türlü dingin yerleşmiş sakin akıl”. *Buddha*’nın sakinliğinin üç görünümünü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Birinci sakinliği canlıların onun vaazını gönüllü olarak dinlediği zamandaki sakinliğidir. İkincisi canlıların onun vaazını gönülsüz olarak dinlediği zamandaki sakinliğidir. Üçüncüsü ise vaazı dinlediklerin de ya da dinlemediklerinde *Buddha*’nın üzülmemesi ya da sevinç duymaması halini içermektedir (Tokyürek, 2019, s. 185).

üç törlüg ornanmış örüğ turuğı... (BudApo.XXVI.3a11-12). “üç türlü sakin dingin aklı...”.

Tört Törlüg Korkınçsız Bilge Bilig

Buddhaların ve *Bodhisattvaların* sahip oldukları dört korkuzuluğu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. *Buddhaların* ve *Bodhisattvaların* korkusuzlukları farklılık göstermektedir. *Buddhaların* korkusuzlukları: Her şeyi bilme yetenekleri, mükemmel bir karakter yapısına sahip olmaları, onlara karşı gelen ve muhalif olanların üstesinden gelmeleri ve ızdırapları söndürmeleridir. *Bodhisattvaların* korkusuzlukları: Güçlü bir hafızaya sahip olmaları, ahlaki tanı koyma ve iyileştirmeleri, mantık yürütme yetenekleri ve şüpheleri çözmeleridir (SH, 1937, s. 178).

tört törlüg korkınçsız bilge bilig...(Maitr.XV.14a₆₋₇). “dört türlü korkusuz bilgi...”.

Yarlıkançuçı Biliglig

= TohA/B. *mahākāruṃ / mahākaruṃ* (EUES, 2021, s. 460): *Bodhisattva*'nın iki önemli özelliği olan merhamet ve bilgiyi temsil etmektedir (SH, 1937, s. 88). *Bodisatva* olacak kişi eşsiz bilgiye sahiptir; diğer canlıların göremediklerini görür, anlamadıklarını anlar ve gerçekliğin özünü kavrayabilir. Ayrıca bilgili olmasının yanında merhametli bir gönle de sahiptir. Çünkü Budizm'in temel öğretisi canlılara zarar vermemeyi, onlara karşı şefkatli olmayı gerektirmektedir. Hatta bazen *Bodisatvalar* sahip oldukları merhamet duygusu sebebiyle kendi hayatlarını diğer canlıları kurtuluşa ulaştırmak için feda ederler.

ķamağ (t)ınlığlar öze tüz uluğ yarlıkançuçı (bi)liglig erür ança sav yarlıkaduk(ta) yütünçsiz yitiz yağız yir tebreyür (TekinMaitr 48²⁰⁻²³). “Bütün yaratıklar üzerine pek büyük merhametli (bilgi) besler. Bunca sözleri buyurduğunda erişilemeyecek kadar yüksek olan yağız yer titrer”.

3.4.2.2. İrü Belgü

= TohA/B. *lakṣaṃ / lakṣāṃ* (EUES, 2021, s. 450): *Buda*'nın fiziki özelliklerini belirten otuz iki işarettir. Sanskritçe bir kelime olan *lakṣaṇa*yı karşılamak için kullanılmıştır. *Lakṣaṇa* kavramı için (bkz. 3.2.1.1.)

İrü “işaret, belirti, kehanet” gibi anlamlara gelirken (EDPT, 1972, s. 197) Clauson *belgü* kelimesini “bir şeyin ayırt edici fiziki ya da soyut özelliklerini belirten işaret” olarak tanımlamıştır (EDPT, 1972, s. 340).

viçay atlığ muhurtķa iki kırķ kut buvanlığ irü belgüke... (TekinMaitr 13⁵⁶⁻⁵⁷). “Vijaya saatinde (Muhurta) otuz iki mukaddes alamet (irü belgü = Skr. laksana)...”.

Eserde otuz iki işareten otuzu tespit edilmiştir. Bununla ilgili örnekler aşağıdaki başlıklarda sıralanmıştır.

Oysuz Oprısız Tüp Tüz Adak

Buda'nın ayağının çukursuz ve dümdüz olduğunu ifade eden bir kavramdır (Barutçu, 1987, s. 15). *Oysuz* ve *oprısız* kelimeleri “çukursuz, oyuksuz” anlamlarına

gelmektedir (EUES, 2021, s. 519). *Adaķı ulı* ifadesi “ayak tabanı” için kullanılmıştır (Barutçu, 1987, s. 17).

eñ ilki oysuz oprısız tüp tüz adaķı ulın körür (BudApo.XXVI.1a₂₄₋₂₆). “En önce tümseksiz, çukursuz ayak tabanı görünür”.

Adaķı Ulınta Miñ Eniñlüg Çakar Tilgen

Burada söz edilen *cakra* “tekerlek” kelimesi aslında “iktidar, güç, erdem” gibi kavramları sembolize etmektedir (SH, 1937, s. 303).

ikinti adaķı ulınta miñ eniñlüg çakar tilgen körür (BudApo.XXVI.1a₂₆₋₂₇). “ikinci ayağının tabanında bin kenarlı tekerlek görünür”.

Yimiş Teg Uzun El

Buda’nın parmaklarının ince ve uzun olmasını belirtir (SH, 1937, s. 60).

üçünç yimiş teg uzun elginiñ erñeklerin körür (BudApo.XXVI.1a₂₈). “üçüncüsü yemiş gibi uzun elinin parmakları görünür”.

Bantatu Kebez Teg El

Buda’nın ellerinin ve ayaklarının yumuşak olduğunu belirtir. Barutçu *bantatu kebez* ifadesinin anlamını “pamuk” olarak vermiştir (Barutçu, 1987, s. 19). *Bantatu* sözcüğünün anlamını “ipekli kumaş, ipek pamuğu” anlamına gelirken *kebez* “pamuk” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 167; EDPT, 1972, s. 692).

[bantatu kebez (?)] teg elgin adaķın [körür] (BudApo.XXVI.2a₁₋₂). “pamuk gibi (yumuşak) elini ve ayağını görür”.

Qazlar Qanınıñ Teg Eli Adaķı

Buda’nın ellerinin ve ayaklarının uçanların lideri olarak görülen kazlar hanı gibi perdeli olduğu ifade eder (SH, 1937, s. 470).

altınç kazlar kanınıñ teg törlüg elgin adakın körür (BudApo.XXVI.2a₂₋₄). “altıncısı kazlar hanı gibi türlü elini ve ayağını görür”.

Kökti Kıpı Adak

Buda’nın ayaklarının üst kısmının çıkıntılı olduğunu ifade eder. Buradaki *yüz* kelimesi “üst” anlamında kullanılmıştır (Barutçu, 1987, s. 20). *Kökti kıpı* ifadesi ise “yüksek, tümsekli” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 413).

yitinç kökti kıpı adakınıñ yüzün körür (BudApo.XXVI.2a₄₋₅). “yedincisi yüksek çıkıntılı ayağının yüzünü görür”.

Tüp Tüz Tegirmi Yota

Buda’nın kalçasının yuvarlak olduğunu ifade eder. *Tegirmi* “yuvarlak”, *yota* “uyluk” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 689, 915).

sekizinç tüp tüz tegirmi yotasın körür (BudApo.XXVI.2a₆₋₇). “sekizincisi dümdüz yuvarlak kalçasını görür”.

Eñitmetin Et’özin Ayası Üze İki Tiz Üze Tilgenin Bürtmek

Vücudunu eğmeden elleriyle diz kapaklarına dokunabildiğini ifade eder. Buradaki *tiz tilgeni* ifadesi “diz kapağı” anlamında kullanılmıştır (Barutçu, 1987, 15, 21).

toğuzunç eñitmetin et’özin ayası üze iki tiz üze tilgenin bürtmişin körür (BudApo.XXVI.2a₇₋₉). “dokuzuncusu eğilmemiş vücutuyla ayası üzerine iki dizine dokunduğunu görür”.

Kizleglig Batutluğ Uvut Yiri

Gizli saklı ud yerini ifade etmek için kullanılır. *Kizleglig batutluğ* genellikle iikleme şeklinde kullanılır ve “gizli, saklı” anlamındadır (Barutçu, 1987, s. 21).

onunç yañalar begi at beginiñ osugluğ kizleglig batutluğ uvut yirin körür (BudApo.XXVI.2a9-12). “filler beyi ve atlar beyi gibi gizli ud uzvunu görür”.

Nigrot Sögüt Osuglug Teg Tegirmi Et’öz

Buda’nın vücudunun nyagrodha ağacı gibi yuvarlak olduğunu ifade etmektedir. *Nygadrodha* ağacı Hindistan’da yetişen geniş ve yaygan yapraklı bir ağaçtır (Barutçu, 1987, s. 15, 22).

bir yegirminç nigrot sögüt osuglug teg tegirmi et’özin... (BudApo.XXVI.2a12-14). “on birincisi *nyagrodha* ağacı gibi yuvarlak vücudunu...”.

Yılınçga Yumşak Köküş Öñlög Et’özinteki Tü

Buda’nın vücut tüylerinin yumuşak ve mavi olduğunu ifade eder (Tokyürek, 2019, s. 160).

iki yegirminç yılınçga yumşak köküş öñlög et’özinteki tüsin körür (BudApo.XXVI.2a18-20). “on ikincisi ılık ve yumuşak lacivert renkli vücudundaki tüyleri görür”.

Tülerin Yokaru Yüzlög Üçer Qorla Oñaru Tegzinmek

Buda’nın her bir tüyünün yukarı doğru olduğunu ve sağa doğru kıvrıldığını ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 22-23).

üç yegirminç bir evin tülerin yoqaru yüzlög üçer qorla oñaru tegzinmişin körür (BudApo.XXVI.2a21-23). “on üçüncüsü tüylerinin yukarı doğru üçer hâlde sağa doğru kıvrıldığını görür”.

Altun Öñlög Arağ Süzük Kırtış

Buda’nın temiz, parlak ve altın rengi bir tene sahip olduğunu ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 23). *Arağ süzük* “temiz, açık, arı”, *kırtış* “beniz, cilt” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 60, 373).

tört yegirminç altun öñlüg arağ süzük kırtışın körür (BudApo.XXVI.2a₂₃₋₂₅). “on dördüncüsü altın renkli temiz cildini görür”.

Kırtışı Arığ Süzük Yılın

Buda’nın cildinin pürüzsüz ve temiz olduğunu ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 23). Vücudunun pürüzsüz olması sebebiyle toz ve toprak gibi pis unsurlar yapışamaz.

beş yigirminç eti kırtışı arığ süzük yılın üçün toz toprak öl ödüş yuğulmamışın körür (BudApo.XXVI.2a₂₃₋₂₅). “on beşincisi eti, cildi temiz (ve) yumuşak olduğunu bu sebeple (teninde) kir olmadığını görür”.

Yarnı Yapa Yaratmış Teg Tüp Tüz

Buda’nın omuz çıkıntılarının sanki bir bütün bir şekilde yaratıldığını ifade etmektedir (EUES, 2021, s. 15). *Yapa* “bütünüyle, her şey”, *yarnı* “kürek kemiği” anlamındadır (EUES, 2021, s.865, 869).

yeti yegirminç [yarnı] yapa yaratmış teg tüp tüz bolmuşın körür (BudApo.XXVI.2b₂₋₃). “on yedincisi omuz çıkıntılarının sanki bir bütün olarak yaratılmış gibi dümdüz olduğunu görür”.

Keyikler Begi Arslanların Teg Keñ Alkığ Belinte Örüki Et’öz

Buda’nın vücudunun belinden yukarısının aslanlar kralına benzediğini ifade eder (Barutçu, 1987, s. 15).

sekiz yegirminç keyikler begi arslanların (teg) keñ alkığ belinte örüki et’özün körür (BudApo.XXVI.2b₄₋₇). “on sekizincisi hayvanlar kralı aslan gibi kalçasından yukarıya doğru geniş olan bedenini görür”.

Körü Kıanınçsız Yulun Teg Köp Köni Et'öz

Buda'nın uzun ve düzgün bir vücuda sahip olduğunu ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 25).

toğuz yegirminç körü kıanınçsız yulun teg köp köni et'özin körür (BudApo.XXVI.2b₇₋₈). “on dokuzuncusu sırt kemiği gibi tamamen düz bir vücut olarak görür”.

Tüp Tüz Keñ Yadvi Eñ

Buda'nın omuzlarının dümdüz, geniş ve yassı olduğunu ifade eder (Tokyürek, 2019, s. 164). Keñ yadvı “geniş ve yassı”, eñ “omuz” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 362, 109).

yegirminç tüp tüz keñ yadvı eñnin körür (BudApo.XXVI.2b₉₋₁₀). “yirmincisi geniş yayılmış omuzlarını görür”.

Tükel Kırk Tiş

Buda'nın eşit kırk dişini ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 25).

bir otuzunç tükel kırk tişin körür (BudApo.XXVI.2b₁₀₋₁₁). “yirmi birincisi tamamlanmış kırk dişini görür”.

İröksüz Kemröksüz Tüp Tüz Yinçü Tizmiş Teg Tiş

Buda'nın dişlerinin inci gibi sıra sıra dizilmiş olmasını ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 25). İröksüz kemröksüz “eksiksiz, kusursuz” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 310)

iki otuzunç iröksüz kemröksüz tüp tüz yinçü tizmiş teg tişlerin körür (BudApo.XXVI.2b₁₁₋₁₂). “yirmi ikincisi eşit şekilde sıralanmış ve inci gibi dizilmiş dişlerini görür”.

İçtin Taştın Kirmedük Ünmedük Tizip Urmış Teg Tiş

Buda'nın dişlerinin hatasız ve kusursuz olduğunu ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 26).

üç otuzunç içtin taştın kirmedük ünmedük tizip urmış teg tişlerin körür (BudApo.XXVI.2b₁₃₋₁₄). “yirmi üçüncüsü içeriye doğru eğilmemiş ya da dışarıya doğru çıkmamış, düzenli bir şekilde sıralanmış dişlerini görür”.

Yürüñte Yürüñ Tiş

Buda'nın bembeyaz dişlerini ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 26). Yürüñte yürüñ “bembeyaz” (EUES, 2021, s. 926

tört otuzunç yürüñte yürüñ tişlerin körür (BudApo.XXVI.2b₁₅₋₁₆). “yirmi dördüncüsü bembeyaz dişlerini görür”.

Arslanlarnuñ Teg Keñ Alkığ Tep Tegirmi Kasag

Buda'nın çenesinin aslanlarındaki gibi yuvarlak olmasını ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 27).

beş otuzunç arslanlarnuñ teg keñ alkığ tep tegirmi kasagların körür (BudApo.XXVI.2b₁₆₋₁₈). “yirmi beşincisi aslanlarındaki gibi geniş ve yuvarlak çenesini görür”.

Tatağlarda Artok Tatağ Bulmış

Buda'nın diğer canlılardan daha üstün özel bir tat duyusu kazandığını ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 27).

altı otuzunç tatağlarda artok tatağ bulmışın ukar bilir (BudApo.XXVI.2b₁₈₋₂₀). “yirmi beşincisi altıncısı (Maitreya) diğer tüm tatlardan üstün bir tat kazandığını anlar”.

Keñ Yadvı Yılınçğa Yumşak Ƙop Yüzlüg Tilgenin Örtgüçi Til

Buda’nın dilinin genişliğini ifade etmek için kullanılır (Barutçu, 1987, s. 27).

yeti otuzunç keñ yadvı yılınçğa yumşak Ƙop yüzlüg tilgenin örtgüçi tilin körür (BudApo.XXVI.2b₂₀₋₂₂). “yirmi yedincisi yüzünün tamamını kaplayan geniş, uzun ve yumuşak dilini görür”.

Brahmansavar Üni

Buda’nın sesi *Brahma*’nın sesine benzetilmiştir (Barutçu, 1987, s. 28). *Brahma*’nın sesi melodili, saf ve temizdir (SH, 1937, s. 355).

edgü brahmansavar ünin eşidir (BudApo.XXVI.2b₂₇). “Brahmasvara sesi olarak bilinen sesi duyar”.

Köküş Öñlüg Köz

Buda’nın koyu mavi gözlerini ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 28).

tokuz [otuzunç köküş öñlüg közin] [körür] (BudApo.XXVI.2b₂₇). “yirmi dokuzuncu koyu mavi renkli gözünü görür”.

Ƙoduzlar Beginiñ Teg Adınçığ Adrok Kirpik

Buda’nın boğaların kralı gibi uzun olan kirpiklerini ifade eder (Barutçu, 1987, s. 29).

otuzunç Ƙoduzlar begi[niñ teg] [ad]ınçığ adrok kirp[ikin] körür (BudApo.XXVI.3a₁₋₂). “otuzuncusu boğalar hanı gibi farklı uzun kirpiklerini görür”.

Uşnir Lakşanın Yaratıǵlıǵ Töpü

Buda’nın başında bir çıkıntı bulunduğunu ve bunun da bir başlık ya da taç ile gizlenmiş olduğunu ifade etmektedir (Barutçu, 1987, s. 29).

bir kırk uşnir lakşanın y[aratı]ğlıg töpüsin körür (BudApo.XXVI.3a₂₋₄). “otuz birincisi usnisalaksana ile yaratılan tepesini görür”.

Urun Atlağ Tü

Buda’nın kaşlarının arasında kıvrımlı bir şekilde bulunan tüyü ifade eder. Bu tüyden tüm dünyayı aydınlatan bir ışık yükselmektedir (Barutçu, 1987, s. 30).

iki kırk kaş kavşutu ikin ara körü kanınçsız labay teg üp yürüñ uzunı yeti çikin tegzinip yıgrılap turur urun atlağ tüsin körür (BudApo.XXVI.3a₄₋₈). “otuz ikincisi kaşlarının birleştiği iki arada doymak bilmez deniz kabuğu gibi bembeyaz yedi arşın uzunluğundaki dönüp kıvrılan urun adlı tüyünü görür”.

3.4.2.3. Beş Uluğ Bilge Bilig

= Skr. *pañcavidyā* (EUES, 2021, s. 162). *Buddha*’nın sahip olduğu beş büyük bilgi alanını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Monier Williams, 1986, s. 576). Bu bilgiler şu şekilde sıralanmaktadır: *Śabda* “dilbilgisi”, *cikitsā* “tıp”, *śilpakarma* “el sanatları”, *hetu* “mantık”, *adhyātmavidyā* “içsel bilgi, felsefe” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1038).

ol antağ törlüg biş ulu[ğ bil]ge biliglig... (Maitr.XV.5b₁₈₋₁₉). “bu beş büyük bilgi alanı...”.

3.4.2.4. Kü Kelig Erdem

= Skr. *ṛddhipāda*: “Doğaüstü güçlerin temelleri” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1180). *Buddha*’nın sahip olduğu doğaüstü güçlerin temellerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu temeller şu şekilde sıralanabilir: *Chanda* “arzu”, *citta* “zihin dinginliği”, *vīrya* “güç” ve *māyāmmāmsā* “araştırma-inceleme” (Gimello, 2003, s. 51). Eserde *Buda*’nın sahip olduğu bazı doğaüstü güçler geçmektedir.

kü kelig erdemin asağ tusu kılmakı antağ erti... (TekinMaitr 4₃₈₋₃₉). “meşhur zuhur kabiliyeti (kü kelig erdem) ile hizmet etmesi şöyledir...”.

Teñridem K z

= Skr. *divyacakṣus* (EUES, 2021, s. 698): “Doĝa st  g r  , ilahi g z” (Monier Williams, 1986, s. 479). *Buddha*’nın olaĝan st   zelliklerinden biridir. *Buddha*, canl ların g remediklerini g r r. Onun g zleri i in fiziksel sınır yoktur. Uzaktaki ya da karanlıktaki nesneleri algılayan g zleri vardır. Kavram, *deva* yani “tanrı” ve *cakṣus* yani “g z” kelimelerinden olu mu tur (Toky rek, 2019, s. 187).

teñridem k zin ber  kayıp balık ulu uĝ burhan  azının  op adada k y  k zedi tutma ı bolzun (TekinMaitr 158-61). “ lahi g zlerini beriye  evirip  ehirleri, Burhan  eriatini ( azın = Skr.  asana) b t n tehlikelerden her zaman korusunlar”.

Teñridem B g l ĝ K lĝa 

= Skr. *divya rotra* (EUES, 2021, s. 698): “Her  eyi duyan ilahi kulak” (Monier Williams, 1986, s. 479). *Buda* bu doĝa st   zelliĝi sayesinde  ok uzaktaki tanrıların, insanların ve diĝer varlıkların sesini duyabilir.

teñridem b g l ĝ k lĝa ın i[ idmek] edg  erdem y ger  k lıp... (Maitr.XV.2b4-5). “ lahi, doĝa st  kulaĝıyla duyma yeteneĝini aklına getirip...”.

K   l ntekilerig U mak

=Skr. *cetopary y bhij   na*. *Buda* bu g c  sayesinde ba kalarının g n llerinden ve zihinlerinden ge enleri anlar. Canl ların a g zl  m  yoksa tokg zl  m  olduklarını, i lerinde nefret mi yoksa sevgi mi beslediklerini, k t  niyetli mi yoksa iyi niyetli mi olduklarını g r r (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1044).

k  [ l ntekilerig] u mak bige [bilig erdem] y ger  k lır (Maitr.XV.5b6-8). “(insanların) g n llerindekini anlama erdemi hazır olur”.

3.4.2.5. Teñridem  ut

Teñridem kelimesi “ lahi, g ksel, semavi” gibi anlamlara gelirken *kut* ise “saĝlık, kurtulu ,  eref, parlaklık, rahmet, g rkem” gibi anlamlara gelmektedir (EUES, 2021, s. 698, 423).

Türk kültüründe hükümdarlar tanrılar tarafından görevlendirilen kutsal kişilerdir ve rehberleri Türk töresidir. Eğer hükümdar devletini töreye uygun bir şekilde yönetmezse kutunu kaybeder. Aynı şekilde Budist inanışa göre de hükümdarlar, tanrılar tarafından seçilen tanrıların koruyup kendilerine güç verdikleri liderlerdir ve ülkelerini “on iyi amel”e göre yönetirler. Eğer hükümdarlar halkının kötü işler yapmasına izin verirse tanrılar tarafından onlara verilen güçler ellerinden alınır ve ülkeleri dağılıp yıkılır (Zeren, 2015, s. 526).

bu buyan küçinte teñridem kutı küçi çoğ yalınları aşılmaķı bolzun teñridem közin berü kayıp balıķ uluşuğ burhan şazının kop adada küyü küzedi tutmaķı bolzun (TekinMaitr 156-57). “Bu sevap sayesinde ilahi saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın”.

3.4.2.6. Nomluğ Et’öz

= Skr. *dharmakāya* (EUES, 2021, s. 498): “Ruhsal beden, gerçek beden”. Budist inanışına göre *Buda*’nın üç bedeni ya da doğası vardır. Bunlar: *Dharmakāya* “nomluğ et’öz”, *sambhogakāya* “tüş et’öz” ve *nirmāṇakāya* “belgürtme et’öz”dür. (TekinMaitr, 1976, s. 314-315). Bu bedenlerin ilk halkası *dharmakāya*’dır. *Buddha*’nın bu bedeni tek gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Bu vücut boşluk veya maddeyle ilgili değildir ve tüm olguların temelini oluşturmaktadır. İkinci beden olan *sambhogakāya* ise “ödül bedeni” anlamına gelmektedir. *Buddha*’nın cennette bulunan şeklini temsil etmektedir. *Buddha*’nın üçüncü bedeni olan *nirmāṇakāya* onun dönüşüm bedenini temsil etmektedir. *Buddha* bu beden sayesinde canlılara istediği şekillerde görünebilmektedir (SH, 1937, s. 77).

nomluğ et’özün igidtim bel(türttüm) (TekinMaitr 22₁₆) “din vücudunu (nomluğ et’öz = Skr. *dharma-kaya*) yetiştirdim”.

3.4.2.7. Tükel Bilge Bilig

= Skr. *prajñā* (EUES, 2021, s.172): “Eşsiz ve yüksek bilgi”. *Nirvāṇa*’ya girmenin temelini oluşturan kavramdır (SH, 1937, s. 338). “Bilgi” ve “bilgelik” anlamının dışında nesnelerin erdemlerini ve kusurlarını kavramayı ifade etmektedir

(Buswell ve Lopez, 2014, s. 1100). Ayrıca *prajñā* Buddhist öğreti sisteminde vazgeçilmez üç eğitimden biridir. Diğerleri ise *śīla* “ahlak” ve *samādhi* “konsantrasyon”dur (Jackson, 2004, s. 665).

tükel bilge maitri [burhan] bizni körsün (BudApo.XXI.2a9-10). “tamamen bilge Maitreya Buddha bizi görsün”.

3.4.3. Buda’nın Ünvanları

Buda’nın sahip olduğu farklı fiziki, ruhani ve karakter özellikleri sebebiyle insanlar tarafından *Buda* için pek çok farklı ünvan ve ifade kullanılmıştır. Bu kısımda eserde *Buda* için kullanılan ünvanlara ve ifadelere yer verilmiştir.

3.4.3.1. Ay Teñri

= Skr. *soma-deva*, *candra-deva* (SH, 1937, s. 479). Türklerin inanç sisteminde gök ve gökle ilgili kavramlar –özellikle ay ve güneş- kutsal olarak kabul edilmiş ve bu inanış çevresinde Köktürk Yazıtları’ndan günümüze kadar ulaşan eski Türk metinlerinde bu kavramlara sık sık yer verilmiştir.

Köktürkler döneminden farklı olarak Uygur döneminde güneş ve ayın kutsal niteliği artmış, Tanrı’nın kut verme özelliğine sahip varlıklar haline gelmişlerdir (Kıyak, 2010, s. 136). Bunun en önemli sebeplerinden biri Buddhizm inancında ayın koruyucu bir tanrı olarak nitelendirilmesidir. Ayrıca Hintliler tarafından ay takvimi oluşturulmuş ve Buddhistler bu takvime göre ibadet etmişlerdir (Tokyürek, 2011, s. 399). Eserde *Maitreya*’nın Ay ve Güneş tanrısı kılığına girecek kadar kutsal bir varlık olduğu dile getirilmiştir.

(kün) ay teñri körkin belgütü(p)...(TekinMaitr 4₁) “Güneş (veya) Ay tanrısı kılığına girip...”.

3.4.3.2. Kün Teñri

Buddhistler için *Buddha* güneş kadar kutsal bir varlıktır. Güneş aslında hareketin, ışığın ve hayatın kaynağıdır. *Buddha* ve onun öğretileri de tıpkı bir güneş

gibi canlıların hayatını aydınlatır, onların gerçek mutluluğa ulaşmaları için yol gösterici bir kaynak olur (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 112).

kiçmeden ara siziñ yanıñızta burhanlıg kün teñri [t]oğmaķı bolğay (Maitr.XI.3b₂₋₄). “Çok zaman geçmeden sizin tarafınızdan Buddha Güneş Tanrısı doğacak”.

3.4.3.3. Teñri Teñrisi

= Skr. *devadeva*, *devātideva* (EUES, 2021, s. 696): “Tanrılar tanrısı”. *Buddha*’nın tüm diğer varlıklardan ve tanrılardan üstün olduğunu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. *Buddha* bir insan olarak yeniden doğmuş olmasına rağmen tanrılardan üstündür çünkü o, tanrıların üstün güçleriyle yapamadıklarını yapıp *nirvāṇaya* giden yolu bulmuş ve onu insanlara öğretmiştir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 417).

teñri teñrisi maitri burhan yirtinçüde belgürmişiñe... (TekinMaitr 51₂₁₋₂₃). “Tanrılar tanrısı (teñri teñrisi = Skr. *devati deva*) Maitri Burhan dünyada ortaya çıkınca...”.

3.4.3.4. Teñrilerniñ Yalañuklarnıñ Bağışısı

= Skr. *śāstā devamānuṣyāṇām* (EUES, 2021, s. 696). Eserde *Buda*, tanrıların ve insanların öğretmeni olarak nitelendirilmiştir. Öğretmen kavramı Buddhizm’de rahipler, müritler ve diğer dinî kişiler için değil sadece Buddhalar için kullanılan bir kavram olmuştur. *Buddha*’yı öğretmen olarak tanımak bir kişinin Buddhist kimliği kazanmasında belirleyici olan bir husustur (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1311).

teñri yalañuknuñ bağışısı ol (TekinMaitr 13₁₈₋₁₉) “O tanrı(ların) ve insanların öğretmenidir”.

3.4.3.5. Ayağķa Tegimlig

Kavram “saygı değer, hürmete layık” anlamlarına gelen kavram *Budalar* ve *Bodhisattvalar* için kullanılan bir ünvandır (EUES, 2021, s. 86). *Tegimlig* kelimesi

“değer, layık” gibi anlamlara gelirken *ayağ* “saygı, hürmet” anlamlarına gelmektedir. (EUES, 2021, s. 688, 85).

ayağka tegimlig maitri burhan... (Maitr.XVI.3b₁₀₋₁₁). “saygı değer Maitreya Buddha...”.

3.4.4. Budizm Öğretisi İle İlgili Kavramlar

Çalışmanın bu bölümünde Budist öğretisiyle ilgili kavramlara yer verilmiştir. *Üç inağ, dört törlüg köni kirtü nomluğ, sekiz törlüg töziün yol, uluğ edgü, edgü törü* gibi kavramlar açıklanmıştır.

3.4.4.1. Üç Inağ

Budizm inancındaki en değerli üç cevheri karşılamak için kullanılan bir kavramdır. *Inağ* “sığınak, dayanak” gibi anlamlara gelmektedir (EUES, 2021, s. 228). (bkz. 3.2.10.3.) Eserde üç cevherin içinde bulunan kavramlardan sadece “Budist cemaat” anlamında olan *sañghanın* Türkçesi bulunmaktadır.

Teñridem Kuvrağ

= Skr. *sañgha* (EUES, 2021, s. 433). Budizm’deki “üç mücevher”in içinde bulunan Budist cemaati karşılamak için kullanılan Türkçe bir kavramdır. *Teñridem* kelimesi “ilahi, göksel, semavi” gibi anlamlara gelirken kuvrağ “topluluk, rahip topluluğu, cemaat” gibi anlamlara gelmektedir (EUES, 2021, s. 698, 433). Bu Türkçe kavramın yabancı kökenli karşılığı olarak hem *bursoñ* hem de *sañ* kelimeleri kullanılmıştır (bkz. 3.2.3.5. ve *sañ* maddesi)

teñridem kuvrağka toğmak ölmek tüşmek taymak... (TekinMaitr 91₅₋₆). “İlahi toplulukta doğmak, düşmek, ölmek yanmak...”.

3.4.4.2. Tört Törlüg Köni Kirtü Nomluğ

= Skr. *vaiśāradya* (EUES, 2021, s. 743). Budizm inancına göre her şey acı ile başlar ve canlılar bu acıdan kaynaklı ızdırap çekmeye mahkûmdur. Acı ve ızdırabı dindirmek için öncelikle onların sebeplerini anlamak gerekir. Dört asil gerçek kavramı, canlıların acılarının sebeplerinin farkına varmalarını sağlar; bu acılardan kurtulmak için neler yapılması gerektiğini açıklar. *Maitrisimit*'te bu kavram *tört törlüg köni kirtü nomluğ* olarak geçmektedir.

tört törlüg köni kirtü nomluğ... (Maitr.XI.13b₁₉) “dört gerçek yasa...”.

Emgek Kertü

= Skr. *duḥkhasatya*: “Acı gerçeği” (EUES, 2021, s. 104). İnsanın bütün zihinsel ve bedensel bileşenlerinin acıya maruz kalabileceği anlamına gelir. İnsanın var oluş temelinde zaten acı ve ızdırab vardır. Tüm dünyevi bağılıklar insana acı vermektedir (Güç ve Sert, 2020, s. 11).

emgek kertüsi... “acının gerçeği...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 349, 351).

Emgek Tıltağı

= Skr. *duḥkhahetu*: “İzırdabın sebebi” (EUES, 2021, s. 104). Dört türlü asil yola göre arzu ve ihtiraslar, insanın çektiği ızdırabın ve acının sebebidir (Güç ve Sert, 2020, s. 11).

emgekniñ tıltağı... “acının nedeni...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 349, 351).

Emgek Öçmeki

=Skr. *duḥkhanirodha*: “Acının sona ermesi” (EUES, 2021, s. 104). Acı ve ızdırabı yok etmek için arzu ve ihtiraslar vazgeçmek gerekir (Güç ve Sert, 2020, s. 11).

emgekniñ öçmeki... “acının ortadan kaldırılması...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 349, 351).

Emgek Öçmekiñe Barguluğ Tözün Yol

=Skr. *mārgasatya*: “Acının ve ızdırabın ortadan kalkması için takip edilmesi gereken asil yol” (EUES, 2021, s. 104). Acı ve ızdıraplardan kurtulabilmek, arzu ve

isteklerin üstesinden gelebilmek sekiz asil yolu izlemekle mümkündür (Güç ve Sert, 2020, s. 11).

emgeknîñ öçmekîñe bargulux tözün yol... “acının ortadan kalkmasına yol açan asil yol...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 349, 351).

3.4.4.3. Sekiz törlüg tözün yol

= Skr. *mārgasatya*. Temelinde acının sönmesi ve *nirvāṇaya* ulaşmak için takip edilmesi gereken sekiz türlü asil yol için kullanılan bir kavramdır (EUES, 2021, s. 104). Bu sistemdeki yolların hepsi birbirine bağlıdır, ayrıca her biri diğerini geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla takip edilmez. Kişi mümkün olduğu kadar bütün yolların gerektirdiği şeyleri aynı anda gerçekleştirmelidir (Rahula, 1974, s. 46-49).

küçinte sekiz törlüg tözün yolta ingüsin inmegüsin utğurax uka yarlıkar erdi (TekinMaitr 4₂₀₋₂₂) “sayesinde sekiz kısımlı asil yoldan (sekiz törlüg tözün yol = Skr. *aryaastanga-marga*) katî olarak haşmetle anlardı”.

Oñalı Körüm

= Skr. *samyagdr̥ṣṭi* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru anlayış, doğru görüş”. Nihai gerçekliği gören en yüksek bilgelik basamağıdır. Bir şeyi adı veya etiketi olmadan gerçek doğasında görmektir (Rahula, 1974, s. 46-49). *Oñalı* “kesin, tam, doğru” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 510).

oñalı körümlüg... “doğru görüş (*samyak-dr̥ṣṭi*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı Bügüş Urmak

= Skr. *samyaksaṃkalpa* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Düşünce”. Tüm kötü düşüncelerden uzak durma durumudur (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı bügüş urmaklıg... “doğru kararlılık (*samyak-saṃkalpa*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı Kātaḡlanmak

= Skr. *samyagvyāyāma* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Çaba”. Kişide kötü ve sağlıksız zihinsel durumların ortaya çıkmasını engellemektir. Ayrıca sağlıklı zihin durumlarını ortaya çıkarmayı da içermektedir (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı kātāḡlanmaklaḡ... “doğru çaba (*samyag-vyāyāma*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı Sav Sözlüg

= Skr. *samyagvāk* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Konuşma”. Kaba sözler söylememek, yalan söylememek, dedikodu yapmamak gibi şeyleri içermektedir (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı sav sözlüg... “doğru konuşma (*samyag-vāc*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı İş Kūdüḡlüḡ

= Skr. *samyakkarmānta* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Davranış”. Ahlaki ve onurlu eylemli ifade etmektedir (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı iş kūdüḡlüḡ... “doğru eylem (*samyak-karmānta*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı Öz Eltinmek

= Skr. *samyagājīva* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Geçmiş”. Kişinin canlılara zarar verecek meslek dallarını seçmemesi gerektiği anlamına gelmektedir (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı öz eltinmeklig... “doğru yaşam biçimi (*samyag-ājīva*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı Ög Köñüllüg

= Skr. *samyaksmṛti* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Farkındalık”. Beden aktivitelerinin, hislerin, duyumların, düşüncelerin farkında olma ve bunlarla ilgili dikkatli olma durumudur (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı ög köñül[l]üg... “doğru dikkat (*samyak-smṛti*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

Oñalı Dyan Sakınçlağ

= Skr. *samyaksamādhi* (EUES, 2021, s. 510): “Doğru Konsantrasyon”. Ruhani dinginlik ya da trans hâlidir (Rahula, 1974, s. 46-49).

oñalı dyan sakınçlağ... “doğru odaklanma (*samyak-samādhi*)...” (Semet ve İsparil, 2019, s. 348).

3.4.4.4. Kurtulmak Yol

= Skr. *mokṣamārga*: “Kurtuluş yolu”. *Saṃsāra* “yeniden doğum döngüsü, dünyasal döngü”den kurtulma yolunu ifade eden bir kavramdır. Kişinin *saṃsāra*dan kurtulmak için yaptığı her türlü erdemli davranış bir kurtuluş yolu olarak nitelendirilir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 924).

yime kutrulmak yolka [tıl]tağ bolur (Maitr.XV.6a₁₆₋₁₇). “yine kurtuluş yolunda (bir) sebep olur”.

3.4.4.5. Uluğ Edgü

= Skr. *nirvāṇa*. Sanskritçe olan *nirvāṇa* kavramının Eski Türkçedeki karşılığıdır. Esasında bu kavram bütün ızdırapları ve acıları söndürmek anlamına gelmektedir. Canlılar mutluluğa erişmek ve dünyanın çilelerinden kurtulmak için *uluğ edgüye* ulaşmalıdır. *Nirvāṇa* hakkında ayrıntılı bilgi için (bkz. 3.2.10.1.).

siziñ şazanıñızta uluğ edgüke teggey erdimiz (TekinMaitr 72₃₆₋₃₈). “sizin dininizde (şazan = Skr. şasana) büyük üstünlüğe (ulug edgü = Skr. Nirvana) varacaktık”.

Kalısız Nirvanlağ Uluş

= Skr. *nirupadhişesanirvāṇa* (EUES, 2021, s. 323). Bir *Buddha* veya *arhantın* ölümüyle elde ettiği *nirvāṇa* durumudur. Bu *nirvāṇa* durumunda zihin ve beden in oluşturduğı hiçbir parça kalmaz. Böylece her türlü *kleśa* yani “ruhu kirleten eğilimler” ve yeniden doğum olasılığı ortadan kalkmış olur (Buswell ve Lopez, 2014, s. 119-120, 992).

kalısız nirvanlağ uluşka bargay men (Maitr.XI.11a₁₂₋₁₃). “kalansız nirvāṇaya varacağım”.

3.4.4.6. Nomluğ Tilgen

= Skr. *dharmacakra* (EUES, 2021, s. 499): “Yasalar çarkı, *Indra*’nın çarkı, kanun tekerleğı”. *Buddha*’nın öğretisini simgeleyen sekiz dişli tekerlektir. Tekerlekte bulunan sekiz diş sekiz asil yolu temsil etmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 429). *Buda* “din tekerleğı”ni çevirerek canlılara yardım eder, onları kurtuluşa ulaştırır.

nomluğ tilgen tevirip biş pañçaki toyınlarag sekiz tümen teñrilerig kutgarmışın...(TekinMaitr 129- 31). “din tekerleğini (nomlug tilgen = Skr. dharmacakra) çevirip beş rahibi ve 80 000 ilahı kurtardığımı...”.

3.4.4.7. Nomluğ Sav

Kavram “dharma sözü” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 499). *Sav* “kelime, söz”, *nomluğ* ise “dharmaya ait olan, dharmaya uygun şey” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 591, 498).

amtı bu nomluğ savağ... (TekinMaitr 7₂). “Şimdi bu dinî sözü...”.

3.4.4.8. Edgü Törü

Dini kanunları, Budizm'in öğretilerini ve Budizm'e dair emir ve yasakları bildiren kitaplardır (Çağatay, 1968, s. 194). (bkz. 3.2.10.2.).

siz taplamış edgü törü toğu taplayu teginür men (TekinMaitr 18₁₋₂)
“Taraflınızdan değerlendirilmiş iyi düzeni, töreyi ben (de) hürmetle değerledirdim.”.

3.4.5. İbadetle İlgili Kavramlar

Bu kısımda Budizm inancındaki ibadetle ilgili olan *asağ tusu kılmak, tapınmak, yükünmek* gibi kavramlara yer verilmiştir.

3.4.5.1. Asağ Tusu Kılmak

Clauson *asağ* kelimesinin anlamını “fayda, kâr” olarak vermiştir. *Tusu* kelimesinin ise *tus-* şeklinde olabileceğini ayrıca ikileme olarak *asağ* kelimesiyle beraber kullanıldığını belirtmiştir (EDPT, 1972, s. 244, 554).

Asağ tusu kılmak kavramı “fayda sağlamak” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 72). Kavram *Maitrisimit*'te ise “hizmet etmek” anlamında kullanılmıştır. İnsanlar Buddhizm'e hizmet etmek için manastır inşa ettirir, manastırları temizler, cemaate yemek pişirir, din kitapları yazdırır. Bu yaptıkları hizmetler aracılığıyla dinlerine bağlanmış olurlar.

burhan şazınınta nomka ulağ sapağ asağ tusu kılmış bolalım (TekinMaitr 1₁₈₋₁₉). “Burhan öğretisinde (şazın = Skr. şasana) dine (nom = Skr. dharma) bağlanmış ve ona hizmet etmiş olalım”.

3.4.5.2. Tapınmak / Udunmak

“Tapmak, hürmet etmek, ibadet etmek” (EUTS, 1993, s. 263).

tapınur udunur (TekinMaitr 92₂) “İbadet eder”.

3.4.5.3. Yükünmek

“Hürmet göstermek, eēilmek” (EUES, 2021, s. 924). Buddhizm’de duanın ilk kısmını oluşturur. Buddhistler *Buddhalara*, onların temsil ettikleri bilgeliēe, şefkate ve diēer önemli unsurlara saygı göstermek iēin secde ederler. Buddhistlerin ellerini birleştirip başlarını yere koyarak secde etmeleri onları, kibir ve gurur gibi duygulardan uzaklaştırır (Berzin ve Lindn).

Bu kavram İşlamiyet’te “eēilmek, boyun eēmek, alēakgnlllk ile alnı yere koymak” gibi anlamlara gelmektedir (Dalgın, 2009). İşlamiyet’te secde etmek Allah’ın emir ve yasaklarını kabul edip onun önünde saygıyla eēilmek ve kötü duygularla davranışlardan uzak durmak iēin yapılan bir ibadettir. Budizm’de de aynı amaē vardır. Budistler de gurur ve kibirten arınmak, olumsuz davranışları yok etmek iēin *Buda*’nın byklēn kabul eder ve onun önünde saygıyla eēilirler.

(bo)z bey tirek yidleg birle ilgimizni şavışurup tpmin (yir)ke tegürüp ayayu aēırlayu (yinēr) (y)knr men (TekinMaitr 2₅₈₋₆₁) “Boz Bey Tirek Yidleg ile ellerimiz kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz”.

3.4.5.4. Saēıē

“Serpilen baēıř, kurban” (EUES, 2021, s. 571). Budizm’de canlılara zarar vermek büyük günah olarak kabul edildiēi iēin kurbanlar kansız olacak şekilde gerēekleřtirilmektedir. Eserde Türklerde yaygın olarak görülen “saēı kurbanı” kavramı geēmektedir.

“Saēı” aslında fedakrlık olarak ifade edilmektedir. şamanizm’de bu kurban törenlerinde buēday, süt, arpa ve şarap gibi şeyler kullanılmaktaydı (Ercan, 2023, s. 139). Buddhizm inancının Uygurlar arasında yaygınlaşmaya başlamasıyla “saēı”da kullanılan kurbanlıklar deēiřmiř, genellikle tütsü ve ēiēek kullanılmıştır. Kullanılan ttslerden en önemlisi *ēından ttsē* olarak geēen ve *cadana* aēacından yapılan tütsü ile nilüfer ēiēēidir (Tokyürek, 2018, s. 168).

taēı yime oēul uērınta uluē yaēıř saēıē yayıp bramanlarēa oēdir anēu birr (Maitr.XI.3b₁₅₋₁₇). “(gelecekteki) oēlu iēin bir kurban sunar ve Brahmanlara dller verir”.

3.4.5.5. Baçağ

Kavram Türkçe kökenli olup “oruç, emir” gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe metinde *baçağ* olarak geçen sözcük Moğolca’da *maçağ* olarak görülmektedir (EUES, 2021, s. 134).

Buddhist inanışa göre kişinin kendini sınaması ve maneviyatını güçlendirmesi için yaptığı bir ibadettir. *Buddha* rahipleri yeni ay ve dolunayda toplanıp *prātimokṣa* sutrasını²⁸ okurlar. Müritler ise bu günleri oruç tutarak ve sekiz emri takip ederek geçirirler. Oruç günleri ayın on beşinci ile yirmi dokuz veya otuzuncu günüdür (SH, 1937, s. 187).

bir kün bir tün küzedgülüg baçağ... (TekinMaitr 27₁₄). “bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) (baçağ = Skr. upasavatha)...”.

3.4.6. İyi Gönüller / İyi Yürekler / İyi Kalpler

Çalışmanın bu bölümünde canlıların aydınlamaya ulaşmaları ve dünyadaki acılarından kurtulmaları için sahip olmaları gereken “gönül”lere yer verilmiştir. Burada ele alınan “gönül” kavramı canlıların iyi niyetlerini ve yaptıkları iyi eylemleri ifade etmektedir.

3.4.6.1. İliksiz Tutuksuz Köñül

“Bağısız gönül”. Canlıların bütün dünyevi zevk ve arzulardan uzak durmasını, kurtulmasını ifade eden bir kavramdır (Tokyürek, 2013, s. 252). Tekin, metnin günümüz Türkçesine aktarımında bu kavramı “cömert” olarak ele almıştır.

iliksiz tutuksuz köñülin... (TekinMaitr 12₂₄). “Cömert gönülle...”.

²⁸ Prātimokṣa sutra: Buddhist tarikatı üyeleri tarafından takip edilen bir dizi kuraldır. Bu kurallar tarikat üyelerinin giyecek, yiyecek, konaklama vb. konulardaki davranışlarıyla ilgilidir. Bu kuralların derecesi ne kadar önemliyse çiğnendiği taktirde cezası da o kadar büyük olmaktadır (Keown, 2003, s. 2020).

3.4.6.2. Yumuşak Köñül

“Yumuşak kalp”. Canlılara herhangi bir kötülük düşünmeyen, her zaman onların iyilikleri için mücadele eden, merhametli gönlü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Tokyürek, 2013, s. 255).

yime tözün yumşak köñüllüg (tevs)iz kürsüz kılınçlıg burhanıg (nomin)... (TekinMaitr 70₄₀₋₄₂). “Yine asil, yumuşak kalpli, hilesiz, amelli (olup) burhanı (dinini)...”.

3.4.6.3. Açsız Suksuz Köni Köñül

“Tok gözlü gönül”. Buddhizm’de açgözlülük kötü davranışlardan biri olarak kabul edilmektedir. İyi bir kişi her şeye karşı tok gözlü olmalı, aşırı istek göstermemelidir (Tokyürek, 2013, s. 255).

kim açsız suksuz köni köñülin bursoñ kuvrağıg tapın(t)ı uduntılar (TekinMaitr 72₄₀₋₄₂). “Tok gözlülük ve iyi bir gönülle cemaate tapındılar”.

3.4.6.4. Süzük Köñül

“Temiz gönül, gerçek gönül”. Bütün varlıkların doğasında olması gereken gönlü temsil eder (Tokyürek, 2013, s. 249).

süzük köñülin yaruğ yüzün...(TekinMaitr 13₂₆₋₂₇) “Temiz bir gönülle parlak yüzle...”.

3.4.6.5. Beg Katıg Köñüllüg

“Sağlam gönül”. İmana sahip olan canlı bu imana sahip çıkmalı ve ona sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Bunun için de sağlam bir gönle ihtiyaç vardır (Tokyürek, 2013, s. 253).

beg katıg köñüllüg tınlıg bolur (TekinMaitr 9₃₄₋₃₅). “cesur ve kararlı bir varlık olur”.

3.4.6.6. Esirgençsiz Köñül

“Cömertlik, cimrilik etmemek, eli açıklık” (EUES, 2021, s. 123). Canlılara yardım etmek için hiçbir şeyi esirgemeyen, elindeki tüm imkânları inandığı din için kullanan, sahip olduğu malı mülkü sadaka olarak vermekten çekinmeyen canlılar için kullanılan bir kavramdır.

kim esirgençsiz köñülin ed tavar buşı birmek... (TekinMaitr 10₁₃₋₁₅). “Cömert bir gönülle malı mülkü sadaka olarak vermek...”.

3.4.7. İyilikle İlgili Olan Diğer Kavramlar

Çalışmanın bu kısmında *edgü töz yiltız, alp erdemlig, tört törlüg tirin kuvrag* gibi iyilikle ilgili olan ve yapılan sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlara yer verilmiştir.

3.4.7.1. Teñridem Kövrüg Üni

“İlahi davulların sesi”. Bu kavram, *Buddha*’nın öğretisini tüm canlılara duyurmak anlamına gelmektedir (Tokyürek, 2019, s. 214).

teñridem kövrüg ünleri iştilür (TekinMaitr 52₈₋₉). “İlahi davulların sesleri iştilir”.

3.4.7.2. Alp Erdemlig

Kavramı oluşturan *alp* kelimesi “kahramanca, cesur” anlamlarına gelirken *erdem* “fazilet, sevap” gibi anlamlara gelmektedir (EUES, 2021, s. 33, 11). Clauson’a göre *Erdem*, *er* sözcüğünden türemiş bir kavram olduğu için etimolojik olarak erkeksi bir sıfat olan cesareti temsil etmektedir. Ancak geniş anlamda iyilik ile ilgili olan nitelikler için kullanılır (EDPT, 1972, s. 206).

antağ türlüg alp erdemlig kanamlag yürekli beg kat(ıg) köñüllüg tınlıg bolur (TekinMaitr 9₃₃₋₃₅). “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve kararlı bir yaratık vardır”.

3.4.7.3. Boşgutsuz Tınlığ

= Skr. *aśaikṣa*: Boşgutsuz kelimesi “talimatsız, bir şeyi öğrenmeye ihtiyacı olmayan” anlamlarına gelmektedir. (EUES, 2021, s. 189). Kaynaklarda öğrenmenin ötesindeki bir durum olan *arhan*tlığının bir sıfatı olarak geçmektedir. Bu aşamadaki kişi *adhiśīlaśikṣā* “ahlak”, *adhīsamādhīśikṣā* “konsantrasyon” ve *adhīprajñāśikṣā* “bilgelik” aşamalarını geçerek eğitimini tamamlamıştır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 143).

ölürür atlıg boşgutsuz tınlığ bar (TekinMaitr 21-2) . “öldürür adlı öğrenmeyen (boşgutsuz=Skr. *aśaikṣa*) bir yaratık vardır.”

3.4.7.4. Edgü Töz Yıltız

= Skr. *kuśalamūla* (EUES, 2021, s. 98): “Erdemli kök, iyi kök”. On iyi davranışın kökleri olarak kabul edilen üç kavram vardır. Bunlar: *Alobha* “açgözlülüğten uzak olmak”, *adosa* “nefret duygusundan uzak olmak” ve *amoha* “cahil olmamak”tır (Thera, 1980, s. 170).

munuñ köñülinte kögüzinte korkınç ayıncılığ edgü töz yiltız azu bultuḱmazmu (TekinMaitr 417-19). “bunun kalbinde hürmetin, korkunun iyi cevheri veya bulunmaz mı?”.

3.4.7.5. Tört Törlüg Tirin Kuvrağ

Dört *varga* yani “derece” veya “grup”tan oluşan bir topluluktur. Bu grubun içinde *bhikṣu* “erkek rahip”, *bhikṣuṇī* “kadın rahip”, *upāsaka* “rahip olmayan ama Buddhizm için ibadet eden erkek” ve *upāsikā* “rahibe olmayan ama Buddhizm için ibadet eden kadın” bulunmaktadır (SH, 1937, s. 181).

ol ödün çambudvip uluştaki tört (törlüg) tirin kuvrağ... (TekinMaitr 9115-17). “O zaman Jambudvīpa ülkesindeki dört türlü topluluk...”.

3.4.7.6. Tokuzunç Kay Törüsü

“Dokuzuncu basamak kanunu”. *İnsadi Sudur* adlı eserde *Tuṣita* cennetinin dokuz bölgeye ayrıldığından ve bu yerlerin üst üste gelen basamaklardan oluştuğundan söz edilmektedir. Her basamak bir öncekinden daha yüksek bir değere sahiptir. Bu sebeple “dokuzuncu basamak kanunu” *Tuṣita* cennetinin en yüksek basamağı olarak kabul edilmektedir (Maitr.X, s. 362). Kavramın içinde bulunan *kay* kelimesi Çince olup “aşama, basamak” gibi anlamlara gelmektedir (EUES, 2021, s. 349).

anta ötrü ayagka tegimlig tüzün maitri bodisavat tujit teñri yirinteki tokuzunç kay törisinçe altunluğ kurikarnıñ erdinilig toranında olurup (Maitr.X.1a₂₋₆). “ardından sonra saygı değer Maitri Bodhisattva Tuṣita tanrılar yerindeki dokuzuncu basamağın kanununa göre, altın tapınağın mücevher ağında oturmaktadır”.

3.4.7.7. On Edgü Kılınç

= Skr. *kuśalakarmapatha*. *Akuśalakarmapatha* olarak sıralanan on kötü eylemin tersini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bunlar: Canlılara zarar vermemek, yalan söylememek, iftira atmamak, kaba sözler söylememek, zina yapmamak, hırsızlık yapmamak, öfkeli olmamak, kıskanmamak, alay etmemek, aykırı görüşte olmamaktır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 721).

kentü on edgü kılınç küzetdürtüm (TekinMaitr 45₁₁). “Bizzat kendim on iyi ameli yerine getirttim”.

3.4.7.8. Yiti Kut Bolmak Bölüklüg Erdinilig

Buddha’nın öğretilerini koruyan yedi değerli mücevher için kullanılan bir kavramdır (Tokyürek, 2019, s. 495). Budizm’deki yedi değerli taş için (bkz. 3.2.9.14.).

yiti kut bolmak bölüklüg erdinilig tüzgerinçsiz burhan... (Maitr.XV.12a₁₂₋₁₃). “yedi kutsal parçadan oluşan mücevhere sahip olan eşi benzeri görülmemiş Buddha...”.

3.5. Kötülüğü Temsil Eden Türkçe Kökenli Kavramlar

Bu bölümde Budist inancı çevresinde gelişen kötülüğü temsil eden Türkçe sözcük ve kavramlara yer verilmiştir. İlk kısımda *iki yigirmi bölük ulağ sapağ nom* kavramına yer verilmiş ve bu kavramın içindeki on iki bağlanma yolu açıklanmıştır. İkinci kısımda günah için kullanılan kavramlara, üçüncü kısımda on günaha, dördüncü kısımda kötü mekânlara, beşinci kısımda ise yapılan sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlara yer verilmiştir.

3.5.1. İki Yigirmi Bölük Ulağ Sapağ Nom

= Skr. *pratītyasamutpāda* (EUES, 2021, s. 301). Kavram Buddhizm'deki “on iki *nidāna*”nın karşılığı olarak kullanılmıştır. *Nidāna* cahillik, istek ve arzu sebebiyle ortaya çıkan ızdırapların kaynaklarını tanımlamaktadır (Tokyürek, 2019, s. 309). Kavram aslında canlıları dünyevi hayata bağlayan ve onlara ızdırap veren on iki zinciri ifade eder. ızdırapın kaynaklarının hepsi birbirine bağlı olan bu sebepler zinciri aracılığıyla ilerlemektedir. Aslında bu zincir yeniden doğumu betimler. Yeniden doğum varlığın önceki karmasal eylemlerinden meydana gelen sebepler kümesini oluşturmaktadır (Holt, 2004, s. 713). Kavramın yabancı kökenli karşılığı için (bkz. 3.3.4.6.).

iki yigirmi ulağ sapağ nomuğ... (TekinMaitr 46₂₋₃). “on iki kısımlı illetler zinciri kanununu...”

3.5.1.1. Bilgisiz Bilig

= Skr. *avidyā* (EUES, 2021, s. 174): “Cehalet, bilgisizlik, aydınlanmamış”. *Triviṣa* “üç kötü kaynak”tan biridir. Bazen *māyā* “yanılsama, hayal” kavramı yerine de kullanılır (SH, 1937, s. 379). Zincirin başladığı halkadır. Her şey cehaletle başlar. Cehalet beraberinde öfke, arzu vb. kötü duyguları da getirir. Daha sonra davranış ve diğer halkalar ortaya çıkar.

bilgisiz bilig bolmasar tavranaḥ bolmaz (TekinMaitr 44_{a23}). Cehalet (bilgisiz bilig = Skr. *avidya*) sönse davranmak sönür”.

3.5.1.2. Tavranmak

= Skr. *saṃskāra* (EUES, 2021, s. 685): “Hareket, iş, eylem”. İyi ve kötü olmak üzere iki türlü davranış vardır. Ahlaki davranışlar iyi doğumları oluşturur. Kişi cahilliği sebebiyle kötü eylemlerde bulunursa kötü yeniden doğum ortaya çıkar (SH, 1937, s. 403).

tavranmak bolmasar bilig köñül bolmaz (TekinMaitr 44a₂₂) “Davranmak (tavranmak = Skr. samsakara) olmasaydı şuur (bilig kögöl = Skr. vijñana) olmazdı”.

3.5.1.3. Bilig Köñül

= Skr. *vijñāna* (EUES, 2021, s. 174): “Zihinsel bilinç”. Buddhizm’deki altı bilinçten biridir. Diğer beş bilincin aksine nesnelerle ve duyu organlarıyla sınırlı değildir. Bu bilinç şekli hem doğrudan algılamayı hem de düşünceyi içerir (Zimmermann, 2004, s. 893). Ayrıca Sanskritçe’deki *vijñāna* kelimesiyle bağlantılı olan kavram “bilgelik, farkına varma” gibi anlamlara da gelmektedir (SH, 1937, s. 307). Diğer bilinç türleri ise şu şekildedir:

1) *Cakṣurvijñāna* “görsel bilinç”

2) *Śrotravijñāna* “işitsel bilinç”

4) *Ghrāṇavijñāna* “koku bilinci”

5) *Jihvāvijñāna* “tat bilinci”

6) *Kāyavijñāna* “dokunsal bilinç” (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1793).

utguraḥ bilge biligin adırtlayu uḡar (TekinMaitr 41₄₉₋₅₀). “Tamamen hikmet (bilge bilig = Skr. prajna) ile ayırt ederek anlar”.

3.5.1.4. At Öñ

= Skr. *nāmarūpa* (EUES, 2021, s. 79): “İsim ve şekil, ruh ve madde”. Kavram maddenin en küçük parçasını belirtir (SH, 1937, s. 204). Doğacak canlı en başta şekliden ibarettir ve anne rahminde en başta sadece şekil vardır. Daha sonra diğer

yığınlar gelişir ve beşinci halkayı oluşturur. Bu sebeple *at öñ* kavramının gelecekteki yeniden doğumla ilgili olduğu söylenebilir (Rinpoche, 1993, s. 13-14).

at öñ bolmasar altı kaçığ orunlar bolmazlar (TekinMaitr 44a₁₉₋₂₀). “Ad ve renk (at öng = Skr. nama-rupa) olmasaydı altı duyu organı (altı kaçığ orunlar = Skr. sad-ayatana-indriya) olmazdı”.

3.5.1.5. Altı Kaçığ Orunlar

= Skr. *ṣaḍāyatana* (EUES, 2021, s. 36): “Altı duyu organı”. Görsel yeti, işitsel yeti, koku almak yetisi, tat alma yetisi, fiziksel ve zihinsel duyu yetisinden oluşur. Bilincin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan bir kavramdır (Rinpoche, 1993, s. 14).

altı kaçığ orunlar tıtağında börtmek belgölüg bolur (TekinMaitr 4₂₃₋₅). “Altı duyu organı (altı kaçığ orunlar = Skr. sad-ayatana-indriya) sebebiyle temas (börtmek = Skr. sparṣa) ortaya çıkar”.

3.5.1.6. Börtmek

= Skr. *sparśa* (EUES, 2021, s. 213): “Dokunma, hissetme”. Kavram kirli anlamında da kullanılır. Dokunma arzuyu ortaya çıkardığı için bir zehir olarak tanımlanmaktadır (SH, 1937, s. 481).

tıtağda ötgürü börtmek belgölüg bolur (TekinMaitr 42₁₋₂). “Sebepten dolayı temas (börtmek = Skr. sparṣa) ortaya çıkar”.

3.5.1.7. Teginmek

= Skr. *vedanā* (EUES, 2021, s. 689): “Duygu, hissetme”. Duyu organları ve bilincin bir araya gelmesiyle yedinci halka olan duygu meydana gelir. Güzel duygular iyi bir karmaya yol açarken ahlak dışı duygular kötü bir karmaya yol açar (Rinpoche, 1993, s. 15-16).

ol börtmek tıtağında teginmek bolur (TekinMaitr 41₅₂₋₅₃). “Bu temas (börtmek = Skr. sparṣa) sebebiyle hissetme (teginmek = Skr. vedana) ortaya çıkar”.

3.5.1.8. Azlanmak

= Skr. *ragā*, *trṣṇā*: “şehvet, heves” (EUES, 2021, s. 93). Canlıların tüm acılarına sebep olan *triviṣa* “üç kötü kaynak” tan biridir. Diğerleri: *Dveṣa* “nefret ve kötü niyet” ve *moha* “cehalet”tir. İnanişâ göre tüm kötülüklerin ve günahların kaynağı *ragā* ve *dveṣa*dır. Bu iki kötü kaynak erdemin düşmanıdır. Cahil düşünceler ve canlıların yaptığı tüm hatalar ise *moha*dan kaynaklanır. (Dayal, 1932, s. 121,194-195). Bir kişi kötü karma yolundaysa arzu duyduğu ve istediği şeylere ulaşmak için planlar yapar. Kişi iyi *karma* yolunda ise arzu ve isteklerden kaçınmaya çalışır (Rinpoche, 1993, s. 17).

basutçin belgölüg bolur antağ oñalı bügüş urup utğuratı uğar teginmek tıtağında azlanmak bolur (TekinMaitr 41₄₂₋₄₄). “Yardımcı bir kuvvet zuhur eder. Bunun gibi açık bir şekilde hikmetini (bügüş = Skr. prajna) ortaya koyup (=ur-) tamamen anlar. Hissetme (teginmek=Skr. vedana) sebebiyle arzulama (azlanmak = Skr. trsna) ortaya çıkar”.

Eserde “heves, arzu, şehvet” gibi kelimeleri karşılamak için kullanılan başka kavramlar da mevcuttur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Az Almır

Az, Orta Farsça bir kelime olup “dünyevi sevinç, sevgi” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 91). *Almır* ise Türkçe bir kelime olup “hırs, heves” anlamlarına gelir (EUES, 2021, s. 33).

Teginmek bolmasar az almır bolmaz (TekinMaitr 44a₁₆₋₁₇). “Hissetme (teginmek = Skr. vedana) olmasaydı hırs ve arzu (az almır = Skr. trsna) olmazdı”.

Amranmaklağ Ot

Amranmak “şehvet”, *ot* “ateş” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 44, 511). Kavramdaki ateş kelimesi sembolik bir anlamda kullanılmıştır. Şehvet, Budizm’de büyük günahlardan biri olarak kabul edildiği için insanları ateş gibi yakan ve cehenneme sürükleyen bir eylem olarak görülmüştür.

köñüllerinte amranmaklağ ot tamturdumuz (TekinMaitr 107₄₋₅). “Gönüllerinde şehvet duygusunu tutuşturduk”.

Az Bilig

Kavram “hırslı zihniyet” anlamında kullanılmaktadır (EUES, 2021, s. 91).

Teginmek öçser az bilig öçer (TekinMaitr 44_{a30-31}). “Hissetme sönse hırslılık (az bilig = Skr. trsna) söner”.

Az Kılınç

Kavram “hırs işi” anlamında kullanılmaktadır (EUES, 2021, s. 91).

teginmek tıtağın ta az kılınç bolur (TekinMaitr 44_{a1}) “Hissetme (teginmek =Skr. vedana) sebebiyle hırs ve arzu (az kılınç = Skr. trsna) olur”.

3.5.1.9. Tutyak

= Skr. *upādāna* (EUES, 2021, s. 766): “Bağlanma, sahip olmak, sevmek, aşk, arzu duymak”. (SH, 1937, s. 251). Kişinin deneyimlediği dış dünyayla ilgili olan bir kavramdır. Bir kişiye âşık olmak, bir kişiye arzu duymak, belli bir maddeye bağlanmak bu kavramla ilgilidir. Kişi kendisinde hoş duygular uyandıran şeylere de sıkı sıkıya bağlı olabilir (Rinpoche, 1993, s. 16-17). Kişi bu arzu duyduğu dünyevi varlıklara bağlı kalırsa aydınlanma yolundan uzaklaşmış olur.

uğar tutyakta ötgürü kılınç bolur (TekinMaitr 41₂₂₋₂₃). “Varlığa bağlanma (tutyak = Skr. upadana) dolayı var olma (kılınç = Skr. upadana) vukua gelir”.

3.5.1.10. Bolmak

= Skr. *bhava* (EUES, 2021, s. 187): “Var olma, varlık, mevcut olmak” (SH, 1937, s. 213). Yeniden doğuma neden olan durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Yeniden doğumdan önceki aşamayı ifade etmektedir. Kişinin *karmada* gerçekleştirdiği

eylemlere bağılı olarak var olduğı ve sonrasında yeniden doğum gerçekleştirdiğı âlemler farklılık göstermektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 215).

ajunlarığ baru evirdeçi et'özdeki köñülteki tilteki kılınçlar ol bolmak titir (TekinMaitr 419-11). “Varlık şekillerine (ajun = Skr. gati) (bire birer) varıp dolaşan vücuttaki, gönüldeki ve dildeki ameller var olmaktır”

3.5.1.11. Dört Türlü İzdırap

Dört çeşit ızdırap on iki *nidāna*nın içinde bulunan bir kavramdır. Bu ızdıraplar *toğmak*, *karımak*, *iglemek* ve *ölüm* ızdırabıdır. Bu kavramı karşılayan Eski Türkçe bir kavram bulunmamaktadır. (Tokyürek, 2019, s.27). Acıların tüm sebebi “doğmak” ile başlar. Bir insan doğduğunda büyür, yaşlanmaya başlar ve ölür. Bu sonuçlardan hiçbir canlı kaçamaz. Bu son halka *saṃsāra*nın tüm acılarını barındırmaktadır (Rinpoche, 1993, s. 18).

tuğmak karımak iglemek ölmek bu tört türlüg nidan... (Maitr.X.5a7-8). “doğmak, yaşlanmak, hastalanmak, ölmek bu dört türlü nidāna...”.

Toğmak

= Skr. *janmaduḥkha* (EUES, 2021, s. 753): “Ortaya çıkmak, yeniden doğmak, başlamak” (SH, 1937, s. 195). Kişinin gerçekleştirmiş olduğı karma, yeniden doğuma sebep olmaktadır. Aslında yeniden doğum “fiziksel şekil, isim ve biçim” olarak isimlendirilen halkada, anne karnında başlar. Sonrasında kişi doğar, gelişir, büyür ve bazı deneyimler kazanır. Kazandığı bu deneyimler acı dolu olabilir. Bu sebeple doğum aslında beraberinde acıyı da getirmektedir (Rinpoche, 1993, s.18).

toğmak öçser amrıl sar karımak ölmek öçser amrılur (TekinMaitr 44a37-38). “Doğmak sönse, sükûnet bulsa ihtiyarlamak ve ölmek söner, sükûnet bulur”.

Karımak

= Skr. *jarāduḥkha* (SHS, s. 218). İnsanın doğmuş olması onun yaşlanmasına sebep olan temel şeydir. Eğer bir canlı dünyaya geldiyse yaşlanmak onun için

kaçınılmaz bir sonuçtur. Hayattaki tüm acılar, ızdıraplar, hoş olmayan şeyler insanı yaşlanmaya sürüklemektedir (Rinpoche, 1993, s. 18).

ilki tıtağ söğüüt önmiş erür ançulayu yime karımağ iglemekniñ tıtağı üçüni toğmağ titir (TekinMaitr 41₁₋₃). “Birinci sebep: Ağaç doğmuştur. Yine bunun gibi ihtiyarlamak (karımak = Skr. jara) ve hastalanmanın (iglemek = Skr. vyadhi) sebebi doğmaktır (togmak = Skr. jati)”.

İglemek

= Skr. *vyādhiduhkha* (EUES, 2021, s. 297): “Hastalık, acı çekmek”. Dört ızdıraptan biridir ve canlıların gücünün zayıflaması ve zor durumda olmalarını ifade eden bir kavramdır. Dört ızdıraptan biridir (SH, 1937, s. 331).

ilki tıtağ söğüüt önmiş erür ançulayu yime karımağ iglemekniñ tıtağı üçüni toğmağ titir (TekinMaitr 41₁₋₃). “Birinci sebep: Ağaç doğmuştur. Yine bunun gibi ihtiyarlamak (karımak = Skr. jara) ve hastalanmanın (iglemek = Skr. vyadhi) sebebi doğmaktır (togmak = Skr. jati)”.

Ölmek

= Skr. *maraṇaduḥkha*: “Ölüm acısı, ölüm ızdırabı” (EUES, 2021, s. 531). Yaşlanma ızdırabı gibi ölüm ızdırabı da insanın doğumuyla beraber ortaya çıkan bir ızdıraptır. İnsan bir kere doğduğunda yaşlanıp ölmek zorundadır ve bu ızdıraptan kaçması mümkün değildir. Yaşlanma ve ölüm arasındaki bağlantı *samsāra*nın bütün acılarını içermektedir (Rinpoche, 1993, s. 18).

tuğmağ tıtağıntan karımağ ölmek bolur (Maitr.XVII.9a₁₈₋₁₉). “doğmak, sebebinden yaşlanmak (ve) ölmek ortaya çıkar”.

3.5.2. Günah İçin Kullanılan Kavramlar

Çalışmanın bu bölümünde eserde geçen “günah” için kullanılan *yavaz kılinç*, *yazuk* ve *ayıg yavlağ körksüz kılinç* kavramlarına yer verilmiştir.

3.5.2.1. Yavaz Kılınç

Eski Türkçede *yavaz* kelimesi “fena, çirkin, kötü, iğrenç” gibi anlamlara gelirken *kılınç* kelimesi “eylem, davranış” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 877, 367). Bu sebeple kavram “kötü işler, kötü eylemler” anlamına gelmekte olup eserde günah kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Kavramın yabancı kökenli karşılığı metinde *tsuy* olarak verilmiştir (bkz. 3.3.4.1.)

bu yığılmış kuvrağ (biziñ) yavaz kılınçlarımızı uqzun (TekinMaitr 71₃₂₋₃₄).
“Bu toplanmış cemaat (bizim) kötü amellerimizi bilsin”.

3.5.2.2. Yazuk

Kavram erken dönem metinlerinde “günah” anlamında kullanılırken daha sonraları “kusur, başarısızlık” gibi anlamlara gelmiştir (EDPT, 1972, s. 864). Yabancı kökenli karşılığı için (bkz. 3.3.4.1.)

amtı tilleriñizlerni öntürüñler ol yazukuñuzlarnañ kının (TekinMaitr 66₁₁₋₁₂).
“Şimdi dillerinizi dışarı çıkarın! Bu günahlarınız cezasını ceremesini çekin!”.

3.5.2.3. Ayıg Yavlağ Körksüz Kılınç

“Kötü fena çirkin iş”. Eserde “günah” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış bir kavramdır. Kavramı oluşturan kelimelerin anlamları şöyledir: *Ayıg* “fena, kötü, hile” (EUTS, 1993, s. 28), *yavlağ* “fena, kötü, düşmanca” (EUTS, 1993, s. 291), *körksüz* “çirkin” (EUTS, 1993, s. 117), *kılınç* “eylem, iş, amel” (EUES, 2021, s. 367). Yabancı kökenli karşılığı için (bkz. 3.3.4.1.)

biz öñre kız kısğa ödte şakimun burhan şazanıta ayıg yavlağ körksüz kılınçlar kıltımız (TekinMaitr 74₃₃₋₃₅) “Biz vaktiyle kısa bir zamanda Şākyamuni Burhan'ın dininde kötü, fena ve çirkin ameller işledik”.

3.5.3. On Günah

= Skr. *akuśala*. Bu bölümde on iyi eylemin (bkz. 3.3.4.2.) tersi olan *akuśala* yani “on kötü eylem” olarak bilinen kavrama yer verilmiştir. *Akuśala* “erdemsiz ve

sağlıksız fiziksel ve zihinsel faaliyetler” anlamına gelmektedir (Buswell ve Lopez, 2014, s. 80).

3.5.3.1. Öldürmek

Budizm’in temel yasaklarından biri canlılara zarar vermektir. Canlılara zarar verenler, onlara eziyet edenler ve öldürenler en büyük cehennemlerde yeniden doğarlar ve türlü acılar çekerler.

antağ tınlığ kiçigkiye çimeli ölürip utğuradı tamuda toğar (TekinMaitr 59₂₄₋₂₅). “Bunun gibi bir yaratık küçücük bir karınca öldürünce muhakkak cehennemde doğar”.

3.5.3.2. Añanmak / Oğurlamak

Oğurlamak “çalmak” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 504). *Añanmak* ise eserde “gaspetmek” anlamında kullanılmıştır.

ķuvrağlıg evlerig yalıñuz añantımız erksintimiz adnağuka birdimiz (TekinMaitr 69₃₋₅). “Cemaate ait olan evleri tek başına *gaspedip kendimize mal ettik, başkasına verdik”.

señrem sanlıg seņik edin tavarın basınıp ķuntumuz tartdımız yaşuru baturu oğurladımız (TekinMaitr 70₅₉₋₆₁). “manastıra ait malı mülkü basıp yağma ettik, çektik ve gizleyip çaldık”.

3.5.3.3. Övke

“Öfke”. Canlılara kötülüğe götüren beş *nızvanıdan* (bkz. 3.4.4.5.) ve on büyük günahtan biridir. Öfke insanları günah işlemeye sevk eder. Bu sebeple Budizm’de öfkeyi dindirmek için çeşitli meditasyon uygulamaları yapılmaktadır.

taķı yime az ķılınçlıg övke k(üvenç)... (TekinMaitr 4₂₅₋₂₆). “Ve yine hırslı (az kılınç = Skr. trsna), öfke ve gurur...”.

3.5.3.4. Ezük Sav Sözllemek

Buddhizm’de dille gerçekleştirilen on günahdan biridir. *Ezük* “yalan, yanlışlık, yanıltıcı bilgi” gibi anlamlara gelmektedir (EDPT, 1972, s. 285).

az kılınçımız küçlög bolup ezük savlar sözledimiz (TekinMaitr 61₁₈₋₁₉). “Hırsımız (az kılınç) güçlenip yalan söyledik”.

3.5.3.5. Küni Kıvrıkanmak Köñül

“Kıskanç ve açgözlü düşünce”. (EDPT, 1972, s. 587). *Küni* “kıskançlık”, *kıvrıkağ* “açgözlü” anlamlarına gelmektedir (EUTS, 1993, s. 122; EDPT, 1972, s. 587). Kıskanç gönle sahip olan insanlar diğer canlılara yardım etmez, onların mutlu olmasını istemez ve kötülüklerini düşünür. Budizm’de kıskanmak on büyük günahdan biri olarak kabul edilmektedir.

küni kıvrıkanmak köñlin adın adın toyınlar şamnançlarnıñ... (TekinMaitr 66₄₋₆). “Kıskançlık duyguları ile başka başka rahip ve rahibelerin...”.

3.5.3.6. Yala Yañku Urmağ/ Çaşut

Clauson’a göre *yala* kelimesi Türkçe bir kelimedir ve “suçlama, yanlış itham” gibi anlamara gelmektedir (EDPT, 1972, s. 918). *Çaşut* kelimesi ise yine Türkçe olup “iftira, leke” gibi anlamlara gelmektedir (EUTS, 1993, s. 60).

azu arhant d[entar]lar üze yala yañku ursar... (BudApo.XXV.8b₁₂₋₁₃). “veya arhant ve rahiplere iftira atanlar...”.

çaşut... (BudApo.XXVI.3b₁₅).

3.5.3.7. Sarsıg Sav Sözllemek

Sarsıg kelimesi “sert, kaba” gibi anlamlara gelirken *sav*, “söz” demektir (EDPT, 1972, s. 854; EUTS, 1993, s. 199).

sarsıg sav sözllemek... (BudApo.XXVI.3b₁₅₋₁₆). “kaba sözler söylemek...”.

3.5.3.8. Adın Amrağın Amranmak

Amranmak “istemek, sevmek” anlamlarına gelirken *adın* kelimesi ise “başka, yabancı” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 44; EUTS, 1993, s. 4). Budizm’de başkasının eşine karşı bir ilgi duymak, başkasının eşiyle beraber olmak büyük günahlardan biri olarak sayılmıştır.

adın amranmağın amranmak... (BudApo.XXVI.3b₁₄₋₁₅). “başkalarının sevgilisiyle beraber olmak...”.

3.5.3.9. Askañçu Tağon Sav Sözlemek

Askañçu “alay”, *tağon* ise “alaylı konuşma” anlamına gelmektedir (EUES, 2021, s. 73, 660). İnsanlarla alaycı bir şekilde konuşmak, dedikodu yapmak ve ikiyüzlü davranışlar sergilemek Budizm’deki büyük günahlardandır.

askañçu tağon sav sözlemek...(BudApo.XXVI.3b₁₆₋₁₇). “alaycı ve dedikoducu sözler söylemek...”.

3.5.3.10. Ters Tetrü Körüm Turğurmak

Kavram “doğru inançtan uzaklaşmış, yanlış görüş” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 704). *Tetrü* “belirgin”, *körüm* “görüş”, *turğurmak* “oluşturmak, neden olmak” anlamlarına gelmektedir (EUES, 2021, s. 710, 411, 758). Kavram özünde Budist öğretilerden uzaklaşmayı, ona karşı gelmeyi ve bu sebeple yanlış görüşlere sürüklenip doğru olandan uzak kalmayı ifade etmektedir.

ters tetrü körüm turğurmak... (BudApo.XXVI.3b₁₆₋₁₇). “yanlış görüşlerin oluşmasına sebep olmak...”.

3.5.4. Kötü Mekânlar

Çalışmanın bu kısmında Budist cehennem sistemindeki *üç tamu yol* ve *kiçig tamu* olarak isimlendirilen küçük cehennem kavramları açıklanmıştır.

3.5.4.1. Üç Tamu

Buddhist cehennem sistemindeki üç cehennemi temsil eden bir kavramdır. Bunlar sıcak cehennemler; soğuk cehennemler ve *lokāntarika*²⁹ cehennemleridir (Maitr.XI, s. 353).

üç tamuluğlar emgeklerinte inçke te[g]diler (Maitr.XI.10a₂₄₋₂₅). “Üç cehennem sakinleri bile acılarında huzur bulmuştur”.

3.5.4.2. Kiçig Tamu

Büyük cehennemlere bağlı olan yan cehennemlerdir. Bir canlı büyük bir cehennemden kurtulmak için küçük cehennemlerden geçmek zorundadır. Eserde de canlıların işledikleri günahlar sebebiyle önce büyük cehennemlerde doğdukları daha sonrasında büyük cehennemlerdeki cezalarını tamamlayıp küçük cehennemlerde cezalarını çektikleri geçmektedir (BudApo, 1998, s. 13). Kavramın yabancı kökenli karşılığı için (bkz. 3.3.2.3.).

anıñ törtidin yıñak kiçig tamularda tuğmış emgeklig tınlağlar... (BudApo.XX.1a₃₋₅). “dört bir tarafta küçük cehennemlerde doğmuş acı çeken canlılar...”.

3.5.4. Kötülükle İlgili Diğer Kavramlar

Bu kısımda kötülüğü temsil eden Türkçe kökenli kavramlardaki sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlara yer verilmiştir. *ajunluğ taluy ögüz*, *biş çöbik bulganyuk yaş*, *yarlıkançsız köñül* ve *ölütçi* kavramları açıklanmıştır.

3.5.4.1. Ajunluğ Taluy Ögüz

Buddhizm’de su dipsiz olması, dalgaların ve girdapların kaynağı olarak görülmesi sebebiyle yok edici bir güç olarak düşünülmüştür. Bu sebeple *samsārayı* temsil eden imajlardan biri hâline gelmiştir (Kemal Yunusoğlu, 2020, s. 103).

²⁹ Lokāntarika: Zifiri karanlık olan, dünyalar arasında kalan bölgedir (Wisdomlib, 2021).

Maitrisimit'te *samsāra* için kullanılan bu imaja yer verilmiş ve “dünyevi deniz” anlamında kullanılmıştır.

Ajun Soğdca bir kelime olup “varlık şekli, yaşam, dünya” gibi anlamlara gelmektedir (EUES, 2021, s. 94). *Taloy* Moğolca olup “deniz, okyanus”, *ügüz* Türkçe olup “deniz, su, nehir” gibi anlamlara gelir (EUES, 2021, s. 666, 820).

ajunluğ taluy ögüztin... (TekinMaitr 163) “Dünyevi denizden...”.

3.5.4.2. Biş Çöbik Bulganyuk Yaş

= Skr. *pañcakaṣāya*: “Beş bozulma, dharmanın bozulmuş zamanı”. İnsan hayatının yüz yıldan az olduğu dönemi işaret eden bir kavramdır. Bu beş bozulma şu şekildedir:

1) *Āyuhkaṣāya*: Ömrün bozulmasıdır. Yaşam süresinin kısa olmasını ifade eder.

2) *Dṛṣṭikaṣāya*: Görüşlerin bozulması anlamına gelmektedir. Yanlış görüşlerin yaygınlaşmasıdır.

3) *Kleśakaṣāya*: Sıkıntıların bozulmasıdır. İnsanların çektikleri acıların daha kötü hâle gelmesini ifade etmektedir.

4) *Sattvakaṣāya*: Duyarlı varlıkların bozulmasıdır. Canlıların fiziksel ve zihinsel olarak düşük seviyelere gelmesini göstermektedir.

5) *Kalpakaṣāya*: Dünyanın ve çağın bozulmasıdır (Buswell ve Lopez, 2014, s. 1032).

Kavramı oluşturan kelimelerden *çöbik* “bulandırma, bulanık” ve *bulganyuk* “bulanık” anlamına gelmektedir. (EUES, 2021, s. 239, 198).

biş çöbik bulganyuk iritmiş kısga özte yašta... (TekinMaitr 9²³⁻²⁴). “beş kötü (biş çöbik bulganyuk = Skr. pancakasaya), iğrenç kısa hayatta...”.

3.5.4.3. Yarlığançsız Köñül

“Katı, merhametsiz, sert gönül” (Tokyürek, 2013, s. 265). Budizm’de önemli bir kavram olan “merhametli gönül”ün tam tersidir. Merhametsiz gönle sahip kişiler

canlıların kötülüğünü düşünür ve onlara zarar vermek ister. Bu tür insanlar tövbe etmeden, günahlarını kabul edip af dilemeden *Buda* ya da *Bodisatva* olamaz.

yarlıkançsız köñülin erüş öküş koyun kuzıg isig özlerinte adırdılar (TekinMaitr 74⁵⁶⁻⁵⁸). “Merhametsiz bir kalple birçok koyun ve kuzunun canına kıydılar”.

3.5.4.4. Ölütcü

Kelime “cellat, katil” anlamında kullanılmaktadır (EUES, 2021, s. 533). Budizm’deki on büyük gûnahtan biri olan “öldürmek” gûnahını işleyen kişilerdir. Kelimenin yabancı karşılığı olarak *çantal* kullanılmıştır (bkz. 3.3.4.7.).

ölütçi çantal erdi (TekinMaitr 58⁴⁸). “öldürücü cellattı”.

SONUÇ

Bu çalışmada *Maitrisimit*'te yer alan iyiliği ve kötülüğü temsil eden kavramlar incelenmiştir. İncelenen kavramların etimolojileri tespit edilmiş, Budizm inancı çerçevesinde açıklanmıştır. Yapılan çalışma Giriş, Budizm ve Uygurlardaki Budizm Üzerine, *Maitrisimit* ile İlgili Genel Bilgiler, *Maitrisimit*'te İyiliği ve Kötülüğü Temsil Eden Kavramlar, Sonuç, Kaynakça ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Budist Uygur Edebiyatı açısından önemli bir eser olan *Maitrisimit*, konusu itibarıyla Budizm inancı ve kültürüyle ilgili pek çok kelime ve kavram içermektedir. İncelememize konu olan kavramların büyük çoğunluğu yabancı kökenli olmalarına rağmen eserde bulunan Türkçe kökenli kavramlar Eski Türkçenin kelime hazinesine katkı sağlayacak niteliktedir.

Tespit edilen kavramların 255 tanesi iyilik temsili, 69 tanesi kötülük temsildir. İyiliği temsil eden yabancı kökenli kavramlar toplamda 159 tanedir. Bu kavramların 2'si *Budalar* ve *Bodisatvalar*la ilgili kavramlar; 11'i önemli varlık ve mekânlar için kullanılan kavramlar; 11'i rahip ve rahibeler için kullanılan kavramlar; 21'i tanrılar, yarı tanrılar ve diğer kutsal varlıklar; 34'ü *Budalar*, *Bodisatvalar*, *arhan*lar ve brahmanlar; 7'si *Buda*'nın müritleri; 16'sı hükümdarlar, önemli şahsiyetler ve yazarlar; 17'si kutsal mekânlar; 16'sı kutsal bitkiler ve nesneler; 8'i Budizm öğretisi ile ilgili kavramlar; 11'i ibadetle ilgili kavramlar; 5'i herhangi bir sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlardan oluşmaktadır.

İyiliği temsil eden Türkçe kökenli kavramlar toplamda 96 tanedir. Bu kavramların 6'sı tanrılar ve tanrılarla ilgili kavramlar; 44'ü *Budalar* ve *Bodisatvalar*ın sahip oldukları özellikler; 5'i *Buda*'nın ünvanları; 22'si Budizm öğretisi ile ilgili kavramlar; 5'i ibadetle ilgili kavramlar; 6'sı iyi gönüller/ iyi yürekler/ iyi kalpler; 8'i herhangi bir sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlardan oluşmaktadır.

Kötülüğü temsil eden yabancı kökenli kavramlar toplamda 31 tanedir. Bu kavramların 11'i kötü kişiler ve varlıklar; 3'ü cehennem için kullanılan kavramlar; 9'u cehennemler ve kötü mekânlar; 8'i günahlar ve kötülükle ilgili diğer kavramlardan oluşmaktadır.

Kötülüğü temsil eden Türkçe kökenli kavramlar toplamda 38 tanedir. 3'ü günah için kullanılan kavramlar; 10'u on günah; 2'si kötü mekânlar; 4'ü herhangi bir sınıflandırmaya dâhil edilemeyen diğer kavramlar; *iki yigirmi ulag sapag nom* kavramı, bu kavramın içinde bulunan ibareler ve bu ibarelerin eserde geçen farklı şekillerinden oluşmaktadır.

Tespit edilen kavramların yaklaşık %41'nin Türkçe, %59'unun ise yabancı kökenli olduğu görülmüştür. Yabancı kökenli kavramlara bakıldığında 66 tanesi Sanskritçe, 47 tanesi Toharca A, 28 tanesi Soğdca, 27 tanesi Toharca A/B, 14 tanesi Toharca B, 6 tanesi Çince, 1 tanesi Manihaist Soğdca ve 1 tanesini Moğolcadır.

Alıntı kavramların çoğu özel isimlerden oluşmaktadır. Bazı Budist kavram ve ibarelerin ise Türkçe karşılıklarıyla birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple alıntı kategorisinde bulunan bir kavramın Türkçe kategorisinde de bir karşılığı bulunmaktadır. Örneğin; *Nirvāṇa* bir alıntı sözcüktür ama Türkçe karşılığı da metinde *uluğ edgü* olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna benzer örneklerden bir diğeri ise *lakṣaṇa* da görülmektedir. *Lakṣaṇa* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak *irü belgü* kullanılmıştır. Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Tez içinde bu tür örneklerin her iki dildeki karşılıkları birlikte verilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Budizm'deki ve diğer dinlerdeki kötülük ve iyilik anlayışının benzer olduğu tespit edilmiştir. Budizm'deki “on büyük günah” ve Hristiyanlıktaki “yedi büyük günah” benzerlik göstermektedir. Ayrıca Budizm'deki “on büyük günah” içinde bulunan eylemler İslamiyet'te de günah olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın ortaya koyduğu veriler Budist kültürünün Türk kültürüyle birleştirilerek benimsendiğini, Eski Türkçenin kelime hazinesinin zenginleştirildiğini, tek bir eserde onlarca Budist kavramının bir arada gösterilebileceğini ortaya koymaktadır.

Yapılan çalışmanın Türk Budist kültürünün, Budizm'in Türk kültürü üzerinde etkisinin araştırılmasında, Eski Türkçenin kelime hazinesi üzerinde yapılacak olan çalışmalara, özellikle Budizm'in iyilik ve kötülük felsefesinin diğer kültürler ve diğer dinlerle karşılaştırmalı olarak ele alınacak çalışmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2014). Eski uygurca metinlerin tarihlendirilişi ile ilgili tespitler. *Türkoloji Dergisi*, 21(1), 1-14. https://doi.org/10.1501/Trkol_00000000275
- Ahmet, Z. (2009). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" öyküsü (metin-çeviri-açıklamalar-sözlük)* [Doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Arat, R. R. (1942). Uygurlarda ıstıhlara dair. *Türkiyat Mecmuası*, 7, 56-81.
- Bakırcı, F. (2018). Uygurca sivil hayat belgeseli: Maitrisimit. *Journal of Old Turkic Studies*, 2(1). 7-23. <https://doi.org/10.35236/jots.346108>
- Barutçu, F. S. (1987). Eski Türkçede Budhha'nın 32 laksanası. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35, 11-33.
- Beer, R. (1999). *The encyclopedia of Tibetan symbols and motifs*. Shambhala Publications.
- Buswell, R. E. ve Lopez, D. S. (2014). *The princeton dictionary of Buddhism*. Princeton University Press.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Conze, E. (2005). *Kısa Budizm tarihi* (Çev. Ö. C. Güngören). Yol Yayıncılık.
- Coomaraswamy, A. K. (2000). *Hinduizm ve Buddhism* (Çev. İ. Taşpınar). Kaknüs Yayınları.
- Çağatay, S. (1968). Türkçe dini tabirler. *Necati lugal armağanı içinde* (s. 191-198). TTK Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Dayal, H. (1932). *The Bodhisattva doctrine in Buddhist Sanskrit literature*. Kegan Paul, Trench, Trubner & company LTD.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary volume 2*. Motilal Banarsidass Publishers.
- Eliade, M. (1987). *The encyclopedia of religion volume 10*. Macmillan Publishing Company.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi Gotama Budha'dan Hristiyanlığın doğuşuna* (Çev. A. Berktaş). Kalcı Yayınevi.
- Elverskog, J. (2020). *Budist Uygur Edebiyatı* (Çev. M. Ağca ve D. Uzunkaya). TDK Yayınları.
- Ercan, H. (2024). İslamiyet'ten önce Türklerde kurban kavramı üzerine bir araştırma. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 4(2), 132-145.
- Geng, S., Klimkeit H.J. ve Laut, J.P. (1993). Das erlangen der unvergleichlichen Buddhawürde das 15. kapitel der Hami handschrift der Maitrisimit. *Aof*, 20, 182-234.
- Geng, S., Klimkeit H.J. ve Laut, J.P. (1988). Das erscheinen des Bodhisattva das 11. kapitel der Hami handschrift der Maitrisimit. *AoF*, 15, 315-366.
- Geng, S. ve Klimkeit H.J. (1985). Das 16. kapitel der Hami handschrift der Maitrisimit. *Journal of Turkish Studies* 9, 71-132.
- Geng, S., Klimkeit H.J. ve Laut, J.P. (1987). Der herabstieg des Bodhisattva Maitreya vom Tusita götterland zur erde das 10. kapitel der Hami handschrift der Maitrisimit. *Aof*, 14, 350-376.
- Geng, S., Klimkeit H.J. ve Laut, J.P. (1991). Die weltflucht des Bodhisattva das 13. kapitel der Hami handschrift der Maitrisimit. *Aof*, 18, 264-296.
- Geng, S., Klimkeit H.J. ve Laut, J.P. (1998). *Eine Buddhistische apokalypse, die höllenskapitel (20-25), und die schlußkapitel (26-27) der Hami handschrift der alttürkischen Maitrisimit*. Westdeutscher Verlag.
- Geng, S., Klimkeit H.J. ve Laut, J.P. (1993). Nachtrag zum erlangen der unvergleichlichen Buddhawürde. *Aof*, 20, 369-390.

- Gimello, R.M. (2004). Bodhi (awakening). R. E. Buswell (Ed.), *Encyclopedia of Buddhism volume I içinde* (s. 50-53). Macmillan Reference Thomson Gale.
- Güç, A. ve Sert, E. (2020). Budizm’de dört temel gerçek, sekiz kısımlı yol ve nirvana. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 3-28. <https://doi.org/10.20486/imad.732201>
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve inanç sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Güngör, H. (1988). Maniheizm. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(5), 145-166.
- Güngör, M. (2014). Hristiyanlıkta yedi ölümcül günah. *Dini Araştırmalar*, 17(45), 36-59. <https://doi.org/10.15745/da.76332>
- Hamilton, R. J. (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens masalının Uygurcası, Prens Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara hikâyesi* (Çev. E. Korkurt ve İ. Birkan). TDK Yayınları.
- Heim, M. (2004). Evil. R. E. Buswell (Ed.), *Encyclopedia of Buddhism volume I içinde* (s. 269-271). Macmillan Reference Thomson Gale.
- Holt, J.C. (2004). Rebirth. R. E. Buswell (Ed.), *Encyclopedia of Buddhism volume I içinde* (s. 712-714). Macmillan Reference Thomson Gale.
- İsi, H. (2021). Bireysel bir kurtuluş olarak eski Uygurlarda sadaka kavramı. *Milli Folklor Dergisi*, 17(131), 141-150.
- İsi, H. (2021). Budist Uygurlarda abhiseka ritüeli. *Journal of Old Turkic Studies*, 5(2), 359-379. <https://doi.org/10.35236/jots.954982>
- Jackson, R. R. (2004). Prajñā (wisdom). R. E. Buswell (Ed.), *Encyclopedia of Buddhism volume I içinde* (s. 664-66). Macmillan Reference Thomson Gale.
- Karataş, H. (2013). Sakyamuni Buda’nın tarihsel kişiliği ve öğretisinin yeni bir din haline geliş süreci. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 129-142.
- Kawamura, L. S. (2004). Bodhisattva(s). R. E. Buswell (Ed.), *Encyclopedia of Buddhism volume I içinde* (s. 58-60). Macmillan Reference Thomson Gale.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk*. TDK Yayınları.

- Kaya, K. (1997). *Hint mitolojisi sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- Kemal Yunusoğlu, M. (2020). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. TDK Yayınları.
- Keown, D. (2003). *A dictionary of Buddhism*. Oxford University Press.
- Kıyak, A. ve Güven, H. (2021). Hint dinlerinde günah algısı. *Erciyes Akademi*, 35(özel sayı), 597-611. <https://doi.org/10.48070/eruosbilder.885175>
- Kıyak, A. (2010). İslamiyetten önce Türklerde güneş ve ay ile ilgili inanışlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (6), 133-143.
- Klimkeit, H. J. (2009). Türk Orta Asyasında Budizm. (Çev. M.T. Berbercan). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 93-108.
- Kızıl, H. (2013). Hint ve İran mitolojilerine göre “Mitra”. *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi*, (10), 26-41.
- Kutlutürk. C. (2014). *Hinduizm’de avatara inancı* [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kutlutürk. C. (2015). Hinduizm’e göre Tanrı Vişnu’nun yeryüzünde bedenlenmesinin avatara/ hulûl temel nedenleri. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1), 141-160.
- Lester, R. (1987). *Buddhism the path to nirvana*. Harper San Francisco.
- Mohapatra, A. R. (2003). Budizm (Çev. H. Işık). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 169-181.
- Monier Williams, M. (1986). *Sanskrit-English dictionary*. Motilal Banarsidass.
- Nakamura, H. (1973). Buddhism. P.P. Wiener (Ed.), *Dictionary of the history of ideas: studies of selected pivotal ideas volume IV içinde* (s. 247-257). Charles Scribner’s Sons.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk: III. kitap (5. bölüm) (Suvamaprabhasasütra)*. Odak Ofset.
- Rahula, W. (1974). *What the Buddha taught*. Grove Press.
- Rinpoche, K.T. (1993). *The twelve links of interdependent origination*. The Namo Buddha.

- Robinson, R. H. ve Johnson, L. W. (1996). *The Buddhist religion a historical introduction*. Wadsworth Publishing Company.
- Ruben, W. (2000). *Eski metinlere göre Budizm* (Haz. L. Bozkurt). Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Sarıkcıoğlu E. (1980). Buda dininde mehdi inancı ve Buda'dan bir rivayet. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 77-90.
- Semet, A. ve İsrail, D. (2014). Das 5. kapitel des Maitrisimit Nom Bitig prophezeiung uber die macht des Konig Śaṅkha (und) uber die wurde von Buddha Maitreya. R. Elisabetta ve W. Jens (Ed.), *Kutadgu Nom Bitig festschrift fur Jens Peter Laut zum 60. geburtstag içinde* (s. 521-553). Harrassowitz Verlag.
- Semet, A. ve İsrail, D. (2019). Die vier edlen wahrheiten und der achtfache pfad in einem neuen blatt der Maitrisimit aus Tömürti. Z. Özertural ve G. Şilfeler (Ed.), *Unter dem Bodhi-baum içinde* (s. 339-358). V&R unipress.
- Sertkaya, O. F. (1986a). Maitrisimit Nom Bitig I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 30-31(1982-1983), 253-271.
- Sertkaya, O. F. (1986b). Maitrisimit Nom Bitig II. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 30-31(1982-1983), 272-274.
- Sertkaya, O. F. (1986c). Maitrisimit Nom Bitig'in Hami=Komul yazması III. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 30-31(1982-1983), 275-280.
- Soothill, W. E. ve Hodous, L. (1937). *A dictionary of Chinese Buddhist terms*. Kegan Paul, Trench, Trubner & company LTD.
- Tekin. Ş. (1961). Kitaplar arasında-Maitrisimit. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 11, 143-144.
- Tekin, Ş. (1958). Maitrisimit, die alttürkische version eines werkes der buddhistischen vaibhāṣika-schule. In faksimile herausgegeben und bearbeitet von Annemarie von Gabain mit einer einleitung von Helmuth Scheel, Wiesbaden 1957. (Maytrisimit, burkancılığın vaibhāṣika-mezhebine âit bir eserin eski Türkçe tercümesi. Tıpkıbasım hâlinde yayımlayan ve inceleyen: A. v. Gabain. Giriş: Helmuth Scheel). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 6, 319-322.

- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca metinler I Kuanşi İm Pusar (ses işiten ilâh) Vapħua ki atlıg nom çeçeki sudur (Saddarmapundarikasūtra)*. TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca metinler II Maytrisimit, burkancıların mehdisi ile buluşma Uygurca ibtidai bir dram*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Thera, N. (1980). *Buddhist dictionary: Manual of Buddhist terms and doctrines*. Buddhist Publication Society.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. TDK Yayınları.
- Tokyürek, H. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri* [Doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygur Türkçesinde “köñül” sözü. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 247-272.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler tarihi*. Ocak Yayınları.
- Wilkens, J. (2016). Buddhism in the West Uyghur Kingdom and beyond. C. Meinert (Ed.), *In transfer of Buddhism across Central Asian networks (7th to 13th centuries) içinde* (s. 189-249). Brill.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch Eski Uygurcanın el sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Wilkens, J. (2018). “Yeni gün” ve Maitrisimit Orta Asya dinler tarihinin sorunları (Çev. S. Tulu). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(1), 52-70.
- Yitik, A. İ. (2003). Hint dinlerinde kötülük ve şeytan. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 22-39.
- Yitik, A. İ. (1996). *Hint kökenli dinlerde karma inancının tenasüh inancıyla ilişkisi*. Ruh ve Madde Yayınları.
- Zeren, M. E. (2015). *Maniheizm ve Budizm’in Uygurlar’ın kültür hayatına etkileri* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Zeren, M. E. (2022). Göktürk ve Uygur dönemi yazıtlarında Budizm’in izleri ve etkileri. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*

Bildiriler I. Cilt (Haz. A. Bedir, B. Soykan ve U.C.D. İmamoğlu), içinde (s. 689-701). TTK Yayınları. <https://doi.org/10.37879/9789751749987.2022.37>

Zieme, P. (2015). Fragments of the old Uighur Maitrisimit nom bitig in St. Petersburg, Helsinki and Berlin. *Written Monuments of the Orient*, 1(1), 14-31.

Zimmermann, M. (2004). War. R. E. Buswell (Ed.), *Encyclopedia of buddhism volume I içinde* (s. 893-897). Macmillan Reference Thomson Gale.

İnternet Kaynakları

Berzin, A. ve Lindén, M. *Buddhizm’de dua etmek ne anlam ifade ediyor?*. 28 Temmuz 2024 tarihinde <https://studybuddhizm.com/tr/temel-noktalar/nedir/Buddhizm-de-dua-etmek-ne-anlam-ifade-ediyor> adresinden edinilmiştir.

Britannica. (2005, 10 Mart). *Arhat*. 5 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/arhat> adresinden edinilmiştir.

Britannica. (2024, 11 Temmuz). *Kuberu*. 20 Eylül 2024 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/Kubera> adresinden edinilmiştir.

Britannica. (2014, 16 Eylül). *Yama*. 20 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/yama-Yoga> adresinden edinilmiştir.

Dalgın, N. (2009). *Secde*. 28 Temmuz 2024 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/secde> adresinden edinilmiştir.

İncil İnfö. *Efesliler 4*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/efesliler+4> adresinden edinilmiştir.

İncil İnfö. *Luka 12*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/luka+12> adresinden edinilmiştir.

İncil İnfö. *Matta 5*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/matta+5> adresinden edinilmiştir.

İncil İnfö. *Matta 15*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/matta+15> adresinden edinilmiştir.

- İncil İnfö. *Süleyman'ın özdeyişleri* 26. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/Suleymanin+Ozdeyisleri+26> adresinden edinilmiştir.
- İncil İnfö. *Süleyman'ın özdeyişleri* 29. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/Suleymanin+Ozdeyisleri+29> adresinden edinilmiştir.
- İncil İnfö. *Yakup 3*, 25 Eylül 2024 tarihinde <https://incil.info/arama/yakup+3> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *Âl-i İmrân suresi 134. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-134/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *Hümeze suresi 1. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/humeze-suresi-104/ayet-1/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *İsrâ suresi 31. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/isra-suresi-17/ayet-31/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *İsrâ suresi 32. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/isra-suresi-17/ayet-32/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *Meryem suresi 59. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/meryem-suresi-19/ayet-59/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *Mümtehine suresi 12. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/meryem-suresi-19/ayet-59/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Kuran Diyanet. *Nisâ suresi 50. ayet*. 25 Eylül 2024 tarihinde, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/nisa-suresi-4/ayet-50/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> adresinden edinilmiştir.

- Kuran Diyanet. *Şûrâ suresi 14. ayet.* 25 Eylül 2024 tarihinde, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/sura-suresi-42/ayet-14/kuran-yolu-meali-5> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2023, 21 Ağustos). *Bhadrakalpa, bhadra-kalpa.* 14 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/bhadrakalpa> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2022, 6 Kasım). *Devarshi, Devarşi, Devarishi.* 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/devarshi> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (20 Aralık 2023). *Ketumati, Ketumatī, Ketu-mati, Keṭumati.* 2 Nisan 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/ketumati> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2021, 26 Mayıs). *Lokantarika, Lokāntarikā, Loka-antarika.* 5 Eylül 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/lokantarika> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2024, 17 Mayıs). *Naraka, nāraka.* 13 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/naraka> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2021, 24 Nisan). *Samtushita, Saṃtuṣita.* 14 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/samtushita> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2024, 24 Mayıs). *Suryakanta, śūryakānta, sūryakānta, surya-kanta, suryakamta.* 15 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/suryakanta> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2024, 24 Nisan). *Yaksha, Yakṣa, Yāksā.* 12 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/yaksha> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2024, 22 Mayıs). *Yama, yāma, yāmā.* 2 Haziran 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/yama> adresinden edinilmiştir.
- Wisdomlib. (2022, 2 Ocak). *Yashovati, Yaśovati, Yaśovatī.* 31 Mart 2024 tarihinde <https://www.wisdomlib.org/definition/yashovati> adresinden edinilmiştir.

EKLER

Ek-1: Dizin

A

- Açarı (<Soğd.), 14, 38, 56
Açataşatru (< TohA/B.), 80
Açita (< TohB.), 42
Açsız Suksuz Köni Köñül, 116
Adaķı Ulınta Miñ Eniñlüg Çakar
Tilgen, 95
Adın Amraķın Amranmaķ, 130
Ajita (< < TohB.), 48
Ajokrakķiŗiti (<Skr.), 56
Ajunluğ Taluy Ögüz, 132, 133
Akaniŗtabavan (< TohA.), 58, 59
Alp Erdemlig, 118
Altı Kaçıg Orunlar, 123
Altun Öñlüg Arağ Süzük Kırtıŗ, 98, 99
Amranmaķ Uluŗ, 92
Amranmaķlağ Ot, 124, 125
Anagam (< TohA.), 33, 34
Añanmaķ, 129
Ananta (< TohA.), 52
Anantrıs (< TohB.), 88
Anapana (< Skr.), 76
Anatapintik (< Skr.), 57
Angulimali (< Skr.), 80, 81
Anirutı (< TohA/B.), 51
Apramani (<< Skr.), 74
Arhant (< Soğd.), 7, 27, 29, 33, 34, 44,
48, 49, 51, 52, 53, 74, 80, 84, 88, 113,
119, 130
Arslanlarınñ Teg Keñ Alķıg Tep
Tegirmi Kasag, 1001
Arŗidati (<< Skr.), 53
Artadarŗ (< TohA/B.), 45, 46
Aryačintri (< TohA.), 14, 56
Asağ Tusu Kılmaķ, 71, 103, 114
Asķançu Tağon Sav Sözlemek, 131
Aŗıvaçit (< Skr.), 49
Aŗok (< TohA.), 65
Aŗvagoŗa (<< Skr.), 47
At Öñ, 123
Atnakaudani (< Skr.), 49
Aviŗ (< Skr.), 59, 84, 115
Ay Teñri, 106
Ayağķa Tegimlig, 32, 47, 68, 107, 108
Ayıg Yavlak Korksüz Kılınç, 127, 128
Az Almır, 124
Az Bilig, 125
Az Kılınç, 89, 125, 128, 129, 130
Azlanmaķ, 124

B

Baçağ, 116

Badari (< TohA.), 50
Badirik (< Skr.), 49
Baḥşı (< Çin.), 35, 36, 38, 47, 50, 54,
55, 107
Bantatu Kebez Teg El, 96
Barnas (< TohA.), 49, 61
Beg Ƙatıġ Köñüllüġ, 117
Beş Uluġ Bilge Bilig, 103
Bilig Köñül, 122
Biligsiz Bilig, 121
Biş Çöbik Bulġanyuġ Yaş, 132, 133
Bodi (< Soġd.), 64
Bodisavat (<< Skr.), 14, 15, 31, 32, 45,
47, 48, 56, 64, 65, 74, 79, 120
Bolmaġ, 125
Boşġutsuz Tınlıġ, 119
Börtmek, 123
Brahmalok (< TohA/B.), 58
Brahmansavar Üni, 102
Brahmavati (< TohA.), 54, 55
Brahmayu (< TohA/B.), 36, 54, 55
Braman (< TohA.), 35, 49, 50, 54, 55,
115
Briḥasvati (<< Skr.), 41
Buddharakṣit (< Skr.), 56
Burḥan (< Çin.), 15, 17, 27, 30, 31, 44,
45, 46, 51, 58, 61, 62, 64, 69, 80, 89,
104, 105, 106, 107, 108, 114, 117,
120, 128
Bursoñ (< Soġd.), 36, 37, 52, 108, 117
Buşı (< Çin.), 72, 73, 118
Buyan (< Soġd.), 72, 105

C

Çahşapat (< Soġd.), 71
Çambu (< TohA/B.), 65
Çambudvip (< TohA/B.), 60, 119
Çantal (< TohA/B.), 81, 90, 134
Çapali (<< Skr.), 61
Çaşut, 130
Çaturmaharaç (< Skr.), 40, 93
Çitrasini (< Skr.), 42

D

Darm (< Soġd.), 13, 14, 70
Dıdım Pasak (< Soġd.), 67
Dentar (< Soġd.), 34, 36, 37, 76, 130
Divdat (< Soġd.), 80
Duşkaçar (< TohA.), 62, 73, 74
Dyan (< TohA/B.), 71, 74, 112

E

Edgü Törü, 69, 108, 114
Edgü Töz Yıltız, 118, 119
Emgek Kertü, 109
Emgek Öçmeki, 5, 109
Emgek Öçmekiñe Barguluġ Tözün
Yol, 109
Emgek Tıltaġı, 109
Eñitmetin Et'özin Ayası Üze İki Tiz
Üze Tilgenin Bürtmek, 97
Erdini (< Skr.), 13, 36, 37, 39, 40, 42,
51, 57, 62, 66, 68, 69, 70, 120
Esirgençsiz Köñül, 118
Ezrua (< Soġd.), 38, 39, 40, 54, 61, 69

Ezük Sav Sözlemek, 130

G

Gantarvı (< TohA.), 30

Gaudam (< TohA.), 76

Gaudami (< Skr.), 55

Gavanpati (<< Skr.), 49

Gotiki (<< Skr.), 47

Gunaprabi (< Skr.), 50, 54, 55

H

Haymavati (< TohA.), 43, 44

Hormuzta (< Soğd.), 38, 39, 40, 54, 56,
66, 67, 69, 92

İ

İçtin Taştın Kirmedük Ünmedük Tizip

Urmiş Teg Tiş, 101

İglemek, 90, 126, 127

İki Yigirmi Ulağ Sapağ Nom, 121

İliksiz Tutuksuz Köñül, 116

İröksüz Kemröksüz Tüp Tüz Yinçü

Tizmiş Teg Tiş, 100

İrü Belgü, 29, 93, 95

K

Çalışız Nirvanlağ Uluş, 113

Kapilavastu (< TohA/B.), 3, 4, 54, 60

Çarımak, 89, 126, 127

Karmaput (< Soğd.), 87, 88

Çarunagrivi (< Skr.), 55

Kasadur (< Skr.), 86

Kaşip (< Soğd.), 44, 46

Kaşpi (< Skr.), 49

Çazlar Çanınıñ Teg Eli Adakı, 96

Keñ Yadvı Yılınça Yumşak Çop
Yüzlüg Tilgenin Örtgüçi Til, 102

Keyikler Begi Arslanlarınñ Teg Keñ

Alkığ Belinte Örüki Et'öz, 99

Çırtışı Arığ Süzük Yılın, 99

Kiçig Tamu, 83, 131, 132

Kirit (< TohA.), 66, 67

Ketumati (< TohA.), 13, 15, 54, 62

Kizleglig Batutluğ Uvut Yiri, 98

Çoduzlar Beginiñ Teg Adınçığ Adrok
Kırpik, 102

Kokaliya (< Skr.), 80

Kökti Çopı Adak, 97

Köküş Öñlüg Köz, 102

Köñülintekilerig Uqmaq, 104

Körü Çanınçsız Yulun Teg Köp Köni
Et'özin, 100

Krakasundi (< < TohA.), 45, 64

Kşanti (< TohA/B.), 11, 73

Kukkutapat (< TohA.), 62

Kumbanti (< TohB.), 79

Çut Teñrisi, 54, 91

Çutrulmaq Yol, 112

Kuzalavaks (< TohA/B.), 72

Kü Kelig Erdem, 103

Kün Teñri, 106, 107

Küni Çıvrıqanmaq Köñül, 130

L

Lakşan (< TohA.), 29, 102, 103

Lenhwa (< Çin.), 66

Lumbani (< TohA.), 55, 63, 65

M

Magat (< TohA/B.), 14, 43, 48, 61

Maḥakaṣip (< TohA.), 52

Maḥamay (< TohA.), 55, 63

Maḥamotgalyin (< Skr.), 52

Mahanmı (< Skr.), 49

Mahaurap (< TohA.), 85

Maḥeṣvri (< TohB.), 39, 40, 69

Maitri (< Soğd.), 14, 15, 17, 32, 47, 48,
49, 51, 68, 79, 106, 107, 108, 120

Manibatri (< TohA.), 43

Manorati (<< Skr.), 50, 54, 55

Matraçiti (<< Skr.), 47

N

Naga (< Skr.), 43, 48

Nanta (< Skr.), 48

Nantapala (<< Skr.), 43, 48

Nara (< TohA.), 82, 83

Natarace (<< Skr.), 42

Nayrağ (< Moğ.), 29, 30

Nızvanı (< Soğd.), 66, 79, 89, 92, 129

Nidan (< Skr.), 89, 90, 126

Nigrot Sögüt Osuglug Teg Tegirmi
Et'öz, 98

Niridani (< TohA.), 35, 50

Nirvan (< Soğd.), 68, 69, 77, 113

Nom (< Soğd.), 11, 14, 17, 18, 19, 20,
27, 37, 39, 47, 51, 70, 77, 114, 117,
121

Nomluğ Et'öz, 105

Nomluğ Sav, 14, 60, 62, 113

Nomluğ Tilgen, 37, 113

O

Oğurlamak, 129

On Edgü Kılınç, 120

On Küç, 93, 94

Oñalı Bügüş Urmak, 110

Oñalı Dyan Saķınçlağ, 112

Oñalı İş Küdüglüg, 111

Oñalı Katablanmak, 111

Oñalı Körüm, 110

Oñalı Ög Köñüllüg, 112

Oñalı Öz Eltinmek, 111

Oñalı Sav Sözlüg, 111

Oysuz Oprısız Tüp Tüz Adak, 96

Ö

Öldürmek, 24, 27, 28, 39, 78, 80, 81,
84, 87, 88, 129, 134

Ölmek, 22, 23, 74, 84, 90, 108, 126,
127

Ölütçi, 81, 90, 132, 134

Övke, 129

P

Pançaki (<TohA/B.), 37, 49, 113

Pançaşiki (<< Skr.), 42

Paramit (<TohA/B.), 9, 71

Pariçarta (< TohA.), 63

Pariçatir (< TohA.), 65

Patal (<< Skr.), 65

Piret (< TohA.), 79
Pratapan (< TohA.), 83, 86
Pratikaranak (< Skr.), 83
Pratnayarakṣit (< Skr.), 56
Puranı (< TohA.), 53, 90
Purnabatrı (< TohA.), 43
Purnaki (< TohA.), 43, 44
Purnı, (< Skr.) 49, 81
Purohid (< TohA.), 36

R

Ratnaṣiki (< TohA/B.), 45, 46
Raurap (< TohA.), 85

S

Saçığ, 114
Sadagiri (< TohA.), 43, 44, 49
Sakantili (<< Skr.), 47
Sakirtagam (< TohA.), 33
Samantapuṣup (<< Skr.), 62
Samantavrkaṣ (<< Skr.), 60
Samar (< Soğd.), 76
Sañ (< Soğd.), 14, 70, 108
Sañat (< Skr.), 85
Sançip (< TohA.), 84
Sangabtari (< Skr.), 50
Sansar (< TohA/B.), 88, 89
Santuṣiti (< TohA.), 31, 41, 42
Saprir (< TohB.), 67
Sarasvati (< Skr.), 40, 41
Sarsıg Sav Sözlemek, 130
Sarvarakṣiti (< Skr.), 56

Sekiz Törlüg Tözün Yol, 32, 76, 108, 110
Señrem (< TohA/B.), 34, 35, 52, 62, 129
Sinayani (<< Skr.), 48, 49
Singi (< TohA/B.), 47
Strayastriṣ (< TohA.), 59
Subaḥu (< Skr.), 49
Sudani (<< Skr.), 57
Şudavas (< TohA/B.), 34, 58
Sudur (< TohA/B.), 11, 12, 27, 77, 120
Suduram (< TohA.), 66
Suntari (< < TohA/B.), 48
Suryakant (< Skr.), 68
Süzük Köñül, 117

Ş

Şaki (< TohA.), 77
Şakimuni (< TohA/B.), 44, 46, 69, 80
Şamnanç (< Soğd.), 36, 130
Şanki (< TohA.), 51
Şaripayi (<< Skr.), 38, 56
Şariputri (< Soğd.), 51, 52, 53
Şasatar (< TohA/B.), 54, 77
Şazın (< TohA/B.), 69, 77, 104, 105, 114
Şimnu (< Soğd.), 78
Şıvngı (<< Skr.), 81
Şiriş (< TohB.), 64
Şortapan (< Skr.), 32, 33
Şrigupti (< Skr.), 80
Şudotan (< TohA.), 54

Şuri (<<Skr.), 47

T

Tamu (< Soğd.), 59, 80, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 129, 131, 132

Tapana (< Skr.), 82, 85

Tapavan (< TohB.), 62, 74

Tapınmak, 114

Tatağlarda Artok Tatağ Bulmuş, 101

Tavranmak, 121, 122

Teginmek, 123, 124, 125

Teñri Teñrisi, 69, 107

Teñri Yiri, 14, 34, 38, 40, 57, 58, 59,
84, 90, 91, 92, 93, 120

Teñridem Bögülüg Kulğak, 104

Teñridem Kövrüg, 118

Teñridem Köz, 104, 105

Teñridem Kut, 104, 105

Teñridem Kuvrağ, 36, 108

Teñrilerniñ Yalañuklarınñ Bañşısı, 107

Ters Tetrü Körüm Turgurmak, 131

Tijit (< TohB.), 73

Timburi (< TohA.), 42

Tirti (< TohB.), 81

Tiva arji (<< Skr.), 31

Toğmak, 126, 127

Toğuzunç Kay Törüsü, 120

Toyın (< Çin.), 36, 37, 49, 51, 52, 76,
80, 113, 130

Tört Törlüg Qorqınçsız Bilge Bilig, 94

Tört Törlüg Köni Kirtü Nomluğ, 108,
109

Tört Törlüg Tirin Quvrağ, 118, 119

Tsuy (< Çin.), 73, 85, 87, 128

Tujit (< TohB.), 14, 58, 120

Tutyak, 125

Tükel Bilge Bilig, 66, 105

Tükel Qırk Tiş, 100

Tülerin Yokaru Yüzlüg Üçer Qorla
Oñaru Tegzinmek, 98

Tüp Tüz Keñ Yadvı Eñ, 100

Tüp Tüz Tegirmi Yota, 97

U

Uçadivaç (< Skr.), 59

Udumbar (< TohA.), 63, 64

Udunmak, 114

Uluğ Edgü, 68, 108, 112, 113

Upasañ (< Soğd.), 37

Upası (< Soğd.), 37

Urubilvakaşip (< Soğd.), 53

Urun Atlağ Tü, 103

Uşnir Lakşanın Yaratıglıg Töpü, 102

Ü

Üç Inağ, 48, 108

Üç Tamu, 82, 131, 132

Üç Törlüg Örüğ Ornanmış Ög Turuğ,
94

V

Vaçarpan (<< Skr.), 42

Vasumaitri (<< Skr.), 47

Vaybaş (< TohB.), 77
Vayturi (< Skr.), 67
Vıdar (< Skr.), 87
Vijir (< TohA/B.), 66
Vimali (< Skr.), 49
Vipaşı (< TohA.), 44, 45, 65
Virhar (< Soğd.), 35, 60
Vişnu (< Skr.), 38, 39, 40, 69
Vişvarkarmi (< TohB.), 41

Y

Yala Yañku Uрмақ, 130
Yam (<< Skr.), 72, 76
Yarlıkançsız Köñül, 132, 133, 134
Yarlıkançuçı Biliglig, 95
Yarnı Yapa Yaratmış Teg Tüp Tüz, 99
Yaşı (< TohB.), 49
Yaşovati (< TohA.), 54
Yavaz Kılınç, 127, 128
Yazuқ, 73, 85, 127
Yek (< Man. Soğd.), 79
Yılınçga Yumşak Köküş Öñlüg Et'özinteki Tü, 98
Yimiş Teg Uzun El, 96
Yir Teñrisi, 67, 91
Yiti Kut Bolmaq Bölüklüg Erdinilig, 120
Yumşak Köñül, 117
Yükünmek, 115
Yürünte Yürüñ Tiş, 101